

Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama

Izveštaj za 2007. godinu

Fond za humanitarno pravo
dokumentovanje i pamćenje

Sadržaj

Rezime	5
<i>Suđenja za ratne zločine</i>	5
<i>Utvrđivanje činjenica i kazivanje istine</i>	6
<i>Institucionalne reforme</i>	6
<i>Reparacije</i>	6
I. Suđenja za ratne zločine.....	7
Hrvatska	6
Bosna i Hercegovina.....	9
Srbija.....	10
Kosovo – suđenja za ratne zločine i etnički motivisane zločine	12
Crna Gora.....	14
Regionalna saradnja	15
II. Lustracija.....	16
Bosna i Hercegovina.....	17
Srbija.....	17
Crna Gora.....	18
Kosovo	19
Hrvatska	19
III. Utvrđivanje činjenica i kazivanje istine.....	19
Komisije za istinu.....	20
Bosna i Hercegovina.....	20
Inicijative za uspostavljanje komisije za istinu na regionalnom nivou	21
Rešavanje sudbine nestalih lica	21
Bosna i Hercegovina.....	22
<i>Djelimično sprovođenje državnog Zakona o nestalim osobama</i>	23
Hrvatska	24
Kosovo	25
Srbija.....	26
Crna Gora.....	27
Uloga međunarodnih organizacija.....	27
Parlamentarne rasprave o ratnim zločinima	28
Srbija.....	28
Hrvatska	30
Bosna i Hercegovina.....	31
Nezvanične inicijative za utvrđivanja činjenica.....	33
Obrazovni sistem i događaji iz devedesetih	33
Srbija.....	33
Hrvatska	33
Bosna i Hercegovina.....	37
IV. Reparacije	39
Materijalne reparacije na osnovu zakona	39
Hrvatska	40
Bosna i Hercegovina.....	40
<i>Federacija BiH</i>	40

<i>Republika Srpska</i>	42
<i>Državni nivo</i>	44
Srbija	44
<i>Porodice nestalih</i>	46
<i>Iznos novčanih naknada i drugih davanja</i>	46
Kosovo	46
<i>Prava porodica nestalih</i>	47
Crna Gora	48
<i>Lična ratna invalidnina (vojna i civilna)</i>	48
<i>Porodična invalidnina za članove porodica poginulih boraca</i>	48
Materijalne reparacije na osnovu sudskih odluka	48
Bosna i Hercegovina	49
Srbija	50
Hrvatska	51
Crna Gora	53
Kosovo	54
Povrat i obnova imovine	54
Hrvatska	54
Bosna i Hercegovina	56
Kosovo	57
Izvinjenja	59
Spomen obeležja	59
Bosna i Hercegovina	60
Hrvatska	61
Srbija	62
Kosovo	62
Crna Gora	62
Zaključak	63

Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama

Izveštaj za 2007. godinu

Rezime

Ovaj izveštaj je rezultat sistematskog praćenja uspostavljanja tranzicione pravde u zemljama nastalim raspadom bivše Jugoslavije, koje sprovode organizacije za ljudska prava Fond za humanitarno pravo (Beograd) i Documenta (Zagreb). Dezintegraciju jugoslovenske federacije obeležila su tri oružana sukoba visokog intenziteta: u Hrvatskoj (1991-95.), Bosni i Hercegovini (1992-95.), i na Kosovu (1998-99.), u kojima je najmanje 130.000 ljudi izgubilo život, milioni su bili prinuđeni da napuste svoje domove, a stotine hiljada kuća su razorene. Uz to, do kraćih oružanih sukoba, sa relativno malim brojem žrtava, došlo je u Sloveniji (jun-jul 1991.) i Makedoniji (januar-novembar 2001). Više od 1.300 Srba, Roma i Albanaca, prepoznatih u albanskoj javnosti kao srpski saradnici, ubijeno je nakon oružanih sukoba i dolaska međunarodnih snaga na Kosovo, u vremenu od 12. juna 1999. do kraja 2000. godine. Sudbina oko 17.000 nestalih u regionu još uvek je nepoznata.

Prelaz iz stanja oružanog sukoba i državne represije u period mira i izgradnje demokratskih institucija zahteva od ovih društava da se odrede prema masovnim kršenjima ljudskih prava iz bliske prošlosti. Skup mera koje vlasti i civilno društvo preduzimaju radi suočavanja s ovim kršenjima prava čini kompleks tranzicione pravde, čiji su osnovni elementi utvrđivanje činjenica, suđenja, reparacije, i institucionalne reforme.

U toku 2007. godine, u Bosni i Hercegovini i, u manjoj meri, u Hrvatskoj, napravljen je pozitivan korak u snženju kapaciteta za suđenja za ratne zločine; u Srbiji,

aktivnosti na procesuiranju ratnih zločina ostale su na nivou onih iz prethodnih godina, a u Crnoj Gori i na Kosovu bile su neznatne. Ni u jednoj post-jugoslovenskoj državi vlasti nisu pokazivale interes za uspostavljanje državnih komisija za istinu ili drugih tela za utvrđivanje činjenica o teškim kršenjima ljudskih prava u ratu, niti za reforme čiji bi cilj bio uklanjanje iz institucija pojedinaca koji su kršili ljudska prava pre, u toku, ili u periodu nakon oružanih sukoba. Dobijanje reparacije, na osnovu zakona ili sudskim putem, i dalje je za brojne kategorije žrtava bilo teško ostvarivo.

Suđenja za ratne zločine

Suđenja za ratne zločine su u 2007. godini, kao i ranije, predstavljala onaj segment tranzicione pravde koji je u post-jugoslovenskim zemljama izazivao najviše pažnje javnosti, i u kom su vlasti bile naročito preduzimljive. U Hrvatskoj je pred županijskim sudovima tokom godine održano ukupno 35 suđenja, za trećinu više nego u prethodnoj godini. Nepravosnažnim presudama završilo je 15 prvostepenih postupaka. Ranija pristrasnost po etničkom osnovu, u radu istražnih i tužilačkih organa, imala je odraza i u 2007. utoliko što se mnogim optuženim Srbima – njih više od polovine – sudilo u odsustvu, a osim toga samo se pripadnicima ove etničke grupe, a ne i Hrvatima, sudilo i za dela koja nisu uključivala smrtnu posledicu (pljačka i uništavanje imovine, i drugo). Sudovi u BiH su doneli ukupno 29 prvostepenih presuda (šest više nego u 2006.), a uz to je na kraju godine 19 suđenja bilo u toku. Specijalizovano Odeljenje za ratne zločine Tužilaštva BiH, kao i Veće za ratne zločine Suda BiH, sve više su snažili svoje kapacitete za procesuiranje ratnih zločina, tako da je u toku godine Veće izreklo deset presuda, a na kraju

godine u toku je bilo devet suđenja. S druge strane, rad redovnih sudova i tužilaštava na lokalnom nivou bio je ograničen nedovoljnim kapacitetima za uspešno procesuiranje zločina. Etnički sastav optuženih pred Odeljenjem za ratne zločine i lokalnim sudovima bio je veoma raznolik, što bi moglo da ukazuje na povećanu spremnost bosansko-hercegovačkog pravosuđa da goni osumnjičene za zločine bez obzira na njihovu etničku pripadnost. U Srbiji su aktivnosti na procesuiranju ratnih zločina ostale na nivou onih iz prethodnih godina, odnosno održan je relativno mali broj suđenja (šest) i donete su samo dve prvostepene presude. Na Kosovu su 2007. godine održana samo dva suđenja za ratne zločine, a u Crnoj Gori 2007. godine nije održano nijedno. Ipak, istražni organi su vodili nekoliko istraga koje su crnogorski mediji i najšira javnost pažljivo pratili, tako da je krajem godine izgledalo da će u predstojećem periodu u tim predmetima biti podignute optužnice.

U svim delovima bivše Jugoslavije, sa izuzetkom Crne Gore, uspostavljene su tokom decenije specijalizovane strukture za procesuiranje ratnih zločina, i bio je primetan pozitivan efekat njihovog rada, naročito u smislu veće profesionalnosti i ozbiljnijeg pristupa predmetima ratnih zločina nego ranije. Nastavljena je i saradnja tužilaštava iz BiH, Hrvatske i Srbije, a korisnu komunikaciju uspostavila su i tužilaštva Hrvatske i Crne Gore. S druge strane, većina problema koja je prethodnih godina ograničavala efikasnost napora da se privedu pravdi odgovorni za ratne zločine, nije otklonjena. Podrška političkih struktura krivičnom gonjenju osumnjičenih za ratne zločine bez obzira na nacionalnost bila je nedovoljna. Vlasti nisu stvorile uslove u kojima bi se svedoci osećali slobodnim da potpunim i istinitim iskazima pomognu utvrđivanju istine o zločinima i ulozi osumnjičenih. Ostao je nerešen problem nekažnjivosti za mnoge počinioc zločina u BiH koji sada žive, i stekli su državljanstvo, u Srbiji i Hrvatskoj, gde im je ustavom ili zakonom zagarantovano neizručivanje, dok BiH nije voljna da prepusti suđenja tim licima pravosuđu Hrvatske i Srbije.

Utvrđivanje činjenica i kazivanje istine

Ni u jednoj od zemalja naslednica SFR Jugoslavije nije u 2007. godini bilo ozbiljnijih rasprava o mogućem

uspostavljanju komisija za istinu. Još uvek ne postoji neko zvanično telo u post-jugoslovenskim zemljama koje bi na sistematski način, na nivou pojedine države ili više država, utvrđivalo činjenice o kršenjima ljudskih prava i humanitarnog prava u proteklom periodu. Komisija za utvrđivanje činjenica o stradanjima Srba, Hrvata, Bošnjaka, Jevreja i ostalih u Sarajevu u periodu 1992-95, osnovana odlukom Saveta ministara BiH u junu 2006. godine, nije u 2007. godini ostvarila nikakav napredak u prikupljanju podataka, prvenstveno zbog neslaganja među članovima Komisije o njenom mandatu. U parlamentarnim raspravama i u udžbenicima, u Srbiji, Hrvatskoj i BiH, prevladavalo je prikazivanje samo svog naroda kao žrtve. Krajem 2007. godine, u regionu je bilo oko 17.000 nerešenih zahteva za pronalazak nestalih lica. Broj identifikovanih u toku godine u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu smanjio se u odnosu na prethodne godine, što je među udruženjima porodica nestalih povećalo bojazan da će proces nalaženja posmrtnih ostataka trajati još jako dugo, ili će dobrim delom ostati nezavršen.

Prestanak rada Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKTJ), objektivna ograničenja nacionalnih sudova u procesuiranju ratnih zločina (duga suđenja, smrtnost počinitelaca i svedoka), minimiziranje zločina protiv drugih, kao i sporost u rešavanju sudbine nestalih lica, naveli su Fond za humanitarno pravo, Documentu i Istraživačko-dokumentacioni centar (Sarajevo), da u maju 2006. godine pokrenu inicijativu koja bi krajem decenije trebalo da rezultira osnivanjem zvanične komisije za utvrđivanje činjenica na regionalnom nivou o događajima iz devedesetih. Pomenute organizacije pažljivo su i postepeno tokom 2006. i 2007. godine stvarale prostor za jačanje podrške inicijativi unutar civilnog društva, pre prelaska u završnu fazu, odnosno pre no što zatraže od vlasti u post-jugoslovenskim zemljama da svojim autoritetom stanu iza osnivanje regionalne komisije.

Institucionalne reforme

Ni u jednom delu bivše Jugoslavije u toku 2007. godine nije sprovedena "lustracija" niti šira institucionalna reforma čiji bi smisao bio da umanjí mogućnost da državni organi u budućnosti krše ljudska prava.¹ Jedi-

1 Termin lustracija je ušao u opštu upotrebu u svim delovima bivše Jugoslavije, iako se inicijative koje su sprovedene u BiH, kao i zakon usvojen u Srbiji, baziraju na principu utvrđivanja individualne odgovornosti za kršenja ljudskih prava, kod kandidata za javnu funkciju ili za mesto koje uključuje vršenje javnih ovlašćenja. Ovaj model odgovora konceptu vetting-a, a ne lustracije.

ne sveobuhvatne reforme institucija koje su preduzete u nekoj zemlji sa prostora bivše Jugoslavije, a čiji je deklarisan cilj bio uklanjanje sa položaja pojedinaца odgovornih za kršenje prava u devedesetim, jesu reforme policije i pravosuđa u BiH, provedene u periodu između 1999-2002. odnosno 2002-2004. godine. Srbijski Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, iz 2003. godine, ostao je mrtvo slovo na papiru, i u zemlji je jačalo uverenje da je vreme za "lustraciju" prošlo. U Hrvatskoj i Crnoj Gori ni u jednom periodu posle rata ključne političke grupacije nisu zahtevale slične reforme, zbog toga što su političke partije koje su bile na vlasti u devedesetim nastavile da dominiraju političkim životom, ili zato što postoji rasprostranjeno mišljenje u javnosti da je postupanje ondašnjih vlasti bilo generalno ispravno te stoga nema razloga za detaljnom proverom načina na koji su, sa stanovišta ljudskih prava, pojedini predstavnici vlasti delovali. Opoziciona Liberalna partija Crne Gore predala je predlog Zakona o lustraciji Skupštini Crne Gore 16. marta 2007. godine, ali se vladajuća Demokratska partija socijalista, koja drži vlast neprekidno od početka devedesetih, usprotivila usvajanju zakona. Na Kosovu, u pitanje se dovodi samo postojanje konteksta za eventualnu primenu lustracionih mera, jer su učesnici u zakonodavnoj, izvršnoj, sudskoj i administrativnoj vlasti iz devedesetih nakon 1999. godine u velikom broju napustili Kosovo, ili iz drugih razloga više ne participiraju u vladajućim strukturama.

Reparacije

U toku 2007. godine, u post jugoslovenskim zemljama primenjivale su se sledeće vrste reparacija: naknade (na osnovu zakona i na osnovu sudskih odluka); restitucija (povrat i obnova imovine); utvrđivanje sudbine nestalih; utvrđivanje činjenica i njihovo javno iznošenje; uvođenje činjenica o kršenjima prava u obrazovne materijale; i, podizanje spomen-obeležja.

Naknade i restitucija su prethodnih godina uglavnom obezbeđeni za pripadnike većine, odnosno za žrtve na pobjedničkoj strani rata, dok u odnosu na pripadnike manjine proces još uvek traje, a negde je na samom početku. Spomen-obeležja se podižu gotovo isključivo u znak sećanja na žrtve-pripadnike većinskog naroda. U koncipiranju i primeni zakona o reparacijama, u svim post-jugoslovenskim zemljama upadljivo su privilegovana vojna lica, odnosno članovi njihovih porodica, u odnosu na civile. U svim delovima bivše Jugoslavije, izvestan broj civilnih žrtava rata i osoba

čija su ljudska prava ozbiljno kršena u prethodnom periodu nastojao je da ostvari naknadu štete sudskim putem. Broj tužilaca je bio relativno mali, zbog neizvesnosti u pogledu mogućeg dobijanja spora, nepostojanja delotvornih sistema besplatne pravne pomoći i nepostojanja zakonskih rešenja kojima bi se žrtve izuzele od plaćanja sudskih taksi i troškova postupka u slučaju gubitka spora.

I. Suđenja za ratne zločine

Suđenja za ratne zločine predstavljaju najvažniji oblik tranzicione pravde koji se primenjuje u vezi s kršenjima ljudskih prava na području bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina. U ranom posleratnom periodu nosilac procesuiranja ratnih zločina u regionu bio je MKTJ. Pred Tribunalom je 2007. godine održan veliki broj suđenja, ali zbog tzv. izlazne strategije koju je usvojio Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija 2003. godine, i prema kojoj bi Tribunal trebalo da okonča rad 2010. godine, sve više su dobijala na značaju i intenzitetu suđenja pred nacionalnim sudovima u post-jugoslovenskim zemljama. Ova suđenja su uglavnom prestala da služe kao instrument koji države koriste protiv pripadnika vojnih, policijskih ili paravojnih formacija sutprostavljene strane, po pravilu iz druge etničke grupe, kako je to bio slučaj u prvim godinama nakon oružanih sukoba u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. Umesto toga, pod pritiskom međunarodne zajednice, domaćih organizacija za ljudska prava i nezavisnih medija, na optuženičkim klupama se sve češće nalaze pripadnici većinskog naroda u datoj sredini. Uspostavljanje specijalnih tužilaštava za ratne zločine, odnosno specijalizovanih veća ili sudova za ovu vrstu slučajeva, u periodu 2003-05., dovelo je do poboljšanja istraga i suđenja za ratne zločine.

U 2007. godini je nastavljen pozitivan trend iz prethodnih godina, prvenstveno u pogledu veće profesionalnosti i ozbiljnijeg pristupa predmetima ratnih zločina nego ranije. Nastavljena je i saradnja tužilaštava iz BiH, Hrvatske, i Srbije, a korisnu komunikaciju uspostavila su i tužilaštva Hrvatske i Crne Gore. S druge strane, neki značajni problemi iz proteklog perioda u procesuiranju ratnih zločina nisu otklonjeni. Vlasti nisu stvorile uslove u kojima bi se svedoci osećali slobodnim da potpunim i istinitim iskazima pomognu utvrđivanju istine o zločinima. Ostao je nerešen problem nekažnjivosti za mnoge počinioce

zločina u BiH koji sada žive i stekli su državljanstvo u Srbiji i Hrvatskoj, gde im je ustavom ili zakonom zagarantovano neizručivanje, dok BiH nije voljna da prepusti suđenja tih lica pravosuđu Hrvatske i Srbije. Nedovoljan je broj suđenja za ratne zločine u Srbiji i na Kosovu, a u Crnoj Gori od 2002. godine nije održano nijedno suđenje za ova dela.

Hrvatska

Prema podacima dobivenim od županijskih sudova tijekom 2007. godine, i navedenim u izvještaju vodećih hrvatskih organizacija za ljudska prava, na županijskim sudovima Republike Hrvatske provedeno je 35 prvostupajskih postupaka za ratne zločine.² U približno jednoj trećini predmeta (deset) radi se o ponavljanju postupka, od čega se u pet predmeta po treći put ponavlja prvostupajski postupak.³ Dva se postupka ponavljaju na zahtjev osuđenika koji su osuđeni u odsutnosti; ostala ponavljanja su po odluci Vrhovnog suda, većinom zbog nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja.

Pristranost koja se godinama spočitava pravosuđu Republike Hrvatske u suđenjima za ratne zločine prvenstveno se odnosi na to da suđenja pripadnicima srpskih paravojnih formacija u nekim slučajevima ne zadovoljavaju standarde pravičnog suđenja, te da se pri odlučivanju koja vrsta djela će se goniti kao ratni zločin primjenjuju nejednaki kriteriji, ovisno o etničkoj pripadnosti osumnjičenih i žrtava. Velikom broju pripadnika srpskih paravojnih formacija (blizu 400) sudilo se do sada u odsutnosti, a istraživanje i procesuiranje zločina počinjenih od strane pripadnika

hrvatskih postrojbi počelo je sa zakašnjenjem od cijelog desetljeća. I u 2007. godini, prema izvješću Organizacije za europsku sigurnost i suradnju, optuženim Hrvatima sudilo se samo za zločine koji su rezultirali smrću žrtava, dok se Srbima sudilo i za lakša djela, kao što su pljačka i uništavanje imovine, koja ne uključuju smrtnu posljedicu.⁴

U 2007. godini, postupci za ratne zločine vodili su se protiv 92 optuženika, od čega 71 pripadnika srpskih paravojnih i parapolicijskih snaga i 21 pripadnika hrvatskih snaga. U ukupno sedam predmeta vođen je postupak u odsutnosti okrivljenika. Čak 40 optuženika, pripadnika srpskih paravojnih i parapolicijskih snaga, ili 43,7% od ukupno optuženih, nije bilo nazočno na raspravama. Nepravomoćnim presudama završilo je 15 prvostupajskih postupaka za ukupno 33 okrivljenika. Oslobođajuća presuda donesena je za 12 pripadnika Hrvatske vojske i policije, te tri pripadnika srpskih paravojnih i parapolicijskih snaga. Osuđujuće presude izrečene su za ukupno šest pripadnika vojske i policije, i 12 pripadnika srpskih snaga.⁵

Uz nekoliko vidnih izuzetaka, većina suđenja za ratne zločine koje je tijekom 2007. godine pratila koalicija nevladinih organizacija zadovoljavala je, prema ovim promatračima, standarde pravičnog suđenja.⁶ Iako uz pritisak dijelova javnosti i ozbiljne političke otpore, te opstrukcije unutar državnih institucija, procesuiralo se i zločine počinjene od pripadnika hrvatskih postrojbi.⁷ Problemi koje su promatrači zabilježili odnose se na sljedeće:

- višekratno ponavljanje prvostupajskih postupaka zbog presuda donesenih na temelju nedovoljno utvrđenog činjeničnog stanja;

2 Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, u suradnji s Documentom, Građanskim odborom za ljudska prava i Hrvatskim helsinškim odborom, Praćenje suđenja za ratne zločine – Izvještaj za 2007. godinu (Osijek, 2007.).

3 Riječ je o sljedećim zločinima: zločin u selu Smoljanac protiv optuženog Nikole Cvjetičanina, zločin na Koranskom mostu protiv optuženog Mihajla Hrastova, zločin u Borovo Commerc protiv optuženog Vlade Tepavca, zločin u Lovincu protiv pripadnika srpskih paravojnih formacija i zločin u Bjelovaru protiv pripadnika policijskih postrojbi RH.

4 Organization for Security and Co-operation in Europe – Office in Zagreb, Background Report: War Crimes Proceedings 2007, 31. srpnja 2008, str. 3 i 11.

5 Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, i drugi, Praćenje suđenja za ratne zločine – Izvještaj za 2007. godinu, str. 19-21.

6 Kao posebno problematičan primjer u suđenjima koje su pratile u 2007. godini, hrvatske organizacije za ljudska prava izdvojile su suđenje u odsutnosti Predragu Gužviću, koje je završeno na Županijskom sudu u Požegi. Braniteljica po službenoj dužnosti, odvjetnica iz Požege, napustila je raspravnu dvoranu za vrijeme dokaznog postupka bez odobrenja Predsjednika Vijeća, zbog istovremene glavne rasprave na Općinskom sudu u Požegi. Glavna rasprava je nastavljena, iako je Predsjednik Vijeća, na temelju članka 306. Zakona o kaznenom postupku, raspravu trebao odgoditi, te je istoga dana, nakon dovršetka dokaznog postupka donesena i objavljena presuda. Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, u suradnji s Documentom, Građanskim odborom za ljudska prava i Hrvatskim helsinškim odborom, Praćenje suđenja za ratne zločine – Izvještaj za 2007. godinu (Osijek, 2007.), str. 8.

7 Hrvatsko pravosuđe za 2007. godine sudilo pripadnicima hrvatskih postrojbi za zločine u Cerni, Čepinu, Paulin Dvoru, Osijeku, Bjelovaru i tzv. Medačkom džepu.

- nedostatna podrška svjedocima te nedovoljna vidljivost i uključenost žrtve u kaznenom postupku;
- značajan broj stvarno počinjenih zločina još nije istražen ni procesuiran;
- negativne posljedice politike suđenja u odsutnosti otkrivenih u ranim devedesetim.

Svi županijski sudovi u Hrvatskoj imaju nadležnost da postupaju u predmetima ratnih zločina, a u 2007. godini postupci su provedeni na 11 sudova.⁸ Nemaju svi sudovi odgovarajuće kadrovske i tehničke kapacitete potrebne za rad na najtežim kaznenim predmetima, a uz to su izloženi pritiscima u lokalnim zajednicama. Otuda je u proteklom desetljeću čest slučaj bio da se postupak višekartno ponavlja zbog presuda donesenih na temelju nedovoljno utvrđenog činjeničnog stanja. U 2007. godini, Vrhovni sud je ukinuo više od polovine prvostupajskih presuda u kojima je odlučivao po žalbi i naložio je ponovno suđenje.⁹

Hrvatsko zakonodavstvo dopušta da, kada okolnosti kaznenog djela i potrebe vođenja postupka to zahtijevaju, slučaj bude prenesen sa suda koji ima teritorijalnu nadležnost na neki od četiri županijska suda u najvećim hrvatskim gradovima: Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Splitu.¹⁰ U praksi se ova zakonska mogućnost rijetko koristi, tako da je u 2007. godini samo Županijski sud u Zagrebu funkcionirao kao "specijalni" sud za ratne zločine.¹¹ Zbog mogućeg utjecaja na svjedoke Vrhovni sud je 2005. godine odobrio delegiranje istrage protiv Branimira Glavaša Županijskom državnom odvjetništvu (ŽDO) u Zagrebu, a to odvjetništvo je 27. travnja 2007. podiglo optužnicu za kolokvijalno nazvan slučaj „garaža“ koji se odnosi na zločine u Osijeku. Ova je optužnica spojena s optužnicom koju je ŽDO u Osijeku podiglo protiv Glavaša 16. travnja 2007. za slučaj „selotejp“. Suđenje je počelo 2007. godine na Županijskom sudu u Zagrebu.

Zabilježeni su pomaci na bolje na području sustavne podrške svjedocima, tako da se, primjerice, od

ukupno 28 ugroženih svjedoka na suđenju za zločine u Medačkom džepu pozivu da svjedoče odazvalo 17 dok je iskaz jednog svjedoka pročitao na glavnoj raspravi. Sustavnu institucionalnu podršku svjedocima koji dolaze iz Srbije ili BiH od 2006. godine osiguravaju *Odjel za podršku svjedocima i sudionicima u postupcima za kaznena djela ratnih zločina Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske*. Ipak, i dalje postoji potreba za značajnim unaprjeđenjem položaja svjedoka pri sudovima te stvaranjem povoljnijeg društvenog ozračja za svjedočenje. Bitan nedostatak je što pri najvećim županijskim sudovima – u Rijeci, Splitu i Zagrebu – ne postoje uredi za podršku svjedocima. Na Županijskom sudu u Vukovaru redovitoo funkcionira neposredna podrška svjedocima od strane Volonterske službe za podršku svjedocima i žrtvama, a na Županijskom sudu u Osijeku takva služba povremeno djeluje.

Bosna i Hercegovina

U 2007. godini, broj suđenja za ratne zločine pred sudovima u Bosni i Hercegovini bio je na nivou onog iz prethodne godine, sa tendencijom rasta u narednom periodu, s obzirom da su specijalizirani odjel za ratne zločine Državnog tužilaštva i Vijeće za ratne zločine Suda BiH sve više snažili kapacitet za procesuiranje predmeta u odnosu na prethodni period. Osim pred Sudom BiH, suđenja za ratne zločine u BiH održavala su se i u etnitskim sudovima (u Federaciji BiH i Republici Srpskoj), kao i pred sudom Distrikta Brčko. Vijeće za ratne zločine pri Sudu BiH uspostavljeno je u martu 2005. godine, i sudi u tzv. naročito osjetljivim predmetima ratnih zločina, gdje osjetljivost određuju težina zločina ili rang optuženog. Neki od predmeta su na Sud BiH prenijeti iz Haškog tribunala, u okviru "izlazne strategije", koja bi trebala rezultirati okončanjem rada Tribunala 2010. godine.¹² Predmeti manje osjetljivosti procesuiraju se pred kantonalnim sudovima u Federaciji BiH, okružnim sudovima u Republici Srpskoj i sudu Distrikta Brčko.

8 Županijski sudovi koji su odlučivali u predmetima ratnih zločina su sudovi u Osijeku, Vukovaru, Karlovcu, Rijeci, Šibeniku, Bjelovaru, Sisku, Požegi, Gospiću, Splitu i Zagrebu.

9 Organization for Security and Co-operation in Europe, Office in Zagreb, *Background Report: War Crimes Proceedings 2007*, 31. srpnja 2008, str. 2.

10 Zakon o primjeni statuta Međunarodnog kaznenog suda i progonu za kaznena djela protiv međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, *Narodne novine*, br. 175/2003, 4. studenog 2003., član 12.

11 Organization for Security and Co-operation in Europe - Office in Zagreb, *Report of the Head of the OSCE Office in Zagreb Ambassador Jorge Fuentes to the OSCE Permanent Council*, 6. ožujka 2008, www.osce.org/documents/mc/2008/03/30456_en.pdf, str. 8.

12 Haški tribunal je prenio Sudu BiH pet predmeta, sa devet optuženih osoba.

U 2007. godini je pred kantonalnim sudovima u Federaciji BiH i okružnim sudovima u Republici Srpskoj donijeto 19 prvostepenih presuda, a uz to je Sud BiH donio deset presuda.¹³ (U 2006. godini donijeto je 15 prvostepenih presuda pred kantonalnim i okružnim sudovima, i osam pred Sudom BiH.¹⁴) Na kraju 2007. godine bilo je u toku devet suđenja pred Sudom BiH i deset pred kantonalnim i okružnim sudovima.¹⁵ Suđenja su često bila protiv dvojice ili više optuženih, tako da je broj osuđenih i optuženih značajno veći od broja suđenja.

Postoje i dalje nejasnoće o broju potencijalnih optuženika za ratne zločine, i o potrebnim kapacitetima bh. pravosuđa kako bi se sudilo što većem broju odgovornih za ratne zločine. I u 2007. godini Tužilaštvo BiH je povremeno izlazilo sa ciframa o tome da u zemlji postoje, pred raznim nadležnim organima, krivične prijave ili pokrenute istrage protiv 13.000, pa čak i 16.000 osoba. Ipak, većina posmatrača smatrala je da su te cifre nerealno visoke, odnosno da u prijavama ima veliki broj dupliranih imena, kao što postoji i veliki broj prijava nepotkrijepljenih bilo kakvim dokazima. Tužilaštvo BiH je u drugoj polovini godine počelo sa izradom tzv. mape ratnih zločina u BiH, koja bi u narednoj fazi, u 2008. godini, zajedno sa pregledom postojećih krivičnih prijava i dokaza protiv navodnih izvršilaca trebala rezultirati stvaranjem realnog i preciznog pregleda broja zločina i osumnjičenih.

Pred bosanskohercegovačkim sudovima postavlja se kao značajan problem to što mnoge osobe koje su osumnjičene za izvršenje ratnih zločina više ne žive u BiH, već u susjednim zemljama, čije su državljanstvo u međuvremenu stekle. Ustav Republike Hrvatske i Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije ne dozvoljavaju ekstradiciju svojih državljana drugim zemljama, pa tako nisu moguća ni izručenja Bosni i Hercegovini. Tokom 2007. godine nije došlo do bilo kakvog pomaka ka nalaženju rješenja ovog problema.

Broj započelih i predstojećih suđenja pred Sudom BiH je u toku 2007. godine bio veći od broja suđenja pred

svim drugim sudovima u državi. I dalje je bio u toku složeni postupak – prvi takve vrste u BiH – za krivično djelo genocida, u predmetu *Mitrović i ostali* (“*Kravica*”). Postupak se vodio protiv 11 bivših pripadnika Vojske i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske optuženih za likvidaciju zarobljenih Bošnjaka sa područja Srebrenice, 13. jula 1995. godine.

Jedan od nedostataka u procesuiranju ratnih zločina u BiH, uključujući i pred Sudom BiH, jeste činjenica da javnost, a naročito građani u sredinama iz kojih potiču počinioци, nemaju dovoljno saznanja o suđenjima. Naročit problem predstavlja rašireno mišljenje među bosanskim Srbima da se pred bh. sudovima sudi skoro isključivo pripadnicima njihovog naroda, a zločini protiv Srba zanemaruju. Međutim, etnička struktura osuđenih pred sudovima u entitetima pokazuje da to nije tačno: u 2007. godini osuđena su 32 Bošnjaka, 27 Srba i 10 Hrvata. Na kraju godine bilo je u toku 10 prvostepenih suđenja, protiv devet Srba, šest Hrvata i dva Bošnjaka. Pred Sudom BiH, najveći broj optuženih bili su bosanski Srbi, ali u bar deset suđenja u toku godine optuženi su bili bosanski Hrvati i Bošnjaci. Među bosanskim Srbima, međutim, ovakvi podaci su sasvim nepoznati. Političke elite u Republici Srpskoj, na čelu sa premijerom Miloradom Dodikom, nastavile su biranim pružati pogrešnu sliku o radu Tužilaštva i Suda BiH, sa namjerom da kompromitiraju te institucije.

Srbija

U toku 2007. godine u Srbiji, pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, održano je pet prvostepenih suđenja za ratne zločine (u predmetima *braća Bytyqi, Morina, Suva Reka, Škorpioni*, i *Zvornik*) i jedno ponovljeno suđenje nakon ukidanja prvostepene presude od strane Vrhovnog suda Srbije (*Ovčara*). Okončana su suđenja u predmetima *Morina* i *Škorpioni*. Vrhovni sud je 2007. godine potvrdio ranije donete prvostepene presude u predmetima *Lekaj* i *Bulić*, s tim da je u drugom od ta dva predmeta smanjio kaznu sa osam na dve godine zatvora.¹⁶

13 Podatak o broju presuda pred kantonalnim i okružnim sudovima dobijen je od OSCE-a – Misije u BiH, maj 2008.; podatak o broju presuda pred Sudom BiH zasnovan je na informacijama sa web stranice Suda, www.sudbih.gov.ba/.

14 Videti Fond za humanitarno pravo, Documenta, i Istraživačko-dokumentacioni centar, *Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama: Izveštaj za 2006. godinu*, str. 11.

15 Podatak o broju suđenja pred kantonalnim i okružnim sudovima dobijen je od OSCE-a – Misije u BiH, u maju 2008.; podatak o broju suđenja pred Sudom BiH zasnovan je na informacijama sa web stranice Suda, www.sudbih.gov.ba/.

16 “Beograd: Vrhovni sud potvrdio presudu Milanu Buliću za ratni zločin kod Vukovara”, *Danas* (Beograd), 2. mart 2007., www.danas.co.yu/20070302/hronika1.html.

Osim toga, pred Okružnim sudom u Požarevcu, po treći put, počelo je suđenje jednom aktivnom policajcu i rezervisti MUP-a Srbije, obojica iz Orahovca na Kosovu, za ratni zločin prema albanskim civilima. Vrhovni sud je po drugi put ukinuo prvostepenu presudu 21. avgusta 2003. godine, kojom je sud prvoptuženog (aktivnog policajca) kaznio na pet godina a optuženog rezervistu oslobodio od optužbe. Početak suđenja, 5. decembra 2007. odložen je jer se nije pojavio drugooptuženi.

Osim Veća za ratne zločine i Okružnog suda u Požarevcu, krivičnim delima počinjenim u oružanim sukobima na Kosovu, bavili su se 2007. godine i okružni sudovi u Nišu i Novom Sadu, s tim da su tužilaštva u tim slučajevima kvalifikovala dela kao "obična" krivična dela, a ne kao ratne zločine. Okružni sud u Nišu je 15. juna 2007. godine oslobodio od optužbe aktivnog policajca i rezervistu MUP-a Srbije za krivično delo ubistva. Sudsko veće je našlo da nema dokaza da su optuženi 5. maja 1999. u Prištini ubili civila-Albanca. Okružni sud u Novom Sadu je odlučivao u predmetu protiv trojice lica optuženih za ubistva i seksualno nasilje protiv civila, počinjena u aprilu 1992. u Vukovaru, u Hrvatskoj. Sud je 19. oktobra 2007. prvooptuženog osudio na 40 godina zatvora, duplo više nego što je maksimalna kazna za ratni zločin, drugooptuženog na 30 godina, dok je trećeoptuženog oslobodio za ubistvo, a za krivično delo silovanja kaznio ga na kaznu zatvora u trajanju od 13 godina.

Ukupno je, pred Većem za ratne zločine, od osnivanja 2003. godine do kraja 2007, u Srbiji u prvom stepenu okončano samo šest predmeta (tri vezana za zločin na farmi Ovčara u Hrvatskoj, predmet *Škorpioni* koji se odnosi na zločin u BiH, i predmeti *Lekaj* i *Morina*, u kojima je suđeno kosovskim Albancima). Pravosnažno su okončana dva predmeta (*Lekaj* i *Bulić*), oba u prvoj polovini 2007. godine. Stoga i dalje za rad tužilaštva i suda važi ocena o nedovoljnoj efikasnosti. Poređenja radi, i u BiH i Hrvatskoj se svake godine održi višestruko više suđenja nego ukupno u Srbiji u toku četiri godine rada specijalizovanih tela (u 2007. godini, u Hrvatskoj je sprovedeno 35 prvostepenih postupka za ratne zločine, a u BiH – 48).

Na suđenja za ratne zločine javnost, mediji i političke elite u Srbiji ne gledaju kao na prioritetno pitanje. Iako su, za razliku od prethodnih godina, predstavnici vlasti (Predsednik Republike i Ministar pravde) u 2007. godini svojim posetama i pratećim izjavama iskazali podršku Tužilaštvu za ratne zločine, brojni napadi nacionalističke opozicije, u srpskom parlamentu, na predstavnike Tužilaštva i Veća za ratne zločine po pravilu su ostajali bez protivreakcije poslanika iz redova vladajućih stranaka (videti dole, *Parlamentarne rasprave o ratnim zločinima: Srbija*). Sredstva koja su vlada i parlament odvajali za rad Tužilaštva bila su daleko od dovoljnih, tako da je Tužilaštvo zapošljavalo samo sedam tužilaca, a svu sedmoricu opsluživala su samo dva stručna saradnika.¹⁷

Potencijalno najveći doprinos procesuiranju ratnih zločina Srbija bi mogla da ostvari rešavanjem zločina počinjenih na Kosovu 1998-99. godine, s obzirom da većina počinilaca živi u Srbiji. Albanski svedoci sa Kosova uglavnom su nevoljni da sarađuju sa tužilaštvom iz Srbije, i u slučajevima istraga o zločinima protiv Albanaca. U 2007. godini je kulminirala politička napetost između Beograda i Prištine vezana za pitanje konačnog statusa Kosova, što je pojačalo nepoverenje i strah albanskih svedoka od dolaska u Srbiju. Istrage ratnih zločina nad Albancima otežane su i zbog stava srpskih tužilaca da ne sarađuju s albanskim tužiocima, zbog bojazni da bi to moglo biti protumačeno kao priznanje nezavisnosti Kosova. Srpski tužiocima su se obraćali Misiji Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) za pomoć u uručivanju poziva albanskim svedocima, ali Albanci nisu bili voljni da komuniciraju sa UNMIK-om, niti su ih UNMIK-ovi pozivi obavezivali.

Posmatrači su kritikovali Tužilaštvo za ratne zločine zbog toga što, četiri godine nakon početka suđenja pred specijalnim većem, još uvek nije podiglo optužnice protiv visokopozicioniranih pripadnika policije i vojske za zločine koje su neposredno počinila njima podređena lica. Kritika se naročito odnosi na zločin na Ovčari i na zločine na Kosovu. U predmetu *Ovčara*, dokazi izvedeni u prvostepenom postupku predstavljaju osnov za sumnju da su za ubistvo oko 200 zarobljenih Hrvata bili odgovorni i drugi oficiri JNA, a ne samo oni koji su osuđeni pred Haškim tribunalom (Milan

¹⁷ Intervju sa predstavnicima Tužilaštva za ratne zločine, Beograd, 16. mart 2007.

Mrkšić i Veselin Šljivančanin). Kada je reč o Kosovu, za brojne masovne egzekucije Albanaca u periodu mart-maj 1999. nisu procesuirani visoko rangirani pripadnici vojske i policije Republike Srbije. Izuzetak, i to delimičan (s obzirom na rang optuženog), predstavlja predmet *Suva Reka*, u kom je optužnicom obuhvaćen i pomoćnik komandanta Žandarmerije.

Oba suđenja u kojima su tokom godine donete prvo-stepene presude (*Škorpioni* i *Morina*) imala su karakteristike koje ukazuju na politizaciju procesuiranja ratnih zločina. Prema presudi u predmetu *Škorpioni*, uprkos činjenici da su najbliži rođaci žrtava posvedočili da su žrtve iz Srebrenice, nije bilo dovoljno dokaza da je šest likvidiranih Bošnjaka dovedeno iz tog mesta. Ovaj deo presude može se razumeti kao pokušaj suda da ospori vezu između zločina kojim se bavio, a koji je počinila jedinica čija veza sa srpskom policijom je predmet kontroverzi, i genocida u Srebrenici. Fond za humanitarno pravo (FHP) je oštro kritikovao presudu i zbog nalaza da su *Škorpioni* bili paravojna formacija u sastavu Vojske Republike Srpske Krajine (u Hrvatskoj), dok su, prema FHP, u toku suđenja izvedeni dokazi iz kojih proizlazi da su *Škorpioni* na trnovskom ratištu delovali kao jedinica MUP-a Srbije.¹⁸ Sud je jednog od optuženih, Aleksandra Medića, kao pomagača osudio na minimalnu kaznu propisanu zakonom, od pet godina, iako se na video materijalu snimljenom neposredno uoči pogubljenja može videti kako Medić verbalno ponižava jednog od zarobljenika, šesnaestogodišnjeg dečaka, pre egzekucije, i ponaša se na način koji ukazuje da je kao i ostali optuženi delovao kao saizvršilac, a ne pomagač. Sudsko veće pri odmeravanju kazne nije uzelo u obzir Medićeve brutalnost kao otežavajuću okolnost. Porodice su doživele kao satisfakciju odluku predsednika Okružnog suda u Beogradu, 1. oktobra 2007., da sudiju Gordanu Božilović-Petrović, predsedavajuću u predmetu *Škorpioni*, smeni sa pozicije sudije za ratne zločine. U slučaju *Morina*, sudeće veće je ocenilo da su dokazi protiv optuženog bili do te mere neuverljivi da je, prema rečima predsedava-

vajuće, “tužno, jedno i sramotno da se jedan ovakav događaj koristi i podiže optužnica bez dokaza”.¹⁹ Ovo daje osnova za pretpostavku da je Tužilaštvo uprkos nedostatku dokaza podiglo optužnicu da bi izašlo u susret srpskoj javnosti, a naročito udruženjima porodica nestalih Srba sa Kosova, koji insistiraju na suđenjima kosovskim Albancima.

Uloga svedoka koji žive izvan Srbije je od krucijalnog značaja za efektivno procesuiranje ratnih zločina. S obzirom na nepoverenje žrtava u institucije Srbije, i problem koji imaju tužioci i sudije da obezbede njihovo učešće u suđenjima, FHP je proteklih godina zastupao žrtve pred sudom i ohrabrivao ih da učestvuju u suđenjima.²⁰ Na suđenjima za zločine na farmi Ovčara, u Trnovu (suđenje *Škorpionima*), i u Zvorniku, svoja svedočenja su dali svedoci iz Hrvatske i BiH. Na suđenju u slučaju *Zvornik*, uloga svedoka iz BiH je bila pogotovo važna jer su većina od 81 svedoka (do sredine decembra 2007.) bili bosanski građani. FHP je odigrao ključnu ulogu pri ohrabrivanju nesrpskih svedoka iz BiH i Hrvatske da dođu u Beograd radi davanja iskaza. I pored velikih poteškoća u pridobijanju svedoka sa Kosova da učestvuju u suđenjima u Srbiji, FHP je u decembru mesecu, u predmetu *Suva Reka*, obezbedio učešće trojice svedoka sa Kosova a Haški tribunal učešće preživle svedokinje, koja ne živi na Kosovu.²¹

U suđenjima za ratne zločine u Srbiji žrtve zastupaju branitelji ljudskih prava [Fond za humanitarno pravo] što je presudno za žrtve u donošenju odluke da svedoče pred sudom u Srbiji.

Kosovo – suđenja za ratne zločine i etnički motivisane zločine

Na Kosovu su 2007. godine održana dva suđenja za ratne zločine, kao i nekoliko desetina suđenja za etnički motivisane zločine počinjene nakon juna

18 “Scorpions Verdict Politically Motivated”, saopštenje za štampu FHP, HlcIndexOut: 019-716-2, Beograd, 12. april 2007.

19 “Pripadnik OVK oslobođen optužbi”, web stranica B92, 20. decembar 2007., www.b92.net/info/vesti/index.php?dd=20&mm=12&yyyy=2007&nav_category=64 (deo usmenog obrazloženja presude u predmetu *Morina*, od strane predsedavajuće

Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu Olivera Andelković).

20 Fond za humanitarno pravo, Savetovanje svedoka/žrtava i zastupanje pred sudom: model podrške - Izveštaj o realizaciji projekta, 21. februar 2007. (www.hlc.org.yu/srpski/Nacionalna_sudjenja_za_ratne_zlocine/Srbija/index.php?file=1601.html).

21 Sudsko veće u predmetu *Suva Reka* odobrilo je zahtev punomoćnice žrtava Nataše Kandić da svedoke sa Kosova prate pripadnici Kosovske Policijske Službe u istoj proceduri kao i u slučaju svedoka iz Hrvatske i BiH.

1999. godine, kada je okončan oružani sukob. U svim ovim predmetima, optužnice su podigli i zastupali međunarodni tužioc, a predsedavajući sudskih veća su međunarodne sudije, s tim da među članovima veća ima i sudija sa Kosova.

Međunarodni tužilac je u februaru podigao optužnicu protiv Idriza Gashija, za ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Gashi je u vreme oružanog sukoba na Kosovu, u avgustu 1998. godine, navodno ubio civilno lice, Albanka, u blizini sela Vranovac/Vranoc, opština Peć/Pejë, zbog saradnje sa Srbima. Međunarodno veće je Gashija u junu oglasilo krivim i osudilo ga na kaznu zatvora u trajanju od 15 godina.²²

Pred Okružnim sudom u Mitrovici/Mitrovicë, u avgustu je počelo ponovno suđenje, treće po redu, protiv Miroslava Vučkovića, Srbina sa Kosova. Vučković je 1999. godine optužen za genocid, i proglašen krivim u januaru 2001. Ovu presudu je Vrhovni sud ukinuo iste godine, a 2002. godine Vučković je suđen prema prekvalifikovanoj optužnici za ratni zločin. Presudu iz oktobra 2002. Vrhovni sud je ponovo ukinuo u maju 2004. Vučkoviću se na teret stavljaju zločini, uključujući ubistvo, protiv Albanaca u selu Suvi Do, iz 1999. godine.²³

Krajem novembra održano je pripremno ročište za glavnu raspravu u predmetu *Lapska grupa*, protiv Rustema Mustafë, komandanta OVK u zoni Lab, i još trojice pripadnika OVK. Oni su 2003. godine osuđeni na visoke kazne zatvora (17, 13, 10, i pet godina). Jula 2005. predmet je vraćen na ponovno suđenje, ali to suđenje do kraja 2007. godine nije počelo.²⁴

U 2007. godini FHP je na Kosovu pratio 21 suđenje za etnički motivisane zločine pred opštinskim i okružnim sudovima, kao i četiri predmeta pred Vrhovnim

sudom Kosova. U nekim suđenjima je bio primetan strah kod onih oštećenih koji i dalje ne žive na Kosovu, i koji zbog toga nisu identifikovali optužene, ili uopšte nisu hteli da svedoče.²⁵ Problem zaštite svedoka i dalje je blokirao uspešno procesuiranje ratnih zločina i drugih krivičnih dela. Iako svi glavni sudovi na Kosovu imaju opremu za zaštitu svedoka (video link, sredstva za distorziju glasa, poseban "boks" za svedoke, i ostalo), tužioc često nisu tražili korišćenje zaštitnih mera, ili sudije nisu određivali da se takve mere primene. Druge države nisu bile voljne da preuzimaju svedoke sa Kosova, zbog generalne politike vezane za migracije i pitanja azila, potrebe da se svedoci finansijski podrže, kao i zbog neodređenog pravnog statusa Kosova.²⁶

Pripadnici Kosovske policijske službe (KPS) su različito postupali kao svedoci u predmetima za etnički motivisane zločine. U suđenju protiv Mirsada Kurteshija i Kadrije Sylejmanija, optuženih da su predvodili grupu Albanaca koja je 18. marta 2004. godine molotovljevim koktelima zapalila *Belu zgradu* u Obiliću/Obiliq u kojoj su stanovali Srbi, jedan svedok-pripadnik KPS je čvrsto ostao pri svom iskazu datom u ranijim fazama postupka, a ostali su na glavnom pretresu značajno ublažili svoj iskaz. Suđenje je trajalo od avgusta do novembra 2007. godine, i veće je optuženima izreklo presudu kojom se osuđuju na uslovne kazne zatvora.²⁷ U suđenju protiv Skendera Islamija i četiri druga lica, optužena da su u martu 2004. u Kosovu Polju/Fushë Kosovë zapalili restoran *Živin gaj*, kuću jednog Srbina, bolnicu, Dom zdravlja, apoteku, zgrade osnovne škole i pošte, kao i nekoliko vozila čiji su vlasnici uglavnom bili Srbi, saslušani svedoci-policajci ostali su pri svojim ranijim iskazima da su optužene videli u grupi koja je palila objekte. Suđenje je počeo krajem oktobra i nije okončano do kraja 2007. godine.²⁸

22 Podaci Fonda za humanitarno pravo; Human Rights Watch, World Report 2008, poglavlje "Serbia: Events of 2007", <http://hrw.org/englishwr2k8/docs/2008/01/31/serbia17679.htm>.

23 Podaci Fonda za humanitarno pravo; Human Rights Watch, World Report 2008.

24 Podaci Fonda za humanitarno pravo.

25 Isto. Primer za odbijanje svedočenja je suđenje Florimu Jakupiju za izvršenje više krivičnih dela (uključujući ubistvo) prilikom napada na putnički autobus u februaru 2001. godine kod Podujeva, kada je 11 ljudi izgubilo život, a 18 ih je teško povređeno.

26 Human Rights Watch, *Kosovo Criminal Justice Scorecard*, mart 2008, str. 21 i str. 23.

27 Podaci Fonda za humanitarno pravo.

28 Isto.

Kosovski sudije su takođe izloženi zastrašivanju od strane optuženih, njihovih rođaka i pristalica, što delom objašnjava relativno blage kazne izrečene u predmetima.²⁹

Crna Gora

U Crnoj Gori ni u 2007. godini nije bilo suđenja za ratne zločine. U više predmeta u toku je bila istraga, ali nijedna nije u toku godine okončana, bilo podizanjem optužnice, bilo tužiočevim odustajanjem od krivičnog gonjenja. Ni u jednoj istrazi državni tužilac nije predložio pritvor, iako takvu meru tužilaštvo često traži kada se vodi istraga za lakša krivična dela, ako postoji opasnost da će osumnjičeni pobeći ili da će uticati na svedoke.

U toku godine nastavljena je istraga pred Višim sudom u Podgorici o događajima iz maja 1992. godine, kada je crnogorska policija uhapsila veliki broj bošnjačkih izbeglica koje su zbog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini potražile utočište u Crnoj Gori. Policija je ova lica predala vojsci i policiji Republike Srpske, navodno kako bi bili zamenjeni za bosanske Srbe koje je zarobila Armija BiH. Većinu predatih Bošnjaka su nakon njihovog dolaska u BiH ubili pripadnici oružanih snaga Republike Srpske. Istraga u ovom slučaju pokrenuta je u februaru 2006. godine, i vodi se protiv petoro lica: bivšeg načelnika Centra bezbednosti Herceg Novi Milorada Ivanovića, bivšeg pomoćnika ministra unutrašnjih poslova Crne Gore Milisava Markovića, tadašnjeg operativca Službe državne bezbednosti Duška Bakrača, komandira policije Milorada Šljivančanina, i bivšeg pomoćnika načelnika Centra bezbednosti Herceg Novi Branka Bujića. Šesti osumnjičeni, bivši načelnik Centra bezbednosti Bar Damjan Turković, umro je u toku 2007. godine.³⁰

Prema odgovoru Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore iz aprila 1993. godine na poslaničko pitanje četvorice poslanika u Skupštini Crne Gore, u akciji crnogorske policije je uhapšeno i Republici Srpskoj predato 49 Bošnjaka.³¹ Međutim, novinar podgoričkog nedeljnika *Monitor* Šeki Radončić, koji je detaljno istražio slučaj i razgovao sa velikim brojem svedoka, u knjizi o slučaju (*Kobna sloboda*) iznosi podatke o 85 Bošnjaka deportovanih u maju 1992, i još dvadeset koji su u avgustu iste godine dovedeni iz Foče na područje blizu Nikšića (u Crnoj Gori) i potom opet vraćeni u Republiku Srpsku, posle čega im se gubi trag.³²

U decembru 2007. godine nepoznata lica su fizički napala Slobodana Pejovića, bivšeg inspektora policije koji je odbio da učestvuje u hapšenju Bošnjaka i više je puta javno govorio o događajima iz 1992. godine.³³ Napadač na Pejovića je identifikovan, i navodno se radi o građevinskom preduzimaču koji je redovno viđan u društvu sa policajcima.³⁴

Druga istraga koja se odnosi na ubistva većeg broja ljudi je istraga za zločine počinjene tokom NATO bombardovanja u proleće 1999. godine u Kaluđerskom Lazu i nekoliko drugih sela na granici između Crne Gore i Kosova. Osobe za koje se pretpostavlja da su pripadale Vojsci Jugoslavije ubile su 18. aprila 1999. godine u Kaluđerskom Lazu šest osoba iz kolone izbeglih lica sa Kosova, koja su pokušala da nađu utočište u Crnoj Gori. Do sredine juna 1999. na ovom području ubijeno je ukupno 21 lice, među njima veći broj staraca, dece i žena. U februaru 2007. godine otvorena je istraga pred sudom u Bijelom Polju protiv dvanaest lica, osumnjičenih za ubistvo šest lica u selu Kaluđerski Laz. Veći broj svedoka sa Kosova je, preko Crnogorskog komiteta pravnika za ljudska prava, došao u Bijelo Polje i svedočio pred istražnim sudijom. Među osumnjičenima ima i lica sa prebivalištem u Srbiji, koji u toku godine nisu saslušani.³⁵

29 Human Rights Watch, Kosovo Criminal Justice Scorecard, str. 16.

30 Intervju sa predstavnicima Advokatske kancelarije Prelević, Podgorica, 20. mart 2008. (kancelarija Prelević zastupa porodice žrtava u postupcima za naknadu štete pred sudom u Podgorici).

31 Odgovor na poslaničko pitanje br. 278/2, 8. april 1993. godine.

32 Šeki Radončić, *Kobna sloboda: Deportacija bosanskih izbeglica iz Crne Gore* (Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2005), str. 140.

33 "Napad na svjedoka deportacije", *Vijesti* (Podgorica), 10. decembar 2007, www.vijesti.cg.yu/index.php?id_pre=255608&godina=2007.

34 Veseljko Koprivica, "Na crti", *Monitor* (Podgorica), br. 895, decembar 2007., www.monitor.cg.yu/ARHIVA/a_895_03.html.

35 Intervju sa Velijom Murićem, predsednikom Crnogorskog komiteta pravnika za zaštitu ljudskih prava, Berane, 18. mart 2008. Advokat Murić je punomoćnik oštećenih porodica.

Pred Višim sudom u Bijelom Polju otvorena je, u decembru 2007. godine, još jedna istraga, u vezi progona Bošnjaka iz područja Bukovice koje sačinjava 39 sela. Pripadnici policije i bivše Vojske Jugoslavije su 1992. i 1993. godine prisilno iselili stanovnike nekoliko sela i prouzrokovali smrt osam lica. Istragom je obuhvaćeno sedam lica sa područja Pljevalja, pripadnika ondašnjeg rezervnog sastava vojske i policije. Ni u ovom slučaju nisu obuhvaćeni ljudi iz komandnog sastava.³⁶

Regionalna saradnja

I u 2007. godini nastavio se pozitivan trend saradnje sudova i tužilaštva u Hrvatskoj, BiH, Srbiji, i Crnoj Gori, koji rade na pitanjima ratnih zločina. Tužilaštva su 2005. i 2006. godine sklopila više sporazuma o direktnoj saradnji, kojima se u velikoj meri izbegava posredovanje diplomatskih tela u komunikaciji. Osim toga, nadležni tužioci Hrvatske i Srbije potpisali su u oktobru 2006. godine dodatan sporazum o ustupanju dokaza radi krivičnog gonjenja.³⁷ Ovim bi trebalo da bude izbegnuta nekažnjivost za izvršioce ratnih zločina u Hrvatskoj koji su preselili u Srbiju, postali njihni državljani i koriste činjenicu da zakon sprečava ekstradiciju u druge zemlje. Do kraja 2007. godine, hrvatsko državno tužilaštvo pripremiло je prenos nekoliko predmeta. Na osnovu tih materijala, Tužilaštvo u Srbiji je 7. novembra 2007. podiglo optužnicu protiv Zdravka Pašića za zločin u Slunju počinjen 1991. godine. Takođe, dokazi iz Hrvatske pomogli su srbijanskom tužilaštvu za ratne zločine pri pripremanju optužnice za zločin počinjen 1991. godine u selu Lovas, iako je istraga u Srbiji u tom predmetu bila otvorena još ranije. Tužilaštvo je 28. novembra 2007. podiglo optužnicu protiv 14 lica, po prvi put i protiv oficira bivše JNA.

Krajem marta 2007. godine, Državno odvjetništvo Republike Hrvatske dostavilo je Državnom tužiocu Crne Gore dokumentaciju o zločinima nad hrvatskim državljanima sa područja Dubrovnika i Konavala koji su krajem 1991. i u prvoj polovini 1992. godine bili zatočeni u logoru Morinj, u crnogorskom zalivu Boka Kotorska. Zatvorenici –većinom civili –u logoru su bili mučeni i izlagani nečovečnom postupanju.³⁸ U julu je Državno tužilaštvo podnelo istražnom sudiji Višeg suda u Podgorici zahtev za sprovođenje istrage protiv šest lica, od deset crnogorskih državljana koji su bili obuhvaćeni spisima hrvatskog državnog odvjetništva.³⁹ Do kraja godine istražni sudija nije doneo odluku o tome da li će otvoriti formalnu istragu u predmetu.

Do saradnje je dolazilo i u nekim suđenjima u fazi glavnog pretresa. Na primer, u suđenju u Zagrebu protiv Mirka Norca i Rahima Ademija (predmet Medački džep), više svedoka iz Srbije je dalo iskaz na glavnom pretresu, bilo u sudnici bilo video-linkom iz Beograda.⁴⁰ Odeljenje Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske za podršku svedocima i učesnicima u postupcima za krivična dela ratnih zločina organizovalo je prevoz za 20 svedoka iz Republike Hrvatske pozvanih da svedoče pred Okružnim sudom u Beogradu.⁴¹ U predmetu *Zvornik*, pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, na pretresima održanim 29. i 30. januara 2007. godine, zaštićeni svedoci su dali iskaz putem video linka iz sudnice u Sarajevu.⁴²

U odnosima između BiH i susednih zemalja i dalje postoje pravne i političke prepreke ostvarivanju pravde. Mnogi počinioци ratnih zločina u BiH prešli su posle rata u Srbiju, odnosno Hrvatsku, i tamo pribavili državljanstvo. Srbija i Hrvatska ne dozvoljavaju ekstradiciju svojih državljana u druge zemlje radi

36 Intervju sa Velijom Murićem; intervju sa Seadom Sadikovićem, novinarom nedeljnika "Monitor" (Podgorica) i autorom dokumentarnog filma "Praznina" o slučaju Bukovica.

37 Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Documenta, Građanski odbor za ljudska prava i Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Praćenje suđenja za ratne zločine, Izvještaj za 2006 (Osijek, 2006.), str. 18.

38 Luko Brailo, "Istraga o Morinju nije okončana", *Vijesti* (Podgorica), 15. jun 2008., www.vijesti.cg.yu/index.php?id=272863.

39 M.R.-D.B., "Osumnjičeno šest rezervista JNA iz Bara i Herceg Novog", *Vijesti* (Podgorica), 26. oktobar 2007., www.vijesti.cg.yu/index.php?id_pre=251365&godina=2007.

40 Mary Wyckoff (šef Jedinice za monitoring postupaka za ratne zločine Ureda OESS u Zagrebu), "From Rule of Law to Prosecution of War Crimes", *The Courier: Newsletter of the OSCE Office in Zagreb*, januar 2008, www.osce.org/publications/mc/2008/04/30531_1089_en.pdf, str. 6.

41 Citirano prema dopisu Ministarstva pravosuđa organizaciji Documenta iz siječnja 2008.

42 Podatak Fonda za humanitarno pravo.

krivičnog gonjenja.⁴³ U takvoj situaciji, do suđenja bi moglo da dođe ako bi Srbija i Hrvatska same inicirale istrage protiv počinitelaca, ili ako bi BiH ustupila gonjenje zemlji u kojoj počinioci sada žive. Međutim, prvi od ta dva scenarija u praksi se retko ostvaruje, a za ustupanje gonjenja prepreka je to što je u BiH u toku 2007. kao i ranijih godina, na snazi bila zakonska odredba koja je onemogućavala ustupanje ako se radi o ratnim zločinima.⁴⁴ Ovo je u praksi rezultiralo nekažnjivošću za brojne izvršioce zločina. Rešenje za ovaj problem sastojalo bi se u uklanjanju ustavnih i zakonskih prepreka u Hrvatskoj i Srbiji za ekstradiciju u predmetima ratnih zločina, uz paralelno otvaranje prostora u BiH zakonodavstvu za ustupanje krivičnih gonjenja, tamo gde je to praktičnije rešenje.⁴⁵

Tamo gde državljanstvo nije prepreka, dolazilo je do ekstradicija. Srbija je u 20. juna 2007. izručila pravosudnim organima BiH Gojka Kličkovića, osumnjičenog za ratne zločine u Bosanskoj Krupi.⁴⁶ Kličković je pre toga bio zatražio državljanstvo Srbije, ali Ministarstvo pravde nije prihvatilo argument njegovih advokata da ekstradicija nije dozvoljena dok se ne odluči o Kličkovićevom zahtevu.

Odnosi između BiH i Srbije, kada je reč o krivičnom gonjenju ratnih zločinaca, pogoršali su se u toku godine povodom hapšenja Ilije Jurišića, državljanina BiH, u Beogradu, 11. maja 2007. i kasnijeg podizanja optužnice protiv njega zbog navodne odgovornosti za ratni zločin u Tuzli, 1992. godine. Tužilaštvo BiH je u vreme Jurišićevog hapšenja već sprovodilo istragu o istom događaju (tzv. predmet *Tuzlanska kolona*), pa je hapšenje doživljeno u BiH kao uplitanje u rad bosansko-hercegovačkog pravosuđa. Osim toga, javnost BiH i organizacije za ljudska prava u Srbiji uvereni su da je pokretanje postupka protiv Jurišića motivisano političkim, a ne pravnim razlozima. FHP je u svom izveštaju o suđenjima za ratne zločine u 2007. godini naveo da se tom optužnicom Tužilaštvo za ratne zlo-

čine brani od napada nacionalističke opozicije i dela Vlade da procesuiraju samo Srbe.⁴⁷

II. Lustracija

Ni u jednom delu bivše Jugoslavije nije u toku 2007. godine sprovedena "lustracija" niti šira institucionalna reforma čiji bi smisao bio da umanjimo mogućnost da državni organi u budućnosti krše ljudska prava. Jedine sveobuhvatne reforme institucija koje su preduzete u nekoj zemlji sa prostora bivše Jugoslavije, a čiji je deklarisan cilj bio uklanjanje sa položaja onih pojedinaca koji su u devedesetim bili odgovorni za kršenje ljudskih prava, jesu reforme policije i pravosuđa u BiH, sprovedene u periodu između 1999-2002. odnosno 2002-2004. godine. U Srbiji postoji rasprostranjeno uverenje da je vreme za ovakve reforme bespovratno prošlo, uprkos tome što je i dalje na snazi zakon koji ih nalaže. U Hrvatskoj i Crnoj Gori ni u jednom periodu posle rata ključne političke grupacije nisu zahtevale slične reforme, zbog toga što su snage koje su bile na vlasti u devedesetim nastavile da dominiraju političkim životom, ili zato što postoji rasprostranjeno mišljenje u javnosti da postupanje vlasti u to vreme nije bilo sporno te stoga nema razloga za detaljnom proverom načina na koji su, sa stanovišta ljudskih prava, pojedini predstavnici vlasti delovali. Na Kosovu, etnički Srbi koji su držali vlast u devedesetim, nakon 1999. godine uglavnom više ne učestvuju u izvršnoj vlasti, pravosuđu i policiji. Na vlasti su predstavnici albanske zajednice, koji su tokom devedesetih bili isključeni iz zakonodavnih, izvršnih, sudskih, i administrativnih struktura.

U svim delovima bivše Jugoslavije, sistematsko utvrđivanje odgovornosti za kršenja ljudskih prava od strane lica koja obavljaju ili su kandidati za obavljanje političkih, sudskih, administrativnih, i drugih javnih

43 Ove zabrane su predviđene Ustavom Hrvatske (član 9), te Zakonom o krivičnom postupku Srbije (član 540(1)).

44 Prema članu 412(4) Zakona o krivičnom postupku BiH, ustupanje predmeta drugoj zemlji nije moguće ako se radi o krivičnom delu za koji se lice može kazniti sa deset godina zatvora ili strožijom kaznom.

45 Videti International Center for Transitional Justice, "The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court" (septembar 2008), str. 28-29.

46 "Gojko Kličković extradited to Bosnia and Herzegovina," *Court of BiH press release*, 20. jun 2007, www.sudbih.gov.ba/?id=439&jezik=e (accessed 24 June 2008).

47 Fond za humanitarno pravo, Godišnji izveštaj 2007, <http://www.hlc-rdc.org/uploads/editor/2007-FHP-Godisnji-izvestaj.pdf>, str. 30.

funkcija, odnosno vršenje javnih ovlaštenja, i izricanje mera zbog utvrđenih kršenja, označava se terminom *lustracija*. U 2007. godini, na primer, opoziciona Liberalna partija Crne Gore predala je Skupštini Crne Gore predlog Zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava u kom se za takvu odgovornost koristi pojam “lustracija”. Striktno gledano, upotreba termina je pogrešna, jer sugerise primenu kolektivne mere prema svim osobama koje su pripadale određenoj organizaciji ili strukturi (najčešće političkoj stranci koja je pre demokratske tranzicije bila na vlasti). U stvarnosti, inicijative koje su sprovedene u BiH, kao i zakon usvojen u Srbiji i predlog zakona u Crnoj Gori, baziraju se na principu utvrđivanja individualne odgovornosti. Ovaj model odgovora konceptu *vetting-a*, a ne *lustracije*.

Bosna i Hercegovina

U toku godine mediji su više puta izveštavali o provjerama ratnog djelovanja pripadnika policijskih agencija koje djeluju na nivou BiH – Agencije za istrage i zaštitu Bosne i Hercegovine (SIPA) i Granične policije BiH. Sredinom godine, Centar za istraživanje ratnih zločina koji djeluje pri SIPA-i provjeravao je ratno djelovanje dvadesetorice njenih zaposlenika, zbog navoda o umiješanosti u ratne zločine što su ih srpske snage počinile u Srebrenici jula 1995. godine. Prema sarajevskom dnevnom listu *Oslobodjenje*, slične sumnje su postojale i za 11 osoba zaposlenih u Graničnoj policiji BiH.⁴⁸ Sve ove osobe spomenute su u izvještaju Komisije Republike Srpske za Srebrenicu iz oktobra 2004. godine, kao mogući učesnici u zločinima iz jula 1995. godine.

Početkom godine, SIPA je, na osnovu Zakona o Vijeću ministara, provjeravala da li su neki od kandidata za članove Vijeća bili osuđeni za ratne zločine, ili optuženi a da nisu pristupili sudu, što bi predstavljalo prepreku za njihovo imenovanje.⁴⁹ Vijeće ministara je formirano 9. februara, nakon podnošenja SIPA-inog

konačnog pozitivnog izvještaja. SIPA je pri tome utvrdila da je protiv kandidata za ministra odbrane Selme Cikotića Tužilaštvo BiH otvorilo istragu 2005. godine zbog navodnog ratnog zločina protiv civilnog stanovništva i ratnih zarobljenika, bosanskih Hrvata, na području Bugojna.⁵⁰ Međutim, provjera kandidata se, prema zakonu, zadržava samo na utvrđivanju da li postoji sudska presuda, odnosno da li lice pristupa sudu ako je protiv njega podignuta optužnica, tako da postojanje istrage nije predstavljalo prepreku za imenovanje Cikotića na položaj ministra.

Srbija

Nova Vlada Republike Srbije, formirana 15. maja 2007. godine, nije napravila nikakav pomak ka primeni Zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, kojeg je Skupština Srbije usvojila još u junu 2003. godine.⁵¹ Iako su u Vladi većinu ministara činili predstavnici stranaka – Demokratske stranke (DS) i G-17 Plus – koje su svojevremeno glasale za Zakon, njihov koalicioni partner, Demokratska stranka Srbije, bila je u vreme donošenja zakona protiv njegovog usvajanja. Srpska radikalna stranka i Socijalistička partija Srbije, dve najveće opozicione stranke u tom sazivu parlamenta, takođe su oduvek imale negativan stav prema Zakonu, tako da je većina poslanika u parlamentu 2007. godine bila protiv primene zakona.

U takvom političkom kontekstu, među političarima koji generalno imaju pozitivan stav u odnosu na eventualnu “lustraciju” nije postojalo snažno uverenje da je takva institucionalna reforma ostvariva. Ilustrativne su, u ovom pogledu, izjave u kojima su u januaru 2007. dva visoko rangirana predstavnika vlasti iz Demokratske stranke iznela dijametralno suprotne stavove o “lustraciji”: Predsednik Srbije i DS, Boris Tadić, izjavio je da je “lustracija posle toliko godina nemoguća, jer lustracija je bila moguća 5. oktobra, 6. oktobra; posle ovoliko godina ... apsolutno je nemoguća i to moram da kažem. Žao mi je što je nemo-

48 “U policiji BiH još rade odgovorni za masakr u Srebrenici?”, *Oslobodjenje* (Sarajevo), 6. maj 2007., www.vecernji.hr/newsroom/news/bih/797651/index.do.

49 Telefonski intervju sa predstavnikom Odjeljenja za unutrašnju kontrolu SIPA-e, 28. april 2008.

50 Vidjeti “SIPA: Protiv Selme Cikotića otvorena istraga za ratni zločin?”, *web stranica www.24sata.info*, 8. februar 2007. (www.24sata.info/3476).

51 Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 58/03, 3. jun 2003.

guća.”⁵² Funkcioner DS, Dragan Šutanovac, tri dana kasnije izjavio da za lustraciju “nije prekasno. Što se mene tiče, nije prekasno, budite ubeđeni.”⁵³ Šutanovac je nakon formiranja Vlade u maju izabran za ministra odbrane. Ni vlada ni DS nisu u toku godine preduzele nikakvu inicijativu kako bi se počelo sa sprovođenjem “lustracije”.

U toku godine nije razrešeno pitanje moguće reizbornosti sudija, u sklopu primene Ustavnog zakona iz novembra 2006. godine za sprovođenje Ustava Srbije. Prema Ustavnom zakonu, prvi izbor sudija Vrhovnog kasacionog suda trebalo bi da se održi “najkasnije u roku od 90 dana otd dana konstituisanja Visokog saveta sudstva”, a izbor sudija ostalih sudova “najkasnije u roku od jedne godine od dana konstituisanja Visokog saveta sudstva.”⁵⁴ Ove odredbe ostavile su prostora za različita tumačenja o tome da li se reizbor odnosi na sve sudije, ili samo na sudije novoformiranih sudova, odnosno starih sudova čija se nadležnost menja. Zakoni o pravosuđu, koji bi trebalo da reše ova pitanja, tokom 2007. godine nisu doneti.⁵⁵

Crna Gora

Opoziciona Liberalna partija Crne Gore predala je predlog Zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava Skupštini Crne Gore 16. marta 2007. godine. Do kraja godine, zakon nije ušao u proceduru za usvajanje. Predlog zakona se u najvećoj meri zasniva na

istoimenom srpskom zakonu iz 2003. godine. Osim lica na pozicijama u zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj vlasti na nivou države, i kandidata za te funkcije, proveriti bi bili podvrgnuti i glavni urednici medija i njihovi zamenici, funkcioneri policije na svim nivoima, gradonačelnici, opštinski funkcioneri, starešine i rukovodioci u službama predsednika države, Vlade i Skupštine, kao i kandidati za sve ove pozicije.⁵⁶ Komisija za lustraciju obaveštavala bi određenu osobu da je, prema nalazu komisije, odgovorna za kršenje ljudskih prava. Ukoliko ta osoba dobrovoljno napusti položaj na kojem se nalazi, komisija ne bi obavestila javnost o njenim aktivnostima u prošlosti. Ukoliko se osoba u pitanju odluči da ne napusti dobrovoljno svoj položaj, informacije o delovanju u prošlosti bile bi stavljene na uvid javnosti.⁵⁷

Vladajuća Demokratska partija socijalista, koja je na vlasti u Crnoj Gori neprekidno od početka devedesetih, usprotivila se usvajanju zakona. Portparol stranke izjavio je da je “lustracija u Crnoj Gori nepotrebna, zagovaraju je zarobljenici lavirinata prošlosti.”⁵⁸ Visoki funkcioner stranke Miodrag Vuković tvrdio je da ova kvi zakoni, u zemljama u tranziciji koje su ih donele “ne funkcioniše ili se odustalo od njihove implementacije.”⁵⁹ Iako se predlog zakona zasniva na ispitivanju individualne uloge u kršenju ljudskih prava, a ne na principu kolektivne odgovornosti, Vuković je naglasio da “taj zakon ne [sme] da kažnjava i eliminiše čitave grupe i generacije.”⁶⁰ Na sličan način, portparol stranke optužio je zagovornike “lustracije” da “podstiču lov na vještice.”⁶¹

52 “Izbori” (transkript televizijskog intervjua sa Borisom Tadićem, emisija “Utisak nedelje”), 14. januar 2007., www.b92.net/info/emisije/utisak_nedelje.php?yyyy=2007&mm=01&nav_id=227853. Referenca na “5. oktobar, 6. oktobar” odnosi se na događaje iz oktobra 2000. godine, kada je dotadašnji predsednik Srbije, nakon masovnih demonstracija opozicije u Beogradu, bio prisiljen da napusti vlast.

53 “Ja ne bih sa DSS-om” (transkript tv-intervjua sa Draganom Šutanovcem, emisija “Poligraf”), 17. januar 2007. www.b92.net/info/emisije/poligraf.php?yyyy=2007&mm=01&nav_id=228210.

54 Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98/06, čl. 7.

55 Videti intervjua sa predsednicom Vrhovnog suda Srbije, Vidom Petrović-Škero, pod naslovom “Postojeća mreža sudova ne garantuje razuman rok suđenja”, za dnevni list „Dnevnik“ iz Novog Sada, prenet na web stranici B-92, www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php?yyyy=2007&mm=09&dd=05&nav_id=262180, 5. septembar 2007.

56 “Da se provjere i glavni urednici”, *Vijesti* (Podgorica), 12. februar 2007., www.vijesti.cg.yu/index.php?id_pre=227165&godina=2007.

57 Intervju sa Enisom Harović, portparolkom Liberalne partije Crne Gore, Podgorica, 20. mart 2008.

58 Veseljko Koprivica, “Kovetirana optužnica”, *Monitor* (Podgorica), 16. mart 2007., www.monitor.cg.yu/ARHIVA/a_856_05.html (citirajući Rajka Kovačevića, portparola Demokratske partije socijalista).

59 “Zakon o lustraciji ne smije da presuđuje”, *Vijesti* (Podgorica), 4. novembar 2007, www.vijesti.cg.yu/index.php?id_pre=252197&godina=2007.

60 Isto (izjava Miodraga Vukovića, šefa poslaničkog kluba Demokratske partije socijalista u Skupštini Crne Gore).

61 Veseljko Koprivica, “Kovetirana optužnica”, *Monitor* (Podgorica), 16. mart 2007., (citirajući Rajka Kovačevića, portparola Demokratske partije socijalista).

Kosovo

U toku 2007. godine, kao ni u prethodnom periodu nakon povlačenja srpskih snaga 1999. godine, nije bilo inicijativa koje bi se direktno odnosile na ispitivanje postupaka nekog lica za vreme ili pre oružanog sukoba, a zbog utvrđivanja da li takvo lice može da obavlja javne funkcije. Na Kosovu postoji zabrana izbora u predstavničko telo ako se kandidat nalazi na odsluženju kazne izrečene od strane MKTJ, ili je protiv njega pred Tribunalom podignuta optužnica a nije pristupio Tribunalu.⁶² Odgovarajući akti Centralne izborne komisije ne predviđaju sličnu zabranu zbog presude ili postupka pred domaćim sudom.

Hrvatska

U 2007. nije bilo novih rasprava o "lustraciji" u Hrvatskoj. Prema pozitivnim zakonima Republike Hrvatske, kazneni postupak, uključujući postupak za teško kazneno djelo (kao što je ratni zločin), nije zapreka za kandidaturu za zastupnika u Hrvatskom saboru. Jedan optuženik za ratne zločine, Branimir Glavaš, izabran je na parlamentarni izborima 25. studenog 2007. u Sabor, na listi Hrvatskog demokratskog saveza Slavonije i Baranje (HDSSB).⁶³ U vrijeme izbora, protiv Glavaša je pred Županijskim sudom u Zagrebu bio u tijeku sudski postupak za ratni zločin protiv srpskih civila 1991. godine u Osijeku. To je prvi primjer da je optuženik za ratne zločine izabran u Hrvatski sabor. Generalno, ne postoji u Hrvatskoj politička volja ni konsenzus u javnosti o potrebi lustracije za djelovanje u devedesetim, s obzirom da se nasilje i kršenja ljudskih prava iz toga razdoblja uglavnom minimaliziraju i opravdavaju legitimnom obranom protiv djelovanja JNA i pobunjenih hrvatskih Srba.

III. Utvrđivanje činjenica i kazivanje istine

Komisije za istinu su standardan oblik u kom se u tranzicionim društvima ustanovljuju činjenice o kršenjima

ljudskih prava u prethodnom periodu. Ni u jednoj od zemalja naslednica SFR Jugoslavije, međutim, nije uspostavljena efikasna komisija za istinu, niti je u 2007. godini bilo ozbiljnijih diskusija o njihovom mogućem osnivanju. U post-jugoslavenskim zemljama, unutar institucija i političkih elita, kao i u delu civilnog društva, vlada uverenje da je slučaj bivše Jugoslavije specifičan i neprikladan za komisije za istinu, da se sve zna i da nema "sakrivenih" činjenica koje bi trebalo izneti na videlo. Paraleleno sa tim, u svakoj sredini političke elite i značajan deo javnosti tumače raspoložive činjenice na takav način da dominantna etnička grupa u toj sredini ima ulogu nevine žrtve a druge grupe ulogu krivca. Nijedno post-jugoslavensko društvo stoga nije iskazalo snažan interes da osnivanjem komisije za istinu dovede u pitanje već postojeću "istinu".

U tom smislu, na prostoru bivše Jugoslavije manji izazov predstavlja utvrđivanje činjenica, a veći pronalaženje načina da se činjenice neselektivno i verodostojno iznesu u javnost. Parlamentarne rasprave i sadržaji udžbenika u Srbiji, Hrvatskoj i BiH, u delu u kom se odnose na period oružanih sukoba devedesetih, ilustruju problem zvanične "istine" o tom periodu, kao jednostrane, odnosno usmerene na idealizovano prikazivanje svog naroda i okrivljavanje drugih.

Preovlađujuća praksa selektivne prezentacije činjenica i njihovog iskrivljavanja, kao i sporost u rešavanju pitanja nestalih lica, navela je grupu vodećih organizacija za ljudska prava u regionu, uključujući Fond za humanitarno pravo i Documentu, da u maju 2006. godine pokrenu inicijativu koja bi krajem decenije trebalo da rezultira osnivanjem zvanične regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o događajima iz devedesetih. Komisija bi se najvećim delom oslanjala na činjenice koje su o počinjenim ratnim zločinima, žrtvama i počinioćima već utvrdili Haški tribunal i nacionalni sudovi, kao i na podatke o žrtvama u oružanim sukobima, koje je za BiH već prikupio Istraživačko-dokumentacioni centar (Sarajevo), a čije prikupljanje za Kosovo privodi kraju Fond za humanitarno pravo. Specifičan doprinos komisije sastojao bi se u tome što bi omogućila javnosti u svim delovima bivše Jugoslavije da se upoznaju sa relevantnim činjenicama koje daju potpunu sliku o događajima, patnji, nepra-

62 Videti, na primer, Uredbu br. 2004/12, o izborima za Skupštinu Kosova, 5. maj 2004., čl. 23.1.

63 Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, u suradnji s Documentom, Građanskim odborom za ljudska prava i Hrvatskim helsinškim odborom, *Praćenje suđenja za ratne zločine – Izveštaj za 2007. godinu* (Osijek, 2007.), str. 13.

vdi i odgovornosti. S obzirom na radikalnu promenu u pristupu činjenicama, koju bi rad ovakve komisije doneo, pomenute organizacije za ljudska prava pažljivo su i postepeno tokom 2006. i 2007. godine stvarale prostor za jačanje podrške inicijativi unutar civilnog društva, pre prelaska u završnu fazu, odnosno traženja od vlasti u post-jugoslovenskim zemljama da svojim autoritetom stanu iza osnivanje regionalne komisije. Taj korak je predviđen za 2009. godinu.

Komisije za istinu

Jedino je u Bosni i Hercegovini u toku 2007. godine bilo diskusija vezanih za delovanje komisija za istinu, pri čemu se radilo o komisijama uspostavljenim ranijih godina sa zadatkom da istražuju ratne događaje na ograničenim lokacijama (u Srebrenici i Sarajevu). Ni u jednoj zemlji nije bilo zvaničnih ili nezvaničnih inicijativa za uspostavljanjem državne komisije za istinu. S druge strane, grupa vodećih nevladinih organizacija iz Srbije, Hrvatske, i BiH intenzivirala je aktivnosti započete 2005. godine na osnivanju regionalnog oficijelnog tela koje bi utvrđivalo činjenice o ratnim zločinima na području bivše Jugoslavije i omogućilo žrtvama da neposredno iznose svoja iskustva.

Bosna i Hercegovina

Nakon što je u maju 2006. godine radna grupa, sačinjena od predstavnika svih parlamentarnih stranaka u BiH, okončala rad na izradi Nacrta zakona o državnoj komisiji za istinu, obustavljene su daljnje inicijative koje bi vodile ka usvajanju zakona i formiranju komisije.⁶⁴ Takvo stanje ostalo je nepromijenjeno u 2007. godini.

Ni Komisija za utvrđivanje činjenica o stradanjima Srba, Hrvata, Bošnjaka, Jevreja i ostalih u Sarajevu u periodu 1992.–1995., osnovana odlukom Vijeća ministara BiH u junu 2006., nije u 2007. godini ostvarila

bilo kakav napredak u prikupljanju podataka. Neslaganje među članovima Komisije o tome da li u njen mandat spada i utvrđivanje činjenica o šteti nanesej materijalnim objektima u gradu, dovelo je do blokade u radu. Ratna šteta na objektima u gradu uglavnom je izazvana dejstvom sa srpskih pozicija u okolini grada. Srpski članovi Komisije bili su protiv uključivanja tog pitanja u mandat Komisije, zahtijevajući da se mandat zadrži na utvrđivanju činjenica o ljudskim žrtvama – poginulim, deportiranim, zatočenim, silovanim, mučenim i nestalim osobama. Nakon januara 2007. nije održan nijedan sastanak Komisije, iako ona do kraja godine nije formalno ukinuta.⁶⁵

S obzirom na neuspjeh dviju navedenih inicijativa, jedina komisija za istinu koja je uspostavljena u BiH a koja je relativno uspješno ispunila svoj mandat jeste Komisija za Srebrenicu, osnovana odlukom Vlade Republike Srpske u decembru 2003. godine. Do stvaranja Komisije došlo je nakon intenzivnih pritisaka Visokog predstavnika za BiH, a nakon odluke ondašnjeg Doma za ljudska prava kojom je Republici Srpskoj naređeno da učini javnom punu istinu o zločinu u Srebrenici počinjenom u julu 1995. godine. Završni izvještaj Komisije, iz oktobra 2004., predstavljao je prvo javno priznanje vlasti Republike Srpske da je u Srebrenici ubijeno više od 7.000 Bošnjaka. Mandat Komisije nije uključivao održavanje javnih slušanja žrtava i svjedoka.

U vezi sa izvještajem Komisije za Srebrenicu i dalje opstaju izvjesne kontroverze, koje su se ispoljile i 2007. godine. Dio javnih ličnosti iz redova srpskog naroda u BiH izražava sumnju u činjeničnu zasnovanost dijelova izvještaja, dok Bošnjaci nisu zadovoljni time što, unatoč navodima iz izvještaja o učešću niza imenovanih osoba u zločinima, protiv najvećeg broja tih osoba nisu pokrenuti krivični postupci. Boračka organizacija Republike Srpske je krajem godine tvrdila da posjeduje spisak od 954 vojnika Armije BiH koji su navodno poginuli do januara 1994., a u izvještaju Komisije za Srebrenicu su uvršteni među 7.806 bošnjačkih žrtava iz jula 1995.⁶⁶ Ovaj spisak nije u

64 Videti Fond za humanitarno pravo, Documenta i Istraživačko-dokumentacioni centar Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama: Izveštaj za 2006. godinu, str. 22.

65 Intervju sa Amorom Mašovićem, članom Komisije za utvrđivanje činjenica o stradanjima Srba, Hrvata, Bošnjaka, Jevreja i ostalih u Sarajevu u periodu 1992.–1995. i članom Kolegija direktora Instituta za nestale osobe, Sarajevo, 30. april 2008.

66 "Klub srpskih odbornika traži reviziju izvještaja Komisije za Srebrenicu", web stranica Glas Srpske (Banja Luka), 13. oktobar 2007., www.glassrpske.com/481/3727.html.

toku godine učinjen javnim. Kada je riječ o osobama koje su u izvještaju Komisije za Srebrenicu navedene kao mogući izvršioци, za oko 90 njih Visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH Miroslav Lajčak donio je odluku 10. jula 2007. godine o konfiskaciji putnih isprava zato što se nalaze pod istragom Tužilaštva BiH. Njih 35 je zaposleno u policiji Republike Srpske, i svi su 10. jula suspendirani s dužnosti.⁶⁷ Do kraja godine nije bilo informacija o tome da je podignuta optužnica protiv neke od osoba obuhvaćenih mjerama od 10. jula.

Inicijative za uspostavljanje komisije za istinu na regionalnom nivou

Jedan od osnovnih razloga za sporost u normalizovanju odnosa između nekadašnjih stanovnika SFR Jugoslavije je isključiv fokus u svim delovima bivše države na stradanja većinskog naroda u datoj sredini, i prateće uverenje da su pripadnici drugih naroda u regionu indiferentni u odnosu na ta stradanja. Kod žrtava dominira uverenje da se njihov glas ne čuje van zajednice kojoj pripadaju. Ovo je jedan od razloga zbog kojih su u poslednjih nekoliko godina organizacije civilnog društva iz zemalja naslednica bivše Jugoslavije sa sve većom ozbiljnošću počele da razmatraju potrebu da se uspostavi regionalno telo ili mehanizam pred kojom bi žrtve iz svih delova bivše Jugoslavije mogle da govore o svojim iskustvima.

Drugi razlog za uspostavu regionalnog mehanizma leži u samom karakteru događaja iz prethodne decenije. Svi oružani sukobi su imali jaku regionalnu dimenziju – u sukobima na teritoriji jedne zemlje učestovali su i građani drugih zemalja, nestala lica su pre nestanka prebacivana u drugu zemlju, stotine hiljada su iz jedne države u kojoj su živele pre rata izbegle u drugu državu. Utvrđivanje činjenica o događajima u jednoj državi bilo bi vrlo teško ako se istovremeno ne utvrde i činjenice o događajima u drugoj državi.

U toku 2007. godine, partnerske organizacije (Fond za humanitarno pravo, Documenta i Istraživačko-doku-

mentacioni centar) organizovale su drugi Regionalni forum u Zagrebu, sa preko 300 učesnika: predstavnika udruženja žrtava, veterana i izbeglica, političkih analitičara, istoričara, sociologa, sudija i tužilaca, članova političkih partija, poslanika u nacionalnim parlamentima i predstavnika međunarodnih institucija i nevladinih organizacija za ljudska prava. U toku godine održano je i nekoliko regionalnih konsultacija u okviru manjih grupa (oko 35 učesnika), sa mladima, novinarima i organizacijama za ljudska prava iz regije. U 2007. godini održane su takođe i nacionalne konsultacije sa mladima. Rasprave još uvek nisu došle do tačke u kojoj bi se razmatrao način delovanja i finansiranja regionalnog tela za utvrđivanje i kazivanje istine, njegov sastav, i druga konkretna pitanja (ciljevi, mandat, struktura i metod rada). Umesto toga, učesnici su davali svoja mišljenja o tome da li je postojanje regionalne komisije potrebno. Preovladavao je stav da jedino regionalno telo može u potpunosti istražiti i obelodaniti činjenice o ratnim zločinima.

Rešavanje sudbine nestalih lica

Rad komisija za pronalaženje nestalih lica, kao i međunarodnih organizacija uključenih u ove aktivnosti (Međunarodni komitet Crvenog krsta, Međunarodna komisija za nestala lica), takođe je od neprocenjive važnosti za utvrđivanje činjenica, kako za porodice i prijatelje identifikovanih, tako i za širu javnost. Krajem 2007. godine, u regionu je bilo oko 17.000 nerešenih zahteva za pronalazak nestalih lica. Pet godina ranije, MKCK je imao podatke za oko 24.500 nestalih.⁶⁸ Iz tempa kojim se smanjuje broj lica čija sudbina ostaje nepoznata, vidljivo je da će biti potreban veći broj godina da se proces pronalaženja privede kraju.

Aktivnosti na pronalaženju i identifikaciji posmrtnih ostataka nestalih lica sprovodile su državne komisije za nestala lica u Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori, a u Bosni i Hercegovini nadležnost je u toku godine i dalje bila na dvema entitetskim komisijama (Federacije BiH i Republike Srpske). Na Kosovu, najveći deo ovih aktivnosti obavlja Kancelarija za nestala lica i

67 Lisa Clifford, "Lajčak Gets Down to Business in Bosnia", *IWPR Tribunal Update*, 13. juli 2007., www.iwpr.net/index.php?apc_state=hen&s=o&o=p=tri&l=EN&s=f&o=337125.

68 "Na prostoru bivše Jugoslavije 25.000 nestalih", *Politika* (Beograd), 31. avgust 2002, preneto u Biltenu br. 43 Dokumentaciono-informacionog centar "Veritas" (Beograd), avgust 2002, str. 5, www.veritas.org.yu/bilteni/Bilten_43.pdf.

sudsku medicinu (OMPF – *Office for Missing Persons and Forensics*). Ključan doprinos procesu traženja i identifikovanja nestalih daju i dve međunarodne organizacije – Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) i Međunarodna komisija za nestala lica (ICMP – *International Commission for Missing Persons*). Članovi komisija iz svake od zemalja redovno prisustvuju ekshumacijama u drugim zemljama iz regiona, kada postoji verovatnoća da su pronađena tela njenih državljana. Međutim, i dalje postoji nezadovoljstvo radom komisija i vlada u drugim zemljama. Na primer, predsednik Komisije Vlade Srbije za nestala lica, Veljko Odalović, izjavio je u novembru da njegova komisija „nema bukvalno nikakvu saradnju sa Federacijom BiH“ i javno je izneo određene optužbe na račun vlasti u Federaciji.⁶⁹ Još su češće i oštrije kritike koje udruženja nestalih javno upućuju na račun državnih tela. Sve ovo doprinosi utisku o ispolitizovanosti jednog eminentno humanitarnog pitanja, i umanjuje efikasnost napora za traženje nestalih lica.

U svim područjima u kojima su devedesetih godina vođeni oružani sukobi, postoji veliki broj pronađenih posmrtnih ostataka koji još uvek nisu identifikovani. Važan razlog tome je nedovoljan broj krvnih uzoraka od članova porodica. Ovi uzorci su potrebni kako bi moglo da se utvrdi podudaranje sa koštanim uzorcima ekshumiranih. Stanje u kom se neki posmrtni ostaci nalaze takođe otežava identifikacije, naročito ako su leževi bili spaljivani. Broj identifikacija i ekshumacija u 2007. bio je manji nego u prethodnoj godini.

Bosna i Hercegovina

Tokom sukoba u Bosni i Hercegovini, nestalo je nešto manje od 28.000 osoba. Do kraja 2007. godine, iden-

tificirano je nešto više od 15.000 nestalih, tj. još uvijek se tragalo za 13.500 osoba, od čega se oko 5.000 njih nalazilo u mrtvačnicama kao neidentificirane osobe.⁷⁰ Nije sasvim jasno koji su razlozi zbog kojih je broj neidentificiranih ovako veliki. Pretpostavlja se da je važan razlog taj što za veliki broj neidentificiranih nema bliskih srodnika koji bi mogli dati krv, zato što je prirodno tako ili što su svi članovi jedne porodice pobijeni (većinom se radi o tijelima ubijenih iz Srebrenice i Prijedora).

U toku 2007. godine, Komisija za traženje nestalih Federacije BiH je ekshumirala 1.371 posmrtni ostatak, uglavnom osoba bošnjačke nacionalnosti. Ukupno je u 2007. godini Komisija identifikovala 924 žrtava, uključujući i žrtve koje su ekshumirane ranijih godina.⁷¹ U oktobru i novembru, ekspertni tim Federalne komisije za nestale, pod vodstvom Tužilaštva Tuzlanskog kantona, ekshumirao je iz sekundarne masovne grobnice *Kamenica 9*, na području općine Zvornik, 616 posmrtnih ostataka žrtava ubijenih u Srebrenici 1995. godine.⁷² Većina tijela imala je poveze na rukama i nogama.⁷³ To je do sada najveća grobnica u Kamenici, i radilo se o najvećoj masovnoj grobnici pronađenoj u BiH u toku 2007. godine. U septembru i oktobru je ekshumirano 226 skeletnih ostataka, od čega 34 kompletna tijela, u sekundarnoj grobnici u mjestu Zeleni Jadar, blizu Srebrenice.⁷⁴

Kancelarija Republike Srpske za traženje nestalih i zarobljenih lica je 2007. godine ekshumirala 71 tijelo, a osim toga preuzela je 23 tijela bosanskih Srba od nadležnih iz Federacije BiH, Distrikta Brčko i Srbije. Identificirana su 174 tijela, uključujući tijela ekshumirana prethodnih godina.⁷⁵ Od kraja rata do kraja 2007. godine, Kancelarija je evidentirala 4.934 nestale

69 “Komisija Vlade Srbije za nestale kritikovala Federaciju BiH”, Glas Srpske (Banja Luka), 14. novembar 2007., www.glassrpske.com/481/4349.html.

70 Intervju sa Amorom Mašovićem, članom Kolegija direktora Instituta za nestale osobe BiH i predsjednikom bivše Komisije za traženje nestalih Federacije BiH, Sarajevo, 30. april 2008.

71 *Isto*. U 2006. godini, ista komisija je ekshumirala 2.251 posmrtni ostatak, a identifikirano je 1.350 osoba. Documenta, Fond za humanitarno pravo, i Istraživačko-dokumentacioni centar, *Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama: Izveštaj za 2006. godinu*, str. 25.

72 “Zvornik: Ekshumirano 616 žrtava”, *web stranica B-92*, 22. novembar 2007., www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=-11&dd=22&nav_category=64&nav_id=273403. Termin “sekundarna grobnica” označava da su tijela premještena iz prvobitne grobnice.

73 Emir Ibrahimović, tužilac Kantonalnog tužilaštva, www.srebrenica-zepa.ba/index.php?categoryid=1&p2_articleid=8.

74 “Zatvorena masovna grobnica Zeleni Jadar”, www.sarajevo-x.com/clanak/071010137, 10.10.2007.; “Ekshumacija 226 tela iz Srebrenice”, 11. oktobar 2007., www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=10&dd=11&nav_category=64&nav_id=267420.

75 Telefonski intervju sa Milkom Majićem, šefom područne kancelarije u Banjoj Luci Instituta za nestale osobe BiH, 6. maj 2008; “Ubrzanje procesa traženja nestalih jedan od najvažnijih zadataka vlasti Srpske i BiH”, *Glas Srpske* (Banja Luka), 4. januar 2008. (izjava Milana Bogdanića, direktora bivše Kancelarije za traženje zarobljenih i nestalih lica Republike Srpske).

osobe.⁷⁶ Kod ureda Kancelarije u Banjoj Luci je krajem 2007. godine još uvijek bilo preko 900 zahtjeva za rješavanje sudbine nestalih. Kancelarija nije imala potpune podatke za cijelu Republiku Srpsku koji bi uzeli u obzir i zahtjeve pred uredima u Istočnom Sarajevu i Nevesinju.⁷⁷

Djelimično sprovođenje državnog Zakona o nestalim osobama

U toku 2007. godine, privedene su kraju pripreme aktivnosti za početak rada Instituta za nestale osobe BiH, odnosno konstituirana su upravna i nadzorna tijela Instituta i obezbijeđene prostorije za rad. Institut je zaživio 1. januara 2008. godine.⁷⁸ Ovim je ispunjena jedna od triju glavnih obaveza iz državnog Zakona o nestalim osobama (oktobar 2004.). I dalje, međutim, nisu uspostavljeni Fond za pomoć porodicama nestalih i jedinstvena baza podataka (Centralna evidencija) nestalih osoba, čiji bi se podaci koristili za izdavanje potvrda o nestanku, kao osnovu za ostvarivanje drugih prava utvrđenih zakonom.

Suosnivači Instituta za nestale osobe su Vijeće ministara BiH i ICMP.⁷⁹ Institut zamjenjuje entitetske komisije za traženje nestalih, a njegova nadležnost obuhvata:⁸⁰

- prikupljanje, obrađivanje i sistematizaciju informacija o nestalim osobama i o pojedinačnim i masovnim grobnicama;
- uspostavljanje jedinstvene baze podataka o nestalim osobama;
- izdavanje potvrda o nestanku i identitetu žrtava;

- pronalaženje lokaliteta masovnih i pojedinačnih grobnica;
- učešće u iskopavanjima i ekshumacijama iz masovnih i pojedinačnih grobnica, asanaciji terena, autopisijama, antropološkim obradama, identifikacijama i drugim radnjama koje se odnose na nestale osobe;
- saradnju sa nadležnim organima vlasti, uključujući organe pravosuđa, i drugim organizacijama i Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju; i
- saradnju sa međunarodnim i domaćim organizacijama i institucijama koje se bave pitanjima nestalih.

Unatoč uspostavljanju svih organa Instituta, dvije entitetske komisije su nastavile s radom do kraja 2007. godine. U oktobru je Marko Jurišić, predsjedavajući Kolegija Instituta za nestale osobe BiH, rekao da su pripremljena sva potrebna pravna akta za rad Instituta, na koja saglasnost uskoro treba dati Vijeće ministara BiH.⁸¹ Vijeće ministara je 29. novembra 2007. usvojilo ove normativne akte.⁸²

Do kraja 2007. godine nije osnovan Fond za pomoć porodicama nestalih, iz kojeg bi se trebale isplaćivati novčane naknade članovima porodica nestalih osoba. Vlasti Federacije BiH i Republike Srpske nisu se usaglasile oko toga gdje bi trebalo biti sjedište Fonda niti oko načina njegovog finansiranja. Federacija BiH smatra da finansiranje treba biti srazmjerno broju nestalih u svakom entitetu.⁸³ Vlasti Republike Srpske smatraju neprihvatljivim da taj entitet obezbjeđuje najveći dio sredstava za rad Fonda, i predlažu da se finansiranje obavlja iz budžeta zajedničkih organa, po principu raspodjele poreza na dodatnu vrijednost (RS – 33 posto, Federacija BiH – 44 posto, Distrikt Brčko – ostatak).⁸⁴

76 Telefonski intervju sa Milanom Bogdanićem, članom Kolegija direktora Instituta za nestale osobe BiH i direktorom bivše Kancelarije za traženje zarobljenih i nestalih lica Republike Srpske, 15. maj 2008.

77 Telefonski intervju sa Milkom Majićem, 6. maj 2008.

78 Telefonski intervju sa Milanom Bogdanićem, 15. maj 2008.

79 Institut za nestale osobe je registriran još jula 2000. godine u sudu u Sarajevu, a osnivač je bila Međunarodna komisija na nestale osobe (ICMP). Vijeće ministara BiH je preuzelo ulogu suosnivača u augustu 2005. godine.

80 Sporazum između Vijeća ministara BiH i Međunarodne komisije za nestale osobe o preuzimanju uloge suosnivača za Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine, 30. august 2005., čl. 4.

81 "U Brčkom održan regionalni sastanak o traženju nestalih osoba", *Glas Srpske* (Banja Luka), 11. oktobar 2007., www.glassrpske.com/481/3658.html.

82 International Commission for Missing Persons, "ICMP welcomes BiH CoM's decision" (saopćenje za štampu), 30. novembar 2007., www.icmp.org/press-releases/icmp-welcomes-bih-coms-decision/.

83 Intervju sa Milanom Bogdanićem, 6. februar 2007.; intervju sa Amorom Mašovićem, 30. april 2008.

84 Intervju sa Amorom Mašovićem, 30. april 2008.

Hrvatska

Potkraj 2007. još uvijek se nešto više od 2.000 hrvatskih državljana vodilo kao nestalo, uključujući i 881 nestalu osobu u operacijama *Bljesak* i *Oluja*.⁸⁵ Ukupno su tijekom godine izvršena probna iskapanja na 75 lokacija u devet županija u cilju pronalaženja individualnih i masovnih grobnica. Na 17 mjesta ekshumirani su posmrtni ostaci 182 osobe, od toga 160 osoba iz razdoblja *Oluje*, uz monitoring predstavnika nadležnih komisija iz Srbije i BiH. Veći je dio posmrtnih ostataka iz *Oluje* ekshumiran na groblju u Petrinji. Identificirano je i pokopano 76 osoba, od toga 24 iz *Oluje*, a izvršene su pripremne radnje za identificiranje dodatnih 28 nestalih.⁸⁶ Obitelji iz susjednih zemalja nesmetano su dolazile na identifikaciju, i u onim slučajevima u kojima nisu imala odgovarajuće putne isprave. Broj identificiranih značajno je manji nego u prethodnoj godini, kada je identificirano 180 osoba.⁸⁷

Od početka rata do kraja 2007. godine ekshumirana su 4.402 posmrtna ostataka (od toga 717 stradalih u operacijama *Oluja* i *Bljesak*) iz 143 masovne grobnice, a identificirano su 3.484 osobe.⁸⁸ Na kraju 2007., broj koji se odnosi na nestale 1991. godine sveden je na 1.093.⁸⁹

Drugu veliku skupinu nestalih čine uglavnom etnički Srbi, o kojima su obitelji izgubile svaki trag nakon operacija *Bljesak* i *Oluja*, 1995. godine. Prema poda-

cima hrvatskih vlasti iz listopada 2007., tragalo se za 916 nestalih osoba s popisa iz 1995. godine.⁹⁰ Udruženja hrvatskih Srba, kako onih koji sada žive u Srbiji tako i onih koji se i dalje nalaze u Hrvatskoj, tvrde da je broj Srba koji su nestali u Hrvatskoj, a čija sudbina i dalje nije poznata, dvostruko veći. Vladina Uprava za zatočene slijedi međunarodne kriterije, što kao minimum podrazumijeva da postoji poznati tražitelj (član obitelji) i da se znaju okolnosti nestanka.⁹¹ Srpska udruženja, naprotiv, smatraju relevantnim i one informacije o nestalima koje dobivaju iz drugih izvora, uključujući vojnike-suborce, susjede, novinske izvještaje i televizijske snimke. Iz masovnih grobnica na području bivše tzv. Republike Srpske Krajine ekshumiran je mnogo veći broj osoba nego što se prije ekshumacije očekivalo na osnovi evidencije Hrvatske vlade.⁹²

Nezadovoljstvo obitelji nestalih obiju nacionalnosti u Hrvatskoj izazvano je sporošću u identificiranju ekshumiranih tijela. Laboratoriji u kojima se obavlja identifikacija nalaze se u Zagrebu, Splitu i Osijeku,⁹³ a identifikaciju obavlja i ICMP, u centru u Tuzli. Razlozi zbog kojih blizu 950 ekshumiranih tijela potkraj 2007. godine još uvijek nisu identificirana uključuju poteškoće u izoliranju DNK iz posmrtnih ostataka i nepostojanje uzoraka krvi koju bi trebalo uzeti od članova obitelji za potrebe DNK analize. Tijekom 2007. godine Uprava Vlade Hrvatske za nestale i zatočene osobe kontaktirala je obitelji koje još nisu dale uzorak

85 Intervju s Ivanom Grujićem, predsjednikom Uprave Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale, Zagreb, 17. ožujka 2008. Uprava za zatočene i nestale prikuplja podatke o nestalim i nasilno odvedenim državljanima Republike Hrvatske, prikuplja saznanja o nestalim osobama i mjestima masovnih i individualnih grobnica, vrši ekshumacije masovnih i pojedinačnih grobnica, identificira posmrtne ostatke, organizira pokop posmrtnih ostataka u suradnji s nadležnim tijelima drugih država i međunarodnim organizacijama.

86 Isto.

87 Intervju s Ivanom Grujićem, Zagreb, 7. veljače 2007.

88 Intervju s Ivanom Grujićem, 17. ožujka 2008.

89 Vlada Republike Hrvatske, "Potpredsjednica Vlade na identifikacijama žrtava iz Domovinskog rata", priopćenje za javnost, 7. prosinca 2007., www.vlada.hr/hr/naslovnica/priopcenja_za_javnost/2007/prosinac/potpredsjednica_vlade_na_identifikacijama_zrtava_iz_domovinskog_rata; Vlada Republike Hrvatske, "Potpredsjednica Kosor na otkrivanju spomen-obilježja mjesta masovne grobnice u Negoslavcima", priopćenje za javnost, 22. veljače 2008., http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/priopcenja_za_javnost/2008/veljaca/potpredsjednica_kosor_na_otkrivanju_spomen_obiljezja_mjesta_masovne_grobnice_u_negoslavcima.

90 Vlada Republike Hrvatske, "Potpredsjednica Vlade na otvorenju Desete regionalne konferencije o nestalim osobama u Novom Vinodolskom", priopćenje za javnost, 25. listopada 2007. www.vlada.hr/hr/naslovnica/priopcenja_za_javnost/2007/listopad/potpredsjednica_vlade_na_otvorenju_desete_regionalne_konferencije_o_nestalim_osobama_u_novom_vinodolskom.

91 Intervju s predstavnikom MKCK-a u Beogradu, 7. ožujka 2007.

92 Na četiri lokacije – u Kninu (ekshumacija izvršena 2001. godine), Gračacu (2002.), Korenici (2002.) i Žitniku (2006.) – očekivalo se da se u grobnicama nalazi oko 415 osoba, na osnovi prethodnih saznanja hrvatske Uprave za zatočene i nestale. Na kraju je ekshumirano 540 tijela. U 2006. godini, na lokaciji Žitnik ekshumirano je 58 osoba, iako je procjena Uprave bila da se u grobnici nalaze 44 tijela. Intervju s predstavnicima Komisije za nestale Republike Srbije, 28. veljače 2007.

93 Intervju s Ivanom Grujićem, Zagreb, 7. veljače 2007.

krvi, pisanim i telefonskim putem. Procjena Uprave je bila da blizu 80 osoba neće moći biti identificirane sadašnjom raspoloživom tehnologijom, na sadašnjoj razini znanja, jer su posmrtni ostaci spaljeni i suviše degradirani.⁹⁴ U listopadu 2007., poslije petnaest mjeseci zastoja, obavljena je identifikacija tijela nestalih Srba, ukupno njih 28, koji su ekshumirani prethodnih godina.⁹⁵

Ozbiljan problem predstavlja i sporost kojom hrvatska država ekshumira tijela nestalih Srba. Lokacije na kojima su pokopani Srbi, nestali 1995. godine, odavno su poznate, jer je tijela pokopala policija nakon provedene asanacije terena. Postoji dvadesetak takvih lokacija na području Republike Hrvatske, ali od 1996. godine ekshumacije su vršene samo na njih pet.⁹⁶

Mada Uprava Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale od 2006. godine u podacima navodi sve nestale, uključujući i nestale sa srpske strane rata, te ih prezentira u godišnjem izvješću koje Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti (MOBS) podnosi Vladi, u Hrvatskoj u govorima političara i političarki uglavnom nisu spominjani i nestali tijekom i nakon operacija *Oluja* i *Bljesak*. Ministrica MOBS-a i potpredsjednica Vlade Jadranka Kosor je u više navrata u javnim obraćanjima govorila samo o nestalima na hrvatskoj strani rata.

Kosovo

Prve liste sa imenima nestalih lica na Kosovu izradio je MKCK, u leto 1999. godine, i na njima su se nalazila

5.982 lica. Više stotina lica sa tog spiska ustvari su bili živi, ali porodice nisu o njima imale informacije jer su se nalazili u zatvorima u Srbiji. Tokom 1999. i 2000. godine pušteni su i vraćeni na Kosovo. Kada je u junu 2002. godine UNMIK formirao Kancelariju za nestala lica i sudsku medicinu (OMPF – *Office for Missing Persons and Forensics*), prečišćena lista nestalih koju je OMPF koristio sadržavala je 5.236 imena.⁹⁷

Kao nestali u sukobu na Kosovu, vodilo se krajem 2007. godine 1.998 lica.⁹⁸ Ukupno je u toku godine porodicama vraćeno 216 identifikovanih tela, uključujući i tela koja su ekshumirana prethodnih godina.⁹⁹ Nakon prebacivanja neidentifikovanih tela sa lokacije u Suvoj Reci/Suharekë 2007. godine, jedina lokacija na Kosovu u kojoj se odlažu ekshumirani posmrtni ostaci je mrtvačnica u Prištini/Prištinë. Krajem godine u njoj se nalazilo 455 tela koja još nisu identifikovana.¹⁰⁰

Ukupno su u toku 2007. godine na Kosovu ekshumirana 73 tela, od kojih su većina i identifikovana.¹⁰¹ Prema navodima predstavnika komisije Republike Srbije za nestala lica, u 16 slučajeva najverovatnije se radilo o ekshumiranim telima etničkih Srba, ali ona nisu identifikovana u toku godine.¹⁰² U toku 2007. godine, nije bilo vraćanja tela iz Srbije porodicama Albanaca na Kosovu.¹⁰³ Od 5. do 8. juna 2007. godine, OMPF je na lokaciji kamenolom kod Raške (Srbija) učestovao u ispitivanju navodne masovne grobnice Albanaca. Istragom je rukovodio istražni sudija Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, a u timu je bio i zamenik tužioca za ratne zločine. Niti jedno telo nije tom prilikom pronađeno.¹⁰⁴ U toku radnji za

94 Intervju s Ivanom Grujićem, Zagreb, 17. ožujka 2008.

95 Intervju sa Veljkom Odalovićem, predsjednikom Komisije za nestala lica Vlade Srbije, Beograd, 18. jun 2008. Vidjeti također web stranicu Udruženja porodica nestalih lica iz Krajine, www.afmpkr.org.yu/aktuelnosti.html (aktuelnosti za 3. listopad i 15. listopad 2007.).

96 Navedene brojke dobivene su ekstrapolacijom iz tablica koje postoje pri Komisiji za nestale u Beogradu, a koje se temelje na podacima Uprave Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale i podacima koje je srpska Komisija za nestale lica, u pogledu istih lokacija, iz drugih izvora.

97 Informacija dobijena u Kancelariji UNMIK za nestala lica i sudsku medicinu (OMPF – Office for Missing Persons and Forensics), Priština, 19. februar 2007.

98 "Kosovo in February 2008", UNMIK Factsheet, p. 5, www.unmikonline.org/docs/2008/Fact_Sheet_February_2008.pdf.

99 Informacija dobijena u OMPF, Priština, 28. mart 2008. U toku 2006. godine, porodicama su vraćena 323 identifikovanih tela. Documenta, Fond za humanitarno pravo, i Istraživačko-dokumentacioni centar, *Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama: Izveštaj za 2006. godinu*, str. 30.

100 Informacija dobijena u OMPF, Priština, 28. mart 2008.

101 Isto. Prethodne godine, UNMIK je na Kosovu ekshumirao 59 lica. "In search of the missing", *UNMIK saopštenje za štampu*, 6. decembar 2006., [www.unmikonline.org/dpi/pressrelease.nsf/0/527C5584B5323A01C125723C00469E5D/\\$FILE/pr1613.pdf](http://www.unmikonline.org/dpi/pressrelease.nsf/0/527C5584B5323A01C125723C00469E5D/$FILE/pr1613.pdf).

102 Intervju sa Veljko Odalovićem i Zoricom Avramović, predstavnicima Komisije za nestale Vlade Srbije, Beograd, 24. mart 2008.

103 Isto.

104 Informacija dobijena u OMPF, Priština, 28. mart 2007; intervju sa Veljkom Odalovićem i Zoricom Avramović, 24. mart 2008.

pronalazene grobnice, Fond za humanitarno pravo je primio podatke da se grobnica ne nalazi na mestu gde se kopa nego nešto dalje, o čemu je obavestio Tužilaštvo za ratne zločine. Do kraja godine nije bilo ponovnog pokušaja da se grobnica locira u skladu sa novim podacima.

Nadležnost za pronalazanje tela, ekshumaciju i identifikaciju nestalih lica na Kosovu je u rukama OMPF-a. Pri kosovskoj vladi postoji Komisija za nestala lica, međuresorno tela formirano 2006. godine, ali u praksi ovo telo ne obavlja značajne aktivnosti vezane za pronalazanje nestalih lica. OMPF obavlja identifikaciju na osnovu DNK profila iz krvi, koje od članova porodica nestalih uzima Međunarodna komisija za nestala lica (ICMP).¹⁰⁵ ICMP je do sada uzeo uzorke krvi od 98 odsto porodica čiji se članovi vode kao nestali. Što se tiče preostala 2 odsto, ICMP nije uspeo da ih kontaktira zbog nepoznate adrese.¹⁰⁶

Za veliki broj profila DNK, koje je uzela ICMP, nije utvrđeno da se poklapaju sa DNK dobijenom iz koštane srži neidentifikovanih tela koja se nalaze u mrtvačnici u Prištini. Pretpostavlja se da je nemogućnost da se utvrdi preklapanje posledica oštećenja biološkog materijala, usled dugog boravka tela u zemlji. U ovakvim slučajevima, jedini način da se utvrdi identitet ekshumiranih tela je da relevantne vlasti – u ovom slučaju vlasti Srbije – daju informacije o tome gde su lica zakopana.¹⁰⁷

Četrdeset šest tela nealbanaca, identifikovanih 2007. godine na Kosovu, vraćena su u toku godine u Srbiju, gde porodice sada žive. Komunikacija između Beograda i Prištine/Prištine se godinama odvijala preko UNMIK-a i vlasti u Srbiji, s tim da su, osim UNMIK-ovih predstavnika, sastancima bilaterane radne grupe za rešavanje pitanja nestalih prisustovali i predstavnici kosovskih Albanaca. Članovi kosovske Komisije za nestala lica prisustovali su i traganju na navodnoj masovnoj grobnici pored Raške, u junu.¹⁰⁸

Srbija

Iako tokom 1990-ih nije bilo oružanog sukoba između zaraćenih formacija na teritoriji Srbije (ne uzimajući u obzir Kosovo), pitanje nestalih u sukobima iz tog perioda postavlja se u Srbiji kao relevantno po dva osnova: kao pitanje državljana Srbije koji su nestali u sukobima u drugim delovima bivše Jugoslavije, i kao pitanje nestalih koji su u trenutku počinjanja ratova bili državljani Hrvatske, BiH, i Kosova, a čija su tela sahranjivana u Srbiji. Pitanjima vezanim za nestala lica bavi se u Srbiji državna Komisija za nestala lica, koja je u 2007. godini delovala pri Službi za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije. U toku godine, samo dve osobe su bile stalno zaposlene u komisiji.¹⁰⁹

Lica koja Srbija potražuje kao svoje državljane, ili kao članove porodica srpskih državljana, nestala su u oružanim sukobima izvan uže teritorije Srbije – u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. Krajem 2007. godine, 103 građana Srbije vodila su se kao nestala u BiH, a 552 Srba i drugih nealbanaca kao nestali na Kosovu. Kada je reč o nestalima u sukobu u Hrvatskoj, Komisija za nestala lica Vlade koristi agregatnu cifru koja uključuje kako državljane Srbije i tako i etničke Srbe iz Hrvatske, s obzirom da je najveći broj porodica koja potražuju lica iz ove druge grupe preuzeo državljanstvo Srbije u godinama posle rata. Krajem 2007. godine bilo je još oko 1200 lica iz ove dve grupe na listi traženja kojom je Komisija raspolagala. Uz to, u Komisiji barataju cifrom od još 1000 Srba koji su u sukobu u Hrvatskoj nestali, ali čiji nestanak porodice nisu prijavile državnim organima ni u Hrvatskoj ni u Srbiji.¹¹⁰ Komisija je tokom 2007. godine preuzela 46 tela sa Kosova i 28 iz Hrvatske, a nije preuzela nijedno telo iz BiH.¹¹¹

Na području Srbije sahranjen je izvestan broj osoba iz Hrvatske i iz BiH, čija su tela doplovila Dunavom i

105 Intervju sa Lugj Ndoum, službenikom ICMP kancelarije u Prištini za odnose sa vladama, Piština, 26. mart 2008.

106 *Isto*.

107 *Isto*.

108 *Isto*; intervju sa Veljko Odalovićem i Zoricom Avramović, predstavnicima Komisije za nestale Vlade Srbije, Beograd, 24. mart 2008.

109 Intervju sa Veljko Odalovićem i Zoricom Avramović, 24. mart 2008.

110 Intervju sa Veljko Odalovićem, predsednikom Komisije za nestala lica Vlade Srbije, Beograd, 18. jun 2008

111 Intervju sa Veljko Odalovićem i Zoricom Avramović, 24. mart 2008.

Savom tokom rata. Kada Komisija Vlade Srbije odluči da pregleda određeno grobno mesto u kom su u vreme rata pokopana NN lica za koja se pretpostavlja da su nestala u sukobima u Hrvatske ili BiH, komisija poziva nadležne komisije iz Hrvatske i BiH da zajedno obiđu lokaciju. Srpska komisija obavlja ekshumaciju i uzima uzorke, i potom vraća tela u grobnicu. Do kraja 2007. godine je ekshumirano 426 tela nestalih iz Hrvatske i BiH, od kojih je oko 50 odsto identifikovano. U 2007. godini ekshumirana su 23 tela na dva groblja, u Smederevu i Pančevu. Komisija za nestala lica je predala BiH 16 tela, a 10 tela predato je Hrvatskoj.¹¹²

U toku 2007. godine, nije bilo vraćanja tela iz Srbije porodicama Albanaca na Kosovu, jer su sva tela (oko 800) koja su vlasti otkrile u masovnim grobnicama i ekshumirale u prvoj polovini decenije vraćena zaključno sa 2006. godinom.¹¹³ Od 5. do 8. juna 2007. godine, Komisija za nestala lica Vlade Srbije je po zahtevu i u prisustvu OMPF-a ispitivala mesto navodne masovne grobnice kosovskih Albanaca, na lokaciji kamenolom kod Raške. Niti jedno telo nije tom prilikom pronađeno.¹¹⁴

Crna Gora

Dok je prema podacima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta krajem 2007. godine bilo 88 nestalih državljana Crne Gore, državni organi nisu imali informacije od porodica koji bi ukazivali na tu cifru. Crna Gora nije imala tačnu evidenciju o nestalim licima, a u nadležnom Ministarstvu zdravlja, rada i socijalnog staranja pretpostavljalo se da devet lica još uvek mogu da se smatraju nestalima. Sedam nestanaka vezano je za zločin u Štrpcima, 27. februara 1993. godine, kada su pripadnici jedinice *Osvetnici* kojom je komandovao Milan Lukić, oteli iz voza 18 etničkih Bošnjaka i jednog Hrvata, kao i jedno neidentifikovano lice, i

potom ih likvidirali. Od 1996. godine porodice nestalih dobijaju pomoć od države koja se uplaćuje preko opštinskih centara za socijalni rad. Iznos pomoći je krajem 2007. godine bio 60 eura po članu porodice, a zakon na osnovu koga primaju pomoć je Zakon o socijalnoj i dečjoj zaštiti.¹¹⁵

Od državnog osamostaljivanja Crne Gore u maju 2006. godine do juna 2007. nije postojala državna komisija Crne Gore za nestala lica. Vlada Crne Gore je 7. juna 2007. godine donela rešenje o formiranju takve komisije, kao radnog tela u okviru Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja.¹¹⁶

Uloga međunarodnih organizacija

Dve važne međunarodne organizacije imaju ključnu ulogu u rešavanju niza pitanja vezanih za problem nestalih na području bivše Jugoslavije: Međunarodna komisija za nestala lica (ICMP) i Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK).

ICMP je međunarodna organizacija, sa sedištem u Sarajevu. Uredi ICMP postoje u Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Osnovna aktivnost ICMP vezana je za identifikaciju nestalih lica. ICMP prikuplja krvne uzorke od članova porodica i ekstrahuje koštane uzorke sa pronađenih posmrtnih ostataka (ili takve uzorke dobija od lokalnih institucija).¹¹⁷ Kad je reč o telima ekshumiranim u BiH i Srbiji, krvni i koštani uzorci se upoređuju u centru ICMP-a u Tuzli (BiH), radi utvrđivanja identiteta osobe čiji su ostaci pronađeni. Identifikacija tela ekshumiranih na Kosovu u nadležnosti je OMPF-a, s tim da ICMP prethodno informiše OMPF o uzetim DNK profilima iz krvi.¹¹⁸ Do sredine 2007. godine, ICMP je ovim delatnostima omogućio identifikaciju blizu 13.000 osoba nestalih u konfliktima na teritoriji bivše Jugoslavije, od čega se 10.000 podudaranja DNK odnosi na osobe iz BiH.¹¹⁹

112 Isto.

113 Intervju sa Veljko Odalovićem, 18. jun 2008.

114 Informacija dobijena u OMPF, Priština, 28. mart 2008.

115 Intervju sa Veljko Odalovićem i Zoricom Avramović, 24. mart 2008.

116 Intervju sa službenicom Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja, Podgorica, 19. mart 2008.

117 Telefonski intervju sa predstavnikom ICMP, 9. mart 2007.

118 Intervju sa Lugj Ndoum, službenikom ICMP kancelarije u Prištini za odnose sa vladama, Piština, 26. mart 2008.

U BiH, ICMP je suosnivač Instituta za nestala lica (videti gore, poglavlje o BiH). Među ostale važne aktivnosti ICMP spada: povezivanje udruženja nestalih lica iz različitih delova bivše Jugoslavije, radi njihove međusobne saradnje; obezbeđivanje manje novčane pomoći udruženjima nestalih; i, sprovođenje projekata za izgradnju kapaciteta (*capacity building*) udruženja nestalih.

Rad na pitanju nestalih lica jedna je od brojnih aktivnosti MKCK, međunarodne nevladine organizacije sa sedištem u Ženevi. U post-jugoslovenskim zemljama, MKCK od porodica prikuplja ante-mortem podatke o nestalima, koji u velikom broju slučajeva omogućavaju identifikaciju ekshumiranih tela i bez sprovođenja skupe DNK analize.

Važan aspekt delovanja MKCK je periodično izdavanje publikacija sa spiskovima nestalih lica. Takve liste je MKCK objavljivao u Bosni i Hercegovini od 1996. godine, a na Kosovu od 2000. godine. MKCK je 23. februara 2007. objavio publikaciju sa imenima 2.384 hrvatska državljana, bez obzira na etničku pripadnost, koji su se do tog trenutka vodili kao nestali.¹²⁰ Bio je to prvi put da je u Hrvatskoj objavljen zajednički spisak nestalih lica, i Hrvata i Srba. U avgustu je MKCK objavio četvrto izdanje Knjige nestalih na Kosovu, sa imenima 2.047 osobe koje su u tome trenutku imale status nestalih.¹²¹ Do sada je MKCK objavio osam izdanja knjige nestalih u BiH, četiri izdanja na Kosovu, i jedno u Hrvatskoj.¹²²

Sredinom aprila 2007. MKCK je zatvorio ured u Zagrebu i preneo celokupnu dokumentaciju Hrvatskom crvenom križu. Bio je to prvi put na području bivše Jugoslavije da MKCK ustupi podatke nacionalnom društvu.

Parlamentarne rasprave o ratnim zločinima

U raspravama koje su 2007. godine vođene u parlamentima Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine o temama vezanim za ratne zločine, poslanici su – kao i prethodnih godina – naglašavali stradanje kroz koje su prošli pripadnici naroda kojem pripadaju, i ukazivali na zločine koje su činili pripadnici drugih naroda. Parlamentarani zastupnici su uglavnom osporavali rad Haškog tribunala i nacionalnih sudova koji procesuiraju ratne zločine, ocenjujući da se ove pravosudne institucije ne bave dovoljno, ili ne bave adekvatno, zločinima koje su počinili “drugi”. Iako nemaju nužno svi članovi parlamenta jednostrana gledišta po pitanju ratnih zločina, takva gledišta su dominirala u izlaganjima onih koji su o ratnim zločinima govorili. Naročito je ovakva praksa bila prisutna u parlamentu Srbije, u kojem je 2007. godinu obeležila povećana brutalizacija govora o ratnim zločinima od strane nacionalističke opozicije, i potpuno pasivan stav centrističkih stranaka iz vlade.

Srbija

Kao i prethodnih godina, u raspravama koje su u srpskom parlamentu vođene o ratnim zločinima dominirali su ekstremno nacionalistički tonovi. Poslanici Srpske radikalne stranke (SRS), protiv čijeg predsednika Vojislava Šešelja se pred Međunarodnim sudom za ratne zločine u Hagu vodi postupak, veoma često su se u svojim izlaganjima doticali tema vezanih za ratne zločine. Njihovim istupima povremeno su se sutprostajljali pripadnici Liberalno-demokratske partije i Lige socijaldemokrata Vojvodine, opozicionih stranaka sa malim brojem poslanika. Poslanici

119 “Odlučnost za saznanjem sudbine svih nestalih osoba se nastavlja”, www.sarajevo-x.com/clanak/070829086, 29. avgust 2007. (izjava Kathyne Bomberger, generalne direktorice ICMP). See also “BiH Justice Minister and Chief Prosecutor Visited ICMP”, September 17th, 2007, www.ic-mp.org/?p=125#more-125 (“Recently, ICMP made its 10,000 DNA match of persons missing from the conflicts in Bosnia and Herzegovina.”).

120 New Book of Missing Persons for Croatia, News release, www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/croatia-news-230207?opendocument, 23-02-2007.

121 International Committee of the Red Cross, “Kosovo: ICRC publishes new edition of Book of the Missing” (saopštenje za štampu), 29. avgust 2007, www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/html/kosovo-news-290807?OpenDocument.

122 Missing persons on the territory of former Yugoslavia, Newsletter, April 2008, [www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/serbia-missing-newsletter-010408/\\$FILE/missing-newsletter-0408.pdf](http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/serbia-missing-newsletter-010408/$FILE/missing-newsletter-0408.pdf).

iz redova vladajuće koalicije (Demokratska stranka, Demokratska stranka Srbije, i G-17) nisu se uključivali u rasprave.

Tri teme od značaja za tranzicionu pravdu dominirale su u istupima poslanika SRS i, nešto ređe, poslanika Socijalističke partije Srbije (SPS): iskazivanje podrške Ratku Mladiću i drugim Srbima optuženima pred Haškim tribunalom; optuživanje Haškog tribunala za diskriminatorni odnos prema optuženicima srpske nacionalnosti i za “ubistvo” Slobodana Miloševića, bivšeg predsednika Srbije koji je 2006. godine umro pre okončanja suđenja protiv njega; i, kritikovanje srbijanskog Tužilaštva za ratne zločine zbog navodnog fokusiranja na zločine protiv nesrba i zanemariivanja zločina protiv Srba.

Za Ratka Mladića i ostale Srbe optužene u Hagu, radikalni su često govorili da su “heroji”.¹²³ Poslanici SRS su isticali da, što se njih tiče, parlament Srbije predstavlja “sigurnu kuću” za Ratka Mladića.¹²⁴ Jedan poslanik SRS tvrdio je da, da nije bilo Ratka Mladića i ostalih haških optuženika, “ne bi bilo ni Republike Srpske ni Srba u njoj. Bilo bi ih po logorima, po jamama koje su, kao i u Drugom svetskom ratu, za nas spremali muslimani i ustaše”.¹²⁵ Nasuprot tome, predsednik LDP-a i poslanik u Skupštini Čedomir Jovanović pozvao je novoformiranu vladu da “napravi korak za koji do sada [vlasti] nis[u] imal[e] snage, i [kažu] da general Mladić nije srpski heroj”.¹²⁶ Vladan Batić, iz Demohrišćanske stranke koja je u parlament ušla na zajedničkoj listi sa LDP, ukazao je da su pravi heroji bili istorijski srpski vojskovođe poput Živojina Mišića, Vojvode Putnika, i generala Petra Bojovića, “koji su poštovali zakone i običaje rata. ... A ne ovi koji su

ubijali, koji su okrvavili ruke, dobili stanove ..., [a koji su] u očima nekoliko ljudi i onih koji sada prave neku ravnotežu zločina, postali heroji i junaci i patriote”.¹²⁷ Predsednik parlamenta, Oliver Dulić, iz Demokratske stranke, u retkom istupu bilo kog predstavnika te stranke u raspravama o ratnim zločinima, naglasio je da “Narodna skupština Republike Srbije nikada neće biti sigurna kuća za bilo koga ko je na međunarodnoj poternici, koji je optužen za ratne zločine, pa to nije slučaj ni sa generalom Ratkom Mladićem”.¹²⁸

Poslanici SRS i SPS nastavili su da optužuju Haški tribunal da je “ubio” Slobodana Miloševića.¹²⁹ Kada je reč o istaknutim Srbima koje je Haški tribunal godine u novije vreme osudio za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine – bosanskom Srbinu Momčilu Krajišniku i bivšem predsedniku tzv. Republike Srpske Krajine (u Hrvatskoj), Milanu Martiću – poslanici SRS tvrdili se da su ovi kažnjeni samo zbog toga što su “pokušali, bar malo, da odbrane svoj narod”¹³⁰, što su “očajnički pokušali da brane srpski narod koji je tada preživljavao najveće patnje”¹³¹, odnosno da brane “svoja vekovna ognjišta, srpsku nejač i srpske starce i starice”.¹³² Prvostepena presuda kojom je Haški tribunal osudio Krajišnika na 35 godina zatvora, navodno je doneta “bez ijednog dokaza da je počinio bilo kakvo krivično delo”.¹³³ Tadašnju glavnu tužiteljicu Haškog tribunala, Carlu del Ponte, jedan poslanik SPS-a nazvao je “čudovištem”,¹³⁴ a poslanik SRS-a je ceo Tribunal nazvao “paklenim ubicom”.¹³⁵

Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije često je bilo na meti kritike poslanika SRS. Šef poslaničkog kluba, Aleksandar Vučić, nazvao je Tužiocu za ratne zločine Vladimira Vukčevića “antisrpskim hvalisav-

123 Srboljub Živanović (SRS), transkript sednice Skupštine Srbije, 20. jun 2007; Nataša Jovanović (SRS), 18. jul 2007; Božidar Koprivica (SRS), 3. oktobar 2007.

124 Aleksandar Vučić (SRS), 4. oktobar 2007; Vjerica Radeta (SRS), 4. oktobar 2007.

125 Nikola Vukelić (SRS), 20. jun 2007.

126 Čedomir Jovanović (LDP), 15. maj 2007.

127 Vladan Batić (Demohrišćanska partija), 4. oktobar 2007.

128 Oliver Dulić (Demokratska stranka), 4. oktobar 2007.

129 Ivica Dačić (SPS), 22. maj 2007; Žarko Obradović (SRS), 21. jun 2007; Nataša Jovanović (SRS), 20. septembar 2007.

130 Dragan Todorović (SRS), 12. jun 2007.

131 Nikola Vukelić (SRS), 12. jun 2007.

132 Nikola Savić (SRS), 12. jun 2007.

133 Petaj Jojić (SRS), 22. jun 2007.

134 Radiša Ilić (SPS), 20. septembar 2007.

135 Božidar Koprivica (SRS), 3. oktobar 2007.

136 Aleksandar Vučić, 15. maj 2007.

cem”.¹³⁶ Jadranko Vuković je zatražio Vukčevićovo razrešenje zato što “postupa po instrukcijama ambasadora raznih zapadnih zemalja” i navodno ne procesuirá predmete koji se odnose na zločine protiv pripadnika bivše JNA u Bosni i Hercegovini.¹³⁷ Nataša Jovanović je za Vukčevića rekla da je “pre za ludnicu nego sudnicu”, a za portparola Tužilaštva, Bruna Vekarića, da “nije normalan”.¹³⁸ Vjerica Radeta je Vekarića nazvala “idiotom”.¹³⁹ Za tužilaštvo i Specijalno odeljenje za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, poslanik SRS Zoran Krasić utvrdio je da “pod kontrolom” nevladinih organizacija (Fonda za humanitarno pravo) i ambasade Sjedinjenih američkih država.¹⁴⁰ Željko Vasiljević, poslanik sa izborne liste SPS, izrazio je nezadovoljstvo što funkciju portparola Tužilaštva obavlja osoba nesrpske nacionalnosti.¹⁴¹

Hrvatska

Pitanje ratnih zločina razmatrano je u Hrvatskom saboru na raspravi održanoj 3. i 12. listopada 2007. godine, u povodu presude koju je Haaški tribunal donio 27. rujna u predmetu *Ovčara*. Tribunal je osudio dvojicu od trojice optuženih, Milana Mrkšića i Veselina Šljivančanina, pri čemu je Šljivančanin dobio znatno nižu kaznu (pet godina zatvora) od one koju se u Hrvatskoj očekivalo. Treći optuženi, Miroslav Radić, oslobođen je optužbe. Presuda je izazvala veliko negodovanje u najširoj hrvatskoj javnosti. Sabor je razmatrao prijedlog opozicijske Hrvatske seljačke stranke i Hrvatskog socijal-liberalnog saveza da zakonodavno tijelo donese zaključak kojim bi se Vlada Republike Hrvatske obvezala na podnošenje izvješća o presudi te o radnjama koje je Vlada poduzela ili će poduzeti nakon izrečene presude. Sabor se takođe bavio zahtjevom još jedne opozicijske stranke, Hrvatske stranke prava (HSP) za suspenzijom daljnje primjene Ustavnog zakona o suradnji s Haaškim tribunalom i pokretanjem postupka pred Vijećem sigurnosti

Ujedinjenih naroda o svrsishodnosti djelovanja Haaškog tribunala.

Svi zastupnici koji su govorili u ime klubova zastupnika te zastupnici koji su govorili pojedinačno iskazali su razočaranje presudom “vukovarskoj trojci” koju su okarakterizirali kao “nepravednu, sramotnu, šokantnu i skandaloznu”. U raspravi su sudjelovali gotovo svi klubovi, a pojedinačno su osobito aktivni bili Pero Kovačević (HSP), Ivo Lončar (nezavisni) i Slaven Letica (nezavisni). Predsjednik Vlade Republike Hrvatske Ivo Sanader (član Hrvatske demokratske zajednice – HDZ) je u obraćanju zastupnicima rekao kako se i “Vlada i HDZ zalažu za nastavak suradnje s Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu jer ih upravo to legitimira da ga mogu kritizirati.” O Haaškom tribunalu govorilo se kao “nastavku Bleiburga” (Ivo Lončar), i “sudu koji je izjednačio žrtvu i agresora” (Andrija Hebrang /HDZ/, Pero Kovačević). Većina zastupnika iz opozicije smatrali su da hrvatska vlada, tadašnja i bivša, nije učinila dovoljno, odnosno nije reagirala tijekom postupka, bilo kroz institut “prijatelja suda” ili kroz druge pravne i političke instrumente. Ivo Josipović (Socijal-demokratska partija – SDP) rekao je kako njegova stranka tumači presudu kao rezultat lošeg rada tužiteljstva i loše sastavljene optužnice te da je Sudsko vijeće trebalo donijeti drugačiju presudu usprkos ograničenjima koja proizlaze iz same optužnice.

Zastupnici su govorili da za zločine u Vukovaru treba osuditi i vrh JNA.

Svi zastupnici izrazili su neslaganje sa zahtjevom HSP-a da se suspendira daljnja primjena Ustavnog zakona o suradnji s Haaškim tribunalom i pokrene postupak pred Vijećem sigurnosti Ujedinjenih naroda o svrsishodnosti djelovanja Haaškog tribunala smatrajući da bi takve mjere u tom trenutku vodile u izolaciju i ugrozile napredak Hrvatske na putu u euroatlanske integracije.

137 Jadranko Vuković (SRS), 20. jun 2007 i 23. jul 2007.

138 Nataša Jovanović (SRS), 17. septembar 2007.

139 Vjerica Radeta (SRS), 3. oktobar 2007.

140 Zoran Krasić (SRS), 3. oktobar 2007.

141 Željko Vasiljević (SPS), 3. oktobar 2007.

Rasprava je završila prihvaćanjem *Deklaracije o presudi Međunarodnog kaznenog suda za ratni zločin na Ovčari i suradnji Republike Hrvatske s Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju* u kojoj stoji kako je prvostupanjska presuda za zločin na Ovčari dovela u pitanje ispunjenje zadanog mandata MKTJ-a, kao i vrijednosti koje je sud trebao štiti i zastupati. Navodi se kako je presuda neodrživa s pravne i moralne strane i ne pridonosi ostvarenju pravde. Hrvatski sabor izrazio je očekivanje da će MKTJ u žalbenom postupku “dosljedno i u cijelosti slijediti mandat rezolucije Vijeća sigurnosti o osnivanju Suda” i da će navedena presuda biti izmijenjena “kako bi pravda u cijelosti bila zadovoljena, a žrtvama pružena moralna zadovoljština i utjeha.”¹⁴²

Bosna i Hercegovina

Rasprave u bosanskohercegovačkom parlamentu o pitanjima ratnih zločina uglavnom su vođene između bošnjačkih i srpskih članova Predstavničkog doma, jednog od dvaju domova u Parlamentarnoj skupštini. (Drugi dom – Dom naroda – zasjeda rijetko i u toku godine se nije bavio pitanjima od interesa za tranzicionu pravdu.) O najvećem broju pitanja – Srebrenici, potrebi da se procesuiraju određeni zločini, i privođenju bosanskih državljana osumnjičenih u Srbiji za zločine u BiH – poslanici su zauzimali suprotna stajališta, zavisno od etničke pripadnosti. Složili su se samo oko inicijative o finansijskoj pomoći za izgradnju spomenika Srđanu Aleksiću, Srbinu koji je 1993. godine izgubio život u Trebinju kada je pokušavao odbraniti Bošnjaka kojeg su napali drugi Srbi.

Srebrenica

U mjesecima nakon donošenja presude Međunarodnog suda pravde (26. februara 2007.) u predmetu BiH protiv Srbije i Crne Gore, na sjednicama Predstavničkog doma bošnjački i srpski poslanici razmimoilazili su se u ocjeni mjera koje bi vlasti u BiH trebale preduzeti kao reakciju na presudu. Bakir Izetbegović (Stranka demokratske akcije – SDA) predložio je na sjednici od 28. februara da “Predsjedništvo BiH i Vijeće ministara BiH sačine prijedlog mjera za saniranje

posljedica genocida u kojem će biti precizno navedeno šta i ko u državi Bosni i Hercegovini mora uraditi i u kojem roku”, i da Parlamentarna skupština potom usvoji taj dokument. Remzija Kadrić (Stranka za BiH – SBiH) upitao je kada i koje aktivnosti Vijeće ministara BiH, Predsjedništvo BiH i Kolegij Predstavničkog doma namjeravaju preduzeti povodom presude Međunarodnog suda pravde u Haagu. Slavko Jovičić (Stranka nezavisnih socijaldemokrata – SNSD) na ovo je reagirao prijedlogom da “srpska strana predloži barem jedan grad ili jedno mjesto gdje su Srbi stradali, a da isto tako uradi i hrvatska strana, ne želeći time da pravim bilo kakav paritet ili balans između počinjenih zločina i žrtava, već radi ukupnog stanja u BiH, međunacionalnih odnosa i pomirenja”. Na sjednici Predstavničkog doma 29. marta 2007., Azra Hadžiahmetović (SBiH) pokrenula je više inicijativa u vezi sa Srebrenicom, uključujući i to da Parlamentarna skupština BiH donese zakon o posebnom statusu područja s kojeg potiču žrtve genocida u Srebrenici, i da BiH pokrene inicijativu u Ujedinjenim nacijama za obilježavanje 11. jula kao dana Srebrenice.

Na sjednici Predstavničkog doma održanoj 12. aprila 2007., Sadik Ahmetović (SDA) iskazao je sumnju da Odjel za ratne zločine u Tužilaštvu BiH ima kapacitete da zadovolji pravdu kada je riječ o genocidu u Srebrenici, jer Tužilaštvo nije procesuiralo osobe navedene u izvještaju Komisije Vlade RS-a za Srebrenicu iz 2004., kao potencijalno odgovorne za zločin počinjen u julu 1995. godine. Remzija Kadrić na istoj je sjednici pitao da li Tužilaštvo tretira kao prioritet procesuiranje odgovornih za zločin u Srebrenici. Glavni tužilac BiH Marinko Jurčević, koji je prisustvovao sjednici, odgovorio je da su ratni zločini na prostoru Srebrenice prioritet broj jedan za Tužilaštvo. Jurčević je upoznao poslanike s time da Tužilaštvo ima poseban tim za Srebrenicu, u kojem rade četiri tužioca i oko 20 stručnih saradnika.

Na sjednici 13. juna 2007., Beriz Belkić (Stranka za BiH) je zatražio da Parlament po hitnom postupku razmotri njegov Prijedlog zakona o Memorijalnom centru *Srebrenica – Potočari*, spomen-obilježju i mezarju za žrtve genocida iz 1995. godine. Tim Prijedlogom bi odgovornost za finansiranje spomen-obi-

142 Deklaracije o presudi Međunarodnog kaznenog suda za ratni zločin na Ovčari i suradnji Republike Hrvatske s Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju, 12. listopada 2007., *Narodne novine*, 108/2007, 22. listopada 2007.

lježja prešla na državu BiH (do tada, spomen-obilježje je djelovalo kao fondacija, i finansirano je putem državnih subvencija, donacija i drugih izvora). Za Belkićev zahtjev o stavljanju Prijedloga zakona na u hitnu proceduru glasao je 21 poslanik, od čega 20 iz Federacije BiH i samo jedan iz RS-a, a uzdržano je bilo osam poslanika. Zahtjev tako nije dobio potrebnu većinu. Stoga je Visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH Christian Schwarz-Schilling nametnuo 25. juna donošenje zakona.

Dvojna državljanstva kao prepreka za procesuiranje ratnih zločina

Na sjednici Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine održanoj 12. aprila 2007., Šefik Džaferović (SDA) je ukazao na problem dvojnih državljanstava koja omogućavaju osumnjičenima za ratne zločine počinjene u BiH da u Srbiji i Hrvatskoj uživaju zaštitu od ekstradicije u BiH, jer su nakon rata stekli državljanstvo tih zemalja. Džaferović je predložio da Predsjedništvo BiH i Vijeće ministara u bilateralnim razgovorima sa Srbijom i Hrvatskom razriješe ovo pitanje kako bi se omogućilo da se osumnjičenima sudi prema mjestu izvršenja zločina. Halid Genjac (SDA) je rekao da se problem može riješiti jedino lobiranjem u Evropskoj uniji, kako bi Unija uvrstila saradnju u ovoj oblasti među uslove za članstvo. Glavni tužilac BiH Marinko Jurčević rekao je na sjednici da je stajalište Tužilaštva da osumnjičeni za ratne zločine trebaju odgovarati u BiH, jer su zločini tu počinjeni. Prema Jurčeviću, Vijeće ministara, Predsjedništvo i Parlament trebali bi raditi na tome da dobiju političku saglasnost susjednih država da se eventualno zaključi trilateralni ugovor po pitanju ekstradicije, ili da se za cjelokupni prostor bivše Jugoslavije osnuju jedan sud i jedno tužilaštvo, u kojima bi radili suci i tužioci iz zemalja bivše Jugoslavije, a eventualno i međunarodni suci i tužioci.

Isključivo traženje da se procesuiraju zločini nad pripadnicima vlastitog naroda

Kada su govorili o krivičnom progonu počinilaca ratnih zločina pred bosanskim pravosuđem, članovi Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine su insistirali na procesuiranju zločina u kojima su žrtve bili pripadnici istog naroda kao i oni. Na sjednici održanoj 23. maja 2007., Denis Bećirović (Socijaldemokratska partija – SDP) je zatražio da Tužilaštvo BiH obavijesti Parlament o tome zašto do tada nije podiglo

nijednu optužnicu za zločin u Tuzli počinjen 25. maja 1995. godine, kada je granata ispaljena sa položaja Vojske Republike Srpske ubila 71, a ranila 172 osobe. Savo Erić (Srpska demokratska stranka – SDS) je na ovo reagirao protivpitanjem šta je Tužilaštvo BiH uradilo da se otkriju odgovorni za ubistvo više desetina vojnika bivše Jugoslavenske narodne armije iz tzv. Tuzlanske kolone, u maju 1992. godine. Slavko Jovičić (SNSD) je ustvrdio da Odjel za ratne zločine Tužilaštva BiH nije uspostavio “balans u količini pravde”; prema Jovičiću, “srpska strana i sva udruženja koja mene zovu potpuno su nezadovoljna radom Odjela. Stvara se [predstava] da su ovdje privilegovani samo jedni, da su drugi (...) presuđeni prije i podizanja optužnice”.

Privođenja bosanskih državljana osumnjičenih u Srbiji za zločine u BiH

Na sjednici Zastupničkog doma održanoj 4. jula, prva tačka dnevnog reda je bio zahtjev SDP-a za raspravu o “nezakonitom hapšenju poslanika SDP-a BiH u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH Selima Bešliagića, te gospode Budimira Nikolića, Brkića i Envera Delibegovića”. Više poslanika je oštro kritiziralo privođenje Bešliagića i drugih osoba u Tužilaštvo BiH, po zahtjevu Tužilaštva za ratne zločine u Srbiji, a radi saslušanja o napadu na kolonu vojnika JNA u maju 1992. godine u Tuzli. Jozo Križanović (SDP) je zatražio da Zastupnički dom “raspravi koje su to eventualne manjkavosti u našim pravnim propisima koje omogućavaju ovakvo dešavanje”, odnosno pokretanje istraga za ratne zločine protiv građana BiH u drugim državama, pri čemu su državljani BiH “objektivno izloženi opasnosti da budu hapšeni diljem svijeta, putem Interpolovih potjernica”. Šefik Džaferović (SDA) je ustanovio da je ključno pitanje to što ne postoji neutralno tijelo koje bi davalo odobrenje za krivična gonjenja u regionu, tako da sada tužilaštva u jednoj državi pokreću postupke protiv državljana druge zemlje, zadirući time u njen suverenitet. Bakir Izetbegović (SDA) istakao je da Srbija i Hrvatska “kriju ratne kriminalce, da ih ne isporuče BiH”, i da su u devedesetim “prešle na ovu teritoriju i (...) napravile zločine ovdje”, a sada kod sebe sude državljanima BiH. Denis Bećirović (SDP) je zaključio da “uhapsiti i saslušavati Selima Bešliagića zbog navodnog ratnog zločina, dok se Radovan Karadžić i Ratko Mladić nalaze na slobodi, predstavlja najveći stepen moralne i političke sramote”. Srpski poslanici su smatrali da bi jedino imalo smisla raspravljati o tome da li je privođenje

Bešliagića i ostalih radi uzimanja izjave bilo u skladu sa zakonom ili ne. Tek ako bi nadležne institucije utvrdile da se radilo o nezakonitom hapšenju, Parlament bi o tome trebao raspravljati.¹⁴³ Prema jednom poslaniku SNSD-a, u privođenju Bešliagića i ostalih nije bilo ničeg nezakonitog.¹⁴⁴ U jednom trenutku, većina srpskih poslanika je napustila sjednicu.

Druga pitanja tranzicione pravde

Na sjednici Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine održanoj 23. maja 2007., Denis Bećirović (SDP) je predložio da Predstavnički dom usvoji inicijativu kojom bi zadužio Vijeće ministara BiH da u saradnji sa nadležnim organima Trebinja finansijski pomogne izgradnju spomenika Srđanu Aleksiću u Trebinju. Aleksić, po nacionalnosti Srbin, ubijen je januara 1993., u dvadeset sedmoj godini života, braneći svog sugrađanina Alena Glavovića, Bošnjaka, kojeg su tukla trojica pripadnika Vojske RS-a. Zastupnici su podržali Bećirovićeve inicijativu.

Nezvanične inicijative za utvrđivanja činjenica¹⁴⁵

Najvažnija nevladina inicijativa je svakako Popis stvarnih žrtava u oružanim sukobima u BiH (Ljudski gubici), koji je sproveo Istraživačko-dokumentacioni centar.¹⁴⁶ Objavljivanjem i javnom prezentacijom podataka, IDC je stavio tačku na političke interpretacije i manipulacije brojkama žrtava, nudeći poimnični popis ubijenih, stradalih i nestalih u oružanim sukobima. Po ugledu na popis stvarnih žrtava u BiH, FHP je 2005. godine počeo sa popisom žrtava u oružanim sukobima na Kosovo, i neposredno nakon dolaska međunarodnih snaga na Kosovo. Do kraja 2007. godine FHP je prikupio podatke o 12.000 žrtava. Planirano je da u 2008. godini Documenta započne sa popisom stvarnih žrtava, državljana Hrvatske, u oružanim sukobima u Hrvatskoj i BiH.

Obrazovni sistem i događaji iz devedesetih

Obrazovni sistem u tri zemlje koje su imale ključnu ulogu u konfliktima devedesetih godina – Srbiji, Hrvatskoj, i Bosni i Hercegovini – baziran je na jednostranom prikazivanju tog perioda. Kako u Srbiji, tako i u Hrvatskoj, u udžbenicima preovlađuju stereotipi o većinskom narodu kao žrtvi političkih događaja koji su prethodili ratu, i glavnoj žrtvi oružanih sukoba. Zločini i druga kršenja prava, za koje su odgovorni pripadnici većinskog naroda, uglavnom se prećutkuju, mada u tom pogledu postoji pozitivan izuzetak u nekima od udžbenika istorije koji se koriste u obrazovanju učenika osnovnih škola u Hrvatskoj, u kojima se pominju zločini protiv srpskih civila nakon operacije *Oluja*. U etnički složenoj BiH, u kojoj su škole uglavnom podeljene prema etnicitetu učenika, udžbenici u Republici Srpskoj prednjače u nacionalističkoj interpretaciji novije istorije.

Srbija

Raspalom Jugoslavije i oružanim sukobima koji su pratili taj proces bave se dva udžbenika istorije koja su korišćena u osnovnim i srednjim školama u Srbiji tokom 2007. godine – udžbenik za 8. razred osnovne škole (u daljem tekstu: *Istorija 8*) i udžbenik za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i 4. razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera (u daljem tekstu: *Istorija 3/4*). Izučavanje događaja nakon 1991. godine, međutim, nije predstavljalo obavezni deo nastavnog programa koji propisuje Ministarstvo prosvete, tako da je od inicijative učenika i nastavnika zavisilo da li će koristiti delove udžbenika koji se bave periodom devedesetih.¹⁴⁷ Oba udžbenika, u opisu događaja iz najnovije prošlosti, koriste relativno umeren ton, ali iz selektivnog izbora podataka i

143 Branko Dokić (Partija demokratskog progresa – PDP), Drago Kalabić (SNSD).

144 Milorad Živković (SNSD).

145 Vidjeti Prilog Mapa nezvaničnih inicijativa za suočavanje sa prošlošću

146 Videti Fond za humanitarno pravo, Documenta i Istraživačko-dokumentacioni centar *Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama: Izveštaj za 2006. godinu*, str. 38.

147 Telefonski razgovor sa predstavnicom Zavoda za udžbenike Republike Srbije, 10. septembar 2008.

proizvoljnih tvrdnji prepoznaje se u njima etnonacionalistički pristup kontroverznim temama, a pre svega nastojanje da se Srbi prikažu kao najveći stradalnici među narodima na području bivše Jugoslavije.

Kao glavne generatore krize koja je dovela do raspada bivše Jugoslavije, autori *Istorije 3/4* ističu dugogodišnje tenzije na Kosovu i kontinuirani uticaj krvavih događaja iz Drugog svetskog rata na svest mnogih u novoj Jugoslaviji.¹⁴⁸ U nešto uvijenijoj formi, udžbenik kritikuje i politiku Slobodana Miloševića u odnosu na druge narode u bivšoj Jugoslaviji, zato što je “iz korena potresla zemlju” i “dovela odnose sa drugim jugoslovenskim republikama do otvorenog neprijateljstva”.¹⁴⁹

U *Istoriji 3/4* navodi se da su kosovski Srbi decenijama bili izloženi pritiscima, silovanju, uništavanju imovine i ubistvima. Udžbenik ne pominje drastična kršenja prava Albanaca od strane Miloševićevog režima tokom osamdesetih i devedesetih. Tvrdi se da je 1995. godine preko 300.000 Srba proterano iz Hrvatske u operacijama *Bljesak* i *Oluja*,¹⁵⁰ a ne pominju se proterivanja oko 2.000.000 nesrba sa područja pod srpskom kontrolom u sukobima u BiH, Hrvatskoj i na Kosovu. Bez rezerve se prihvata nedokumentovana tvrdnja Miloševićeve vlasti da je u NATO bombardovanju Srbije 1999. godine ubijeno između 1.200 i 2.500 civila, iako je organizacija Human Rights Watch na osnovu detaljnog istraživanja na terenu i konsultovanja vladinih izvora već 2000. godine objavila spisak civilnih žrtava i utvrdila da je njihov stvarni broj više-struko manji (nešto iznad 500).¹⁵¹ Udžbenik navodi i da je posle dolaska međunarodnih snaga na Kosovo ubijeno nekoliko stotina srpskih civila i nestalo više od hiljadu ljudi, a ne pominje mnogo više brojeve ubijenih i nestalih na albanskoj strani u mesecima koji su prethodili ulasku NATO snaga.

Udžbenik *Istorija 8* takođe sadrži gorenavedene jednostrane opise događaja na Kosovu i u Hrvatskoj, uz

izvesne varijacije i dodatke. Na tragu dominantnog nacionalističkog diskursa u proteklih 15 godina, kog karakterišu dramatični prikazi navodno egzistencijalne ugroženosti srpskog naroda, u udžbeniku se tvrdi da je u periodu izolacije i ratovanja u devedesetim “srpski narod doveden do ivice opstanka”.¹⁵² Za NATO bombardovanje Srbije 1999. godine koristi se naziv “Milosrdni anđeo”, koji je u vreme bombardovanja stvorila srpska propaganda u nameri da NATO intervenciju prikaže kao ciničan akt nasilja praćenog kvazi-humanističkom retorikom.¹⁵³ U udžbeniku za osnovne škole se tvrdi da je u bombardovanju poginulo 2.500 civila (skoro pet puta više od stvarnog broja).¹⁵⁴

Hrvatska

Nastava povijesti u osnovnim školama propisana je Hrvatskim nacionalnim obrazovnim standardom (HNOS), koji je izradilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. U nastavi iz novije povijesti za 8. razred, među obveznim temama su i “Hrvatska u drugoj Jugoslaviji” i “Postanak i razvoj samostalne hrvatske države”. Ovakav nastavni program eksperimentalno se provodio u odabranim školama 2005/06. godine, a od 2006/07. godine provodi se u svim osnovnim školama. Premda se tema nedavnih ratova obrađuje u svim udžbenicima od početka devedesetih, teško je procijeniti koliko je nastavnika doista predavalo o nedavnom ratu.

Škole su u 2007. mogle birati između pet udžbenika različitih izdavačkih kuća koje je odabralo Prosudbeno povjerenstvo za odobravanje udžbenika povijesti. Mogle su ih odabrati iz Kataloga odabranih udžbenika koje u svibnju objavljuje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Za potrebe ovog kratkog prikaza izdvajamo primjere opisa zbivanja tijekom i poslije

148 Kosta Nikolić i drugi, *Istorija 3/4*, za 3. razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i 4. razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera (Beograd, 2005), str. 227-28.

149 Isto.

150 Isto, str. 229. I ostali podaci navedeni u ovom paragrafu nalaze se u udžbeniku *Istorija 3/4*, na str. 229-30.

151 Human Rights Watch, *Civilian Deaths in the NATO Air Campaign*, februar 2000., Dodatak B: Civilian Victims of NATO Bombing During Operation Allied Force, www.hrw.org/reports/2000/nato/Natbm200-03.htm#P1212_254868.

152 Suzana Rajić i ostali, *Istorija, za 8. razred osnovne škole* (Beograd, 3. izdanje, 2007.), str. 184.

153 Isto, str. 188.

154 Isto.

operacije *Oluja*, u ljeto 1995. godine. Na tragu službenog stava¹⁵⁵ prema kojem hrvatske vlasti nisu bile suodgovorne za bijeg Srba iz tzv. Krajine u jednom se udžbeniku navodi: “Na poziv vodstva Republike Srpske Krajine, a dijelom i zbog straha od suočenja s posljedicama počinjenih zločina, većina srpskog stanovništva napustila je to područje i otišla u Srbiju.”¹⁵⁶ Drugi udžbenik ovo pitanje obrađuje na slijedeći način: “U vrijeme oslobodilačkih akcija Bljesak i Oluja mnogi su hrvatski građani srpske nacionalnosti organizirano napustili Hrvatsku jer nisu željeli dočekati dolazak Hrvatske vojske, ni prihvatiti hrvatsku vlast.”¹⁵⁷

Ipak, od pet udžbenika za 8. razrede tri su po prvi put tematizirala i zločine počinjene nakon operacije *Oluja*. U udžbeniku autorice Snježane Koren stoji: “Srpsko stanovništvo s tih područja izbjeglo je u Bosnu i Hercegovinu i Srbiju odmah nakon početka vojnih djelovanja. Preostali su malobrojni stanovnici, no slijedećih mjeseci zabilježena su ubojstva nekoliko stotina srpskih civila, te pljačka i palež napuštene srpske imovine.”¹⁵⁸ Udžbenik Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića navodi slijedeće: “Tijekom i nakon operacije Oluja spaljen je dio kuća odbjeglih Srba, a dogodilo se i više ubojstava srpskih civila.”¹⁵⁹ Zločini se pominju i u udžbeniku triju autora *Povijest-Udžbenik za osmi razred osnovne škole*, u poglavlju „Ratni zločini nad civilnim stanovništvom”: “Tijekom i nakon operacija [Bljesak i Oluja] učinjeni su i pojedinačni zločini nad civilima hrvatskim građanima srpske nacionalnosti,

koji su postali predmetom bavljenja hrvatskog pravosuđa, kao i Međunarodnog kaznenog suda sa sjedištem u Haagu.”¹⁶⁰

Nasuprot tome, u udžbeniku *Povijest 8* (Stjepan Bekavac, Marija Bradvica, Marinko Miočić), u poglavlju “Ratni zločini u Hrvatskoj i Međunarodni sud za ratne zločine” opisuju se samo zločini koje su počinile “srbijske i crnogorske oružane snage ... sastavljene od JNA, pripadnika MUP-a Srbije i Crne Gore te raznih dragovoljačkih odreda”,¹⁶¹ dok se zločini tijekom i nakon vojnih operacija Hrvatske vojske u 1995. godini ne spominju.

U Otvorenom pismu hrvatskih akademika i povjesnika o udžbenicima iz povijesti za 8. razred osnovnih škola (iz travnja 2007.) potpisnici ističu, osvrnuvši se posebice na udžbenike Krešima Erdelje i Snježane Koren, da je „više nego žalosno da se autori udžbenika koji bi hrvatskim učenicima trebali govoriti o najnovijoj prošlosti ‘rukama i nogama’ bore protiv pozitivnog prikazivanja takvih sudbonosnih i važnih događaja kao što su Bljesak i Oluja!”. Potpisani se pitaju i kolika je obaveza pisaca udžbenika i Prosudbenog povjerenstva za odobravanje udžbenika držati se Deklaracija Sabora o Domovinskom ratu i Oluji i Izvješća Ustavnog suda.¹⁶²

Primjeni sadašnjega programa za učenje povijesti prethodilo je višegodišnje razdoblje u kojem je unutar stručne javnosti vođena oštra rasprava o adekvatnom

155 Izraženim primjerice u Deklaraciji o Domovinskom ratu, usvojenom u Saboru u listopadu 2000. godine i u Deklaraciji o Oluji, usvojenom u lipnju 2006. godine

156 Krešimir Erdelja i Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 8* (Zagreb, Školska knjiga, 2007), str. 237.

157 Mira Kolar Dimitrijević, Hrvoje Petrić, Jakša Raguž, *Povijest-Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Meridijani, Zagreb 2007), str. 200.

158 Snježana Koren, *Povijest 8* (Profil, Zagreb, 2007), str. 226.

159 Krešimir Erdelja i Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 8* (Školska knjiga, Zagreb, 2007), str. 237.

160 Mira Kolar Dimitrijević, Hrvoje Petrić, Jakša Raguž, *Povijest-Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Meridijani, Zagreb 2007), str. 200.

161 Stjepan Bekavac, Marija Bradvica, Marinko Miočić, *Povijest 8* (Alfa, Zagreb 2007), str. 192.

162 Zastupnički dom Hrvatskog državnog sabora donio je 13. listopada 2000. Deklaraciju o Domovinskom ratu, u kojoj se, između ostaloga, navodi da je “Republika Hrvatska vodila pravedan i legitiman, obrambeni i osloboditeljski, a ne agresivni i osvajački rat prema bilo kome u kojem je branila svoj teritorij od velikosrpske agresije unutar međunarodno priznatih granica. Uspješna obrana u Domovinskom ratu s konačnim oslobodilačkim vojno-redarstvenim operacijama ‘Bljesak’ i ‘Oluja’ te kasnijom mirnom reintegracijom hrvatskog Podunavlja, stvorila je sve pretpostavke za skladan razvitak Republike Hrvatske kao zemlje koja prihvaća demokratske standarde suvremenoga zapadnog svijeta ...”

Ustavni sud Republike Hrvatske je u Izvješću br. U-X-2271/2002., od 12. studenog 2002. godine, objavljenom u *Narodnim novinama* br. 133/2002, utvrdio je da “djelovanje oružanih snaga Republike Hrvatske poduzeto s ciljem oslobađanja dijelova okupiranog područja Republike Hrvatske (...) bilo je u skladu s ustavnom obavezom Oružanih snaga Republike Hrvatske da zaštite suverenitet i neovisnost Republike Hrvatske i obrane njenu teritorijalnu cjelovitost.” Oružane snage Republike Hrvatske su “na ta područja istodobno uvodile nacionalni (ustavnopravni), a time i međunarodnopravni poredak kao njegov dio”.

načinu na koji bi trebalo obraditi ratno razdoblje. Nakon etnocentričkih udžbenika prve polovice devedesetih u drugoj su polovici desetljeća uvedeni paralelni udžbenici. Prvi alternativni udžbenik za sedmi razred odobren je školske godine 1996/97 za šesti razred, a za osmi razred 2000. godine. U njima su ponuđene različite intepretacije pojedinih povijesnih događanja, posebice onih iz razdoblja Drugoga svjetskog rata. Uz uvođenje alternativnih udžbenika važan je utjecaj na oblikovanje nastave povijesti imala stručna i javna rasprava koja je pratila pripremu dopunskog nastavnog materijala prvobitno zamišljenog kao pomagalo za nastavu povijesti u mirno reintegriranim područjima, nakon što je u školskoj godini 2002/03. u Podunavlju prestao vrijediti petogodišnji moratorij na nastavu najnovije povijesti. Potkraj 2002. Ministarstvo na čelu s ministrom Vladimirom Strugarom u suradnji s predstavnicima srpske zajednice i pojedinim nastavnicima povijesti, odlučilo je formirati Povjerenstvo za izradu prijedloga u svezi s poučavanjem povijesti područja bivše Jugoslavije za razdoblje od 1989. u školama hrvatskoga Podunavlja te organizirati izradu priručnika koji će pokrivati razdoblje suvremene hrvatske povijesti nakon 1989. Rad na izradi priručnika (*Dodatka udžbenicima za najnoviju povijest*) okončan je u travnju 2005. Povjerenstvo je u međuvremenu odlučilo da tekst treba poslužiti ne samo učenicima u Podunavlju, nego i drugima u cijeloj Hrvatskoj kao dodatni materijal za poučavanje suvremene povijesti.

U razdoblju 2003/05., u tijeku rada na izradi *Dodatka udžbenicima za najnoviju povijest*, autor i autorice bili su izloženi novinskim napisima u kojima se o *Dodatku* uglavnom govorilo na izrazito senzacionalistički način. Autori su najčešće prozivani zbog navodnog relativiziranja krivnje za ratna zbivanja jer je u dijelu medija, političara i veteranskih udruga multiperspektivni pristup poučavanju sukoba koji je primijenjen u izradi *Dodatka* ocijenjen kao iskrivljavanje povijesne istine te pokušaj izjednačavanja krivnje za rat. U kampanju je bio uključen i dio recenzenata koje je angažiralo Ministarstvo. Kroz polemike se također očitovala nesprijetnost dijela sudionika na sustavni rad na suočavanju s prošlošću, a slijedom toga i za

sustavno proučavanje i znanstveno utemeljenje bliže povijesne zbilje u Hrvatskoj. Rasprava je utjecala na odluku Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa da odustane od objavljivanja *Dodatka*.

Smatrajući da je *Dodatak* ponudio povijesno prihvatljiv i objektivno utemeljen pristup novijoj hrvatskoj povijesti *Documenta* se odlučila na objavljivanje u publikaciji *Jedna povijest, više historija*, u kojoj je uz njega objavila i novinske tekstove te osvrte autora i autorica. Početna je namjera bila objaviti i recenzije, što nije bilo moguće jer svi recenzenti nisu pristali na objavljivanje. Publikacija je u studenom 2007. predstavljena na promocijama u Osijeku i u Vukovaru.

Bosna i Hercegovina

Zbog složenog ustrojstva i visokog stepena decentralizacije u Bosni i Hercegovini, obrazovni sistem karakterizira veliki broj različitih nastavnih planova i programa, kao i postojanje više desetina udžbenika u kojima se dijelom obrađuje novija historija. Zbog toga je teško imati pun uvid u način na koji udžbenici prikazuju događaje iz devedesetih. Ipak, u toku 2007. godine u BiH je objavljena publikacija koja značajno doprinosi razumijevanju ovog pitanja. Riječ je o studiji "Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu?", baziranoj na istraživanju koje su zajednički proveli Fond otvoreno društvo BiH i agencija za socijalna istraživanja *Promente* iz Sarajeva. Studija analizira sadržaj 145 udžbenika koje su odobrila ministarstva za obrazovanje, nauku i kulturu Federacije BiH i Republike Srpske, i koji su u školskoj godini 2005./06. korišteni u nastavi tzv. "nacionalne grupe predmeta" (historija, književnost, geografija) i vjeronauke od 5. do 9. razreda osnovnih škola i u svim razredima srednjih škola sa područja cijele BiH.

Analiza pokazuje da u udžbenicima historije u BiH ima naročito mnogo stereotipnih i romantičnih prikaza, što onemogućava sticanje realne slike događaja iz prošlosti.¹⁶³ Primjeri prezentiranja političkih struktura, opcija ili promjena u politici su toliko radikalni da, prema studiji, "direktno potiču destruktivnu obra-

163 Fond otvoreno društvo BiH i Promente, "Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu?"; Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta, (Sarajevo, okobar 2007.), str. 94.

zovnu praksu”.¹⁶⁴ U udžbenicima se “koriste sadržaji u kojima se učenici podučavaju o historijskoj ugroženosti vlastitog naroda koji je opstao zahvaljujući svojim vođama, te se to ističe kao “naučena lekcija iz prošlosti” koja treba biti vodilja za odnose između naroda u budućnosti”.¹⁶⁵

Od takvog pristupa nisu izuzeti ni prikazi najnovije prošlosti, kao što ilustriraju sljedeći primjeri:

- (Udžbenici u Republici Srpskoj):
- “Ustavom iz 1974. godine nanescena je Srbiji velika šteta. Odvojene su pokrajine Vojvodina i Kosovo, koje su postale države u državi. (...) Ovakvo stanje su pokrajinska rukovodstva koristila za svoje ciljeve.” (Istorija za I razred srednjih stručnih škola III stepen, Ranko Pejić, i Istorija za 9. razred osnovne škole, Ranko Pejić.)¹⁶⁶
- “Slovenska teritorijalna odbrana počela je 1991. godine napadati pripadnike JNA. U napadima slovenske teritorijalne odbrane poginulo je dosta nedužnih mladića koji su služili redovni vojni rok i bez bojeve municije odupirali se napadima secesionista. (...) Slovenija se nasilno otcijepila i ubrzo bila međunarodno priznata. Kasnije su se otcijepile i odmah međunarodno priznate Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija. Brzim priznavanjem otcijepljenih republika od strane zapadnih država bilo je jasno da su one planirale i pomogle razbijanju Jugoslavije.” (Istorija za I razred srednjih stručnih škola III stepen, Ranko Pejić, i Istorija za 9. razred osnovne škole, Ranko Pejić.)¹⁶⁷
- “Kolone izbjeglica, koje su granatirali hrvatski avioni, preselile su se u Srbiju. NATO pakt nije osudio ove nasilničke operacije, već ih je podržavao i pomagao. Zapadni dio Republike Srpske Krajine (RSK) okupirala je hrvatska vojska 1995. godine. Istočni dio RSK ostao je do 1998. godine pod zaštitom Ujedinjenih nacija, a zatim, protiv želje srpskog naroda, uključen je u sastav Hrvatske. Međunarodna zajednica nije

imala razumijevanja za srpski narod koji je samo htio slobodu – očuvati nacionalna i politička prava. Život Srba u RSK bio je lijep, slobodan i demokratski, ali nažalost kratak.” (Istorija za I razred srednjih stručnih škola III stepen, Ranko Pejić, i Istorija za 9. razred osnovne škole, Ranko Pejić.)¹⁶⁸

- “NATO pakt i Evropska unija pojačali su 1998. ekonomski i politički pritisak na Jugoslaviju. Članice NATO pakta su, s ciljem da pridobiju javno mnijenje u svojim zemljama i opravdaju vojnu intervenciju, lansirali lažne vijesti o ugroženosti ljudskih prava na Kosovu... NATO pakt je počeo bombardovanje Jugoslavije 24. marta 1999. Najmoćniji vojni savez u istoriji ljudskog društva od 19 država sa pet stotina miliona stanovnika napao je malu miroljubivu balkansku zemlju.” (Istorija za 9. razred osnovne škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo, 2005).¹⁶⁹
- “Intervencija NATO pakta. (...) Agresori su napad na Jugoslaviju cinički nazvali ‘Milosrdni anđeo’ (Jači je uvijek u pravu). Agresija je izvršena bez odluke Ujedinjenih nacija, čime je prekršena njena Povelja, ali se agresori nisu na to obazirali. NATO pakt je svjesno stvorio ovaj presedan za buduće osvajačke poduhvate.” (Istorija za I razred srednjih stručnih škola III stepen, Ranko Pejić, i Istorija za 9. razred osnovne škole, Ranko Pejić.)¹⁷⁰
- “Prema statističkim procjenama iz 1996. godine u Republici Srpskoj živi oko 1.391.000 stanovnika, što predstavlja gotovo jednu trećinu ukupnog stanovništva bivše SR BiH iz popisa 1991. godine. Dinamika kretanja broja, geografski razmještaj i strukturna obilježja stanovništva Republike Srpske značajno su poremećena minulim ratnim sukobima (1992-1995). U tim ratnim zbivanjima svi narodi koji žive u Bosni i Hercegovini (Srbi, Hrvati, Bošnjaci) su doživjeli velike gubitke, čije će se posljedice dugo osjećati. Tako je za slobodu i stvaranje Republike Srpske poginulo oko 20.000, a sa rodnih ognjišta prognano i raseljeno oko 830.000 Srba.” (Geografi-

164 Isto, str. 98.

165 Isto, str. 185.

166 Isto, str. 102.

167 Isto, str. 102.

168 Isto, str. 102.

169 Isto, str. 96.

170 Isto, str. 103.

ja 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005).¹⁷¹

- “Koji narod pretežno živi u Republici Srpskoj, a koji u FBiH? Recite zašto su entiteti današnje Bosne i Hercegovine po nacionalnoj strukturi slični većini evropskih zemalja!” (Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005).¹⁷²
- (Udžbenici u Federaciji BiH, za škole sa pretežno bošnjačkim učenicima:)
- “Za razliku od drugih nacionalnih pokreta bošnjački nacionalni pokret nikada nije imao ideju o stvaranju velike države. Šta mislite zašto?” (Historija, udžbenik za 7. razred osnovne škole, Radušić, Husić i Smriko, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005).¹⁷³
- “Nekom poboljšanju stvarnog stanja [u bivšoj Jugoslaviji] nije pomogla ni obnova višepartijskog života, jer je projekat ‘Velike Srbije’ bio već uveliko gotov i samo je bilo pitanje dana kada će se pristupiti njegovoj realizaciji.” (Historija za 8. razred osnovne škole, M. Ganibegović, Svjetlost, Sarajevo, 2004).¹⁷⁴
- (Udžbenici u Federaciji BiH, za škole sa pretežno hrvatskim učenicima:)
- “[P]artijski vrh je isticao potrebu jačanja ‘jugoslaven-skoga socijalističkog patriotizma’, što je zapravo još ojačalo velikosrpski nacionalizam, jer se u partijskim redovima do samog vrha namnožio broj velikosrpski orijentiranih članova. Nacionalizam najveće (srpske) nacije bio je prikriven unitarističkocentralističkom praksom koja se uvodila od samog obnavljanja države. (...) Što se tiče Hrvatske, sve se više iskazivalo njezino gospodarsko iskorištavanje. To potvrđuju statistički pokazatelji prema kojima je od 1953. do 1959. g. (a to su godine oživljavanja privrede) porast jugoslavenske privrede iznosio 202%, a hrvatske samo 19%.” (Povijest za IV razred gimnazije, Matković, Mirošević, Goluža, i Šarac, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2003).¹⁷⁵

IV. Reparacije

Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparacije za žrtve teških kršenja međunarodnih ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava, prihvaćeni rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija iz 2006. godine, navode više oblika reparacija za žrtve kršenja ljudskih prava: restituciju, kompenzaciju (naknadu), rehabilitaciju, različite oblike pružanja zadovoljštine (obustavljanje kršenja prava, utvrđivanje činjenica i njihovo javno iznošenje, potragu za nestalima, oficijelno vraćanje dostojanstva i reputacije osobi, javno izvinjenje, komemoracije i posvete žrtvama, uvođenje činjenica o kršenjima prava u obrazovne materijale), i garancije za neponavljanje.¹⁷⁶ Neki od pobrojanih oblika reparacija – komisije za istinu, utvrđivanje sudbine nestalih, uvođenje činjenica o kršenjima prava u obrazovne materijale – opisani su u dosadašnjem delu izveštaja, u poglavljima o drugim oblastima tranzicione pravde kojima ovi oblici takođe pripadaju. U ovom poglavlju biće prikazani ostali oblici reparacija, koji su primenjivani u post-jugoslovenskim zemljama u 2007. godini.

Vlasti koje obezbeđuju reparacije u većini slučajeva nisu vlasti države (ili entiteta) koja je svojevremeno prouzrokovala kršenje prava, iz kog sada izvire pravo na reparaciju, već vlasti države u kojoj lice živi. Ovo praktično znači da su reparacije zasnovane na principu solidarnosti sa žrtvama, pri čemu su žrtve u najvećem broju slučajeva pripadnici većinskog naroda u datoj sredini. Nasuprot tome, princip odgovornosti je u najvećoj meri odsutan iz prakse reparacija na području bivše Jugoslavije. Stoga, retki su primeri da predstavnici vlasti upućuju izvinjenja (kao oblik simboličke reparacije) drugim državama i narodima, čime bi preuzeli odgovornost za kršenja prava od strane države koju predstavljaju. Isto tako, kada je vlast date države prouzrokovala oštećenje zdravlja ili

171 Isto, str. 127.

172 Isto, str. 139.

173 Isto, str. 96.

174 Isto, str. 99.

175 Isto, str. 101.

176 Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, A/RES/60/147, 21. mart 2006.

gubitak člana porodice pripadnika manjinske zajednice, mali broj lica dobija od države naknade za prouzrokovanu štetu, čak i tamo gde zakonske odredbe ne isključuju odgovornost države u ovakvim slučajevima (u BiH, na Kosovu i u Hrvatskoj). Vlasti nigde nisu podigle spomen-obeležje za civile koji su stradali od te iste vlasti u ratnom periodu.

Materijalne reparacije na osnovu zakona

U toku 2007. godine zakoni koji regulišu status i prava civilnih žrtava rata ostali su neizmenjeni u odnosu na prethodni period, ili učinjene izmene (u Republici Srpskoj) nisu u punoj meri zaživele u praksi. Stoga ostaje ocena iz prethodnih godina da su u koncipiranju i primeni zakona o reparacijama, u svim delovima bivše Jugoslavije privilegovana vojna lica, odnosno članovi njihovih porodica, i pripadnici etničke grupe koja predstavlja većinu u datoj sredini. Iako tekstovi zakona ne prave eksplicitnu razliku po etničkom kriterijumu između korisnika državnih mera reparacije, u praksi je efekat tih zakona diskriminatorski zbog odredbi o ograničenom roku u kom je bilo moguće steći status žrtve rata, pri čemu pripadnici manjina nisu bili u položaju da apliciraju, kao i zbog odredbi koje uslovljavaju priznanje statusa utvrđivanjem da je smrt ili oštećenje zdravlja bilo rezultat delovanja "neprijateljskih formacija". Zakoni eksplicitno daju civilima bitno manje prava nego vojnim licima, utoliko što postavljaju strože uslove za sticanje statusa žrtve rata i predviđaju značajno niže naknade.

Među nedostatke u većini zakonodavstava u regionu spada to što porodice moraju da proglase nestalo lice umrlim kako bi dobile pravo na naknadu. Mnoge porodice to ne žele da učine, verujući da bi proglašenje člana porodice za umrlog bilo jednako odustajanju

od nade da je lice ipak živo i od borbe za njegov ili njen pronalazak. Nedostatak je i to što bivšim zatočenicima ratnih logora većina zakonodavstava ne priznaje samu činjenicu zatočenja kao dovoljan osnov za primanje naknada, te logoraši moraju da dokazuju određeni stepen fizičkog ili psihičkog oštećenja. U nekim zakonima činjenica da je osoba bila silovana takođe nije dovoljna za status žrtve rata, već se mora dokazati da je zdravlje, kao posledica silovanja, oštećeno u određenom obimu. Prestroge su i zakonske odredbe, koje važe u većini zemalja, da lica koja traže civilne invalidnine na osnovu oštećenja zdravlja moraju da prilože medicinsku dokumentaciju o lečenju, dobijenu u kratkom periodu nakon ranjavanja, silovanja, odnosno zadobijanja povreda.

Hrvatska

U Hrvatskoj je 2007. godine oko 3.000 civila dobivalo mjesečne naknade od države na osnovi osobne ili obiteljske invalidnine.¹⁷⁷ Osim toga invalidi i osobe koji su izgubili člana uže obitelji koristili su veći broj drugih prava, po osnovi materijalnih i drugih potreba.¹⁷⁸ Među primateljima naknada i uživateljima drugih prava još je uvijek malo Srba-povratnika na područjima u Hrvatskoj iz kojih su izbjegli tijekom rata.

Osobna invalidnina iznosila je za najvišu (prvu) skupinu 3.326 kuna (454 eura) mjesečno dok je za najnižu (desetu) skupinu iznosila 99,78 kn (13,5 eura) mjesečno.¹⁷⁹ Prosječna neto plaća iznosila je za prosinac 2007. godine 4.958 kuna (676 eura), dok je za cijelu godinu prosječna neto plaća iznosila 4.841 kunu (660 eura).¹⁸⁰

Europski sud za ljudska prava početkom godine odbacio je predstavku Zajednice udruga hrvatskih civilnih stradalnika Domovinskog rata Hrvatske, kojom je

177 Dopis Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi, ožujak 2008.

178 Među pravima koja koriste invalidi rata i članovi obitelji poginulih, odnosno nestalih, nalaze se: dobivanje socijalne pomoć (tzv. opskrbnina), dodatak za pomoć u kući, dobivanje besplatnih udžbenika, poseban dečji dodatak, studentske stipendije, prednost pri smještaju u učeničke, odnosno studentske domove, prednost pri zapošljavanju, prednost pri smještaju u domove socijalne zaštite i pravo na troškove prijevoza i pokopa.

179 Dopis Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi, ožujak 2008.

180 "Prosječna plaća za prosinac 4958 kuna", web stranica *Poslovni dnevnik* (Zagreb), 29. veljača 2008., www.poslovni.hr/72194.aspx (pristupljeno 18. kolovoza 2008) (podatak Državnog zavoda za statistiku).

traženo od suda da utvrdi da hrvatsko zakonodavstvo diskriminira civilne invalide u odnosu na vojne. Savez udruga civilnih žrtava je u siječnju 2006. podnio predstavku u kojoj je ukazao na to da su iznosi osobnih invalidnina za civilne invalide niži od iznosa za vojne invalide. Europski sud za ljudska prava proglasio je 23. ožujka 2007. zahtjev nedopuštenim, s obrazloženjem da udruga nije izravno oštećena navodnom povredom Konvencije.¹⁸¹

Tijekom godine nije bilo izmjena ni dopuna Zakonu o zaštiti vojnih i civilnih invalida rata, i u Zakonu o pravima hrvatskih branitelja u dijelu koji se odnosi na reparacije.

Bosna i Hercegovina

Kada je reč o dobijanju materijalnih reparacija za žrtve rata od 1992. do 1995. godine, položaj vojnih invalida i porodica poginulih boraca bitno je povoljniji od položaja civilnih invalida i porodica stradalih civila. Prava žrtava rata regulirana su isključivo zakonima na nivou entiteta, uz izuzetak državnog Zakona o nestalim osobama, koji sadrži i odredbe o pravima porodica nestalih osoba. Bitan nedostatak entitetskih zakonodavstava sastoji se u tome što se bivšim zatočenicima ratnih logora sama činjenica zatočenja ne priznaje kao dovoljan osnov za primanje naknada, tako da moraju dokazivati određeni stepen tjelesnog ili psihičkog oštećenja.

Federacija BiH

Zaključno sa decembrom 2007. godine, u Federaciji BiH je 9.387 osoba imalo status civilnih žrtava rata.¹⁸² Cifra uključuje civilne invalide, žrtve seksualnog nasi-

lja i članove porodica poginulih, odnosno nestalih civila. Broj je veći nego godinu dana ranije, kada je status imalo 8.746 osoba, a povećanje se pripisuje primjeni izmijenjenog Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom (u daljnjem tekstu: Zakon o civilnim žrtvama rata). Prije izmjena zakona u septembru 2006. godine, jedino je tjelesno oštećenje uzimano kao osnov za invaliditet, tako da osobe sa drugim oblikom narušenja zdravlja (uključujući posttraumatski stresni poremećaj – PTSP) i žrtve silovanja nisu bile priznate kao civilne žrtve rata. Izmijenjeni zakon priznao je status žrtve osobama koje su zbog ratnih događaja pretrpjele značajno narušavanje zdravlja, čak i ako ono nije izraženo u tjelesnom oštećenju. Naročito je bivšim zatočenicima ratnih logora ovom izmjenom zakona pružena mogućnost da dobijaju novčanu naknadu od države. Osim toga, osobe koje su preživjele seksualno zlostavljanje i silovanje izričito su zakonom priznate kao posebna grupa civilnih žrtava.

Zakon o civilnim žrtvama rata propisuje da je za priznanje statusa civilne žrtve potreban procenat narušenja zdravlja od 60 posto. (Za priznanje statusa vojne žrtve dovoljno je postojanje 20 posto narušenja.) Izmjene zakona, iz 2006. godine, propisuju iznos lične invalidnine stoprocentnih civilnih invalida u visini 70 posto od primanja stoprocentnih vojnih invalida. Vlada Federacije ima obavezu da osigura 50 posto u odnosu na navedenih 70 posto, a preostalih 20 posto treba da dođe iz kantonalnog budžeta.¹⁸³ U toku 2007. godine, osnovica za ratne vojne invalide (naknada za stoprocentnog invalida) iznosila je 734 konvertibilne marke (KM) (oko 375 eura, prema kursu s kraja godine); stoga je mjesečni iznos za stoprocentne civilne invalide bio 514 KM (263 eura). (Poređenja radi, prosječna plata u Federaciji u 2007. godini iznosila je oko 537 KM (275 eura).)¹⁸⁴

181 Informacija dobijena od Odvjetničkog društva Palić i Šurjak, pravnog zastupnika Saveza udruga civilnih žrtava rata, 15. travnja 2008.

182 Podaci dobijeni od Odsjeka za zaštitu osoba sa invaliditetom i zaštitu civilnih žrtava rata Ministarstva rada i socijalne politike Federacije BiH, maj 2008.

183 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, *Službene novine Federacije BiH*, br. 39/06, čl. 9 (kojim se mijenja čl. 59 Zakona [o osnovama zaštite civilnih žrtava rata]); intervju sa Anicom Kostić, šefom Odsjeka za zaštitu osoba sa invaliditetom i zaštitu civilnih žrtava rata Ministarstva rada i socijalne politike Federacije BiH, Sarajevo, 7. maj 2008.

184 Intervju sa Anicom Kostić, 7. maj 2008.

Žrtve seksualnog zlostavljanja dobijaju jedinstvenu naknadu u visini osnovice prve kategorije civilnih invalida (514 KM). Ove osobe mogu dokazivati svoj status civilne žrtve kako medicinskom dokumentacijom, tako i dokazima o tome da su se obratile nekoj organizaciji ili ustanovi za psihosocijalnu pomoć. Kao validan dokaz u praksi su potvrde nekoliko vodećih udruženja – kao što su Savez logoraša BiH, Udruženja logoraša Domovinskog rata, *Žene žrtve rata*, i *Medica* – o tome da je osoba koja je njihov član, odnosno kojoj je organizacija pružala stručnu pomoć, bila seksualno zlostavljana.¹⁸⁵

Kontroverznije su odredbe zakona koje se odnose na prava bivših logoraša. Da bi ove osobe dobijale naknadu, potrebno je da je stepen narušenosti njihovog zdravlja minimum 60 posto. Ovaj stepen invaliditeta dokazuje se medicinskom dokumentacijom koju izdaje Institut za medicinsko vještačenje Federacije BiH. Bivši logoraši čiji je stepen invaliditeta manji od 60 posto imaju pravo na pomoć u troškovima liječenja i nabavci ortopedskih pomagala, prioritetno zapošljavanje i prednost pri stambenom zbrinjavanju. Pripadnici Udruženja logoraša BiH kritizirali su ovakve odredbe, ukazujući da jedva pet posto logoraša može dokazati narušenost zdravlja od najmanje 60 posto, i zahtijevajući da činjenica da je osoba provela najmanje tri dana u logoru bude dovoljan osnov za dobijanje mjesečnih naknada.

Iznos porodične invalidnine, ako je u vezi s ratom jedan član porodice – civil izgubio život, bio je 221 KM (113 eura). Za svakog sljedećeg poginulog člana porodice porodična invalidnina je uvećavana za nekoliko desetina KM. Istovremeno, porodična invalidnina zbog gubitka jednog člana porodice – borca iznosila je 315 KM (161 euro).¹⁸⁶

Osobe koje su ostvarile pravo na naknadu gube to pravo ako se vrate u Republiku Srpsku i tamo registričaju

svoje prebivalište. Ako steknu status civilnih žrtava rata prema zakonodavstvu Republike Srpske, naknade koje tamo dobijaju niže su od naknada u Federaciji. Iz ovog razloga, dio povratnika opet prijavljuje kao mjesto prebivališta adresu u Federaciji, iako, ustvari, nastavljaju živjeti u mjestu povratka u Republici Srpskoj.¹⁸⁷ Ponovnim prijavljivanjem u Federaciji, ove osobe gube izvjesna prava – kao što je pravo da glasaju na izborima – u Republici Srpskoj.¹⁸⁸

Većina Hrvata-muškaraca koji su tokom rata bili zatočeni u logorima bosanskih Srba ili Armije BiH, ostvarili su svoja prava tako što im je priznat status vojnih (a ne civilnih) žrtava rata, odnosno vojnih invalida. Ratni vojni invalidi koji su bili članovi Hrvatskog vijeća obrane (HVO), kao i članovi porodica poginulih, zatočenih ili nestalih pripadnika HVO-a u ratnim djelovanjima, jesu u bitno povoljnijem položaju od drugih žrtava u BiH. Ove osobe, koje u većini imaju i hrvatsko državljanstvo, mogu od Hrvatske dobiti razliku između naknade koju primaju od bosansko-hercegovačke države i naknade koju bi primali da po istom osnovu primaju naknadu u Hrvatskoj. S obzirom da su naknade u ekonomski snažnijoj Hrvatskoj više od onih u BiH, korisnici na koje se ugovor odnosi dobijaju mjesečne naknade bitno više od naknada što se isplaćaju ostalim žrtvama rata u BiH.

Republika Srpska

Krajem 2007. godine, u Republici Srpskoj je 3.150 lica ostvarivalo prava na osnovu Zakona o civilnim žrtvama rata. Civilnu ličnu invalidninu primalo je 1.818 lica, a civilnu porodičnu invalidninu njih 1.332.¹⁸⁹ U prethodnoj, 2006. godini, oko 3.440 lica je imalo status civilne žrtve rata ili člana porodice civilne žrtve.

Narodna skupština Republike Srpske je 5. jula 2007. godine usvojila izmjene i dopune Zakona o civilnim

185 Intervju sa Ankicom Kostić, šefom Odsjeka za zaštitu osoba sa invaliditetom i zaštitu civilnih žrtava rata Ministarstva rada i socijalne politike Federacije BiH, Sarajevo, 7. maj 2008.

186 Podaci dobijeni od Odsjeka za zaštitu osoba sa invaliditetom i zaštitu civilnih žrtava rata Ministarstva rada i socijalne politike Federacije BiH, maj 2008.

187 Telefonski intervju sa Seidom Karabašić, predsjednikom Udruženja prijedorskih žena "Izvor", 7. mart 2007; intervju sa predstavnicima Udruženja porodica zarobljenih i nestalih lica opštine Zvornik, Beograd, 28. mart 2007.

188 *Isto*.

189 Dopis Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, 26. septembar 2008.

žrtvama rata iz 1993. godine. Za lica koja su ranijih godina propustila da u roku podnesu zahtjev za priznavanje prava, otvoren je novi rok do 31. decembra 2007. godine.¹⁹⁰ Ova odredba otvorila je mogućnost da povratnici u RS – prije svega Bošnjaci i Hrvati – sada ostvare pravo na naknadu, s obzirom na to da u roku propisanom ranije nisu podnosili zahtjeve, jer se još nisu bili vratili iz izbjeglištva, odnosno iz raseljavanja unutar BiH. Uz to, i izvjestan broj Srba je propustio prvobitni rok. Do kraja 2007. godine, 1.679 lica je podnijelo zahtjev za priznavanje prava iz Zakona.¹⁹¹

Izmijenjeni zakon ostavio je netaknutim kategorije lica kojima se priznaje status civilne žrtve rata. Taj status stoga imaju: lica koje je zadobilo oštećenje organizma od najmanje 60 posto usljed ranjavanja ili povreda nastalih u vezi s ratnim operacijama, kao što su bombardovanje, ulične borbe, zalutali metak, minobacačka i topovska granata i slično; lica kod kojih je nastupilo “oštećenje organizma” od najmanje 60 posto zbog silovanja, boravka u zatvoru, koncentracijom logoru, internaciji, ili na prinudnom radu; i lica koja su u vezi s ratnim dešavanjima ubijena, poginula, umrla ili nestala.¹⁹² Relevantna odredba govori o “oštećenju organizma”, ali ne i o “bolesti”, pa nije jasno da li i posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) predstavlja osnov za dobijanje statusa zbog oštećenja organizma. Prema nadležnima iz Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite, ljekarske komisije samo u izuzetnim slučajevima prihvataju tegobe psihičke prirode kao osnov za priznanje invaliditeta.¹⁹³ Prava na osnovu Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata ostvaruju i članovi porodice poginulog, umrlog, nestalog ili ubijenog lica, ako je ovo lice izgubilo život ili nestalo pod okolnostima predviđenim u zakonu (zlostavljanje, silovanje, lišavanje slobode, zbjeg, odnosno ratne

operacije, dejstvo zaostalih vojnih materijala, ili diverzantske akcije).¹⁹⁴

Zakon nije donio bitno poboljšanje kada je riječ o strogim uslovima za dokazivanje statusa žrtve. Prema ranijem tekstu Zakona, zahtjevu za priznavanje prava aplikant je morao priložiti medicinsku dokumentaciju o liječenju “neposredno nakon ranjavanja, silovanja, odnosno zadobijanja povreda”.¹⁹⁵ Ova zakonska odredba je spriječila veći broj bivših logoraša da steknu status civilne žrtve rata, s obzirom da nisu posjedovali traženu dokumentaciju. Savez logoraša Republike Srpske je u toku 2006. godine tražio da Republika Srpska donese poseban zakon o logorašima, jer znatan broj logoraša-civila nije dobijao naknade. U 2007. godini, Savez je preorijentirao svoje aktivnosti na zagovaranje izmjena u postojećem Zakonu o civilnim žrtvama rata i Zakonu o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca, tražeći da se u oba zakona unesu odredbe po kojima bi se samo boravljenje u logorima smatralo osnovom za priznanje statusa žrtve.¹⁹⁶ Ovakva odredba nije ušla u izmijenjeni Zakon o civilnim žrtvama rata. Umjesto toga, Zakon propisuje da se činjenica da je oštećenje organizma nastalo u vezi s ratnim operacijama dokazuje “i medicinskom dokumentacijom o liječenju koja datira najkasnije godinu dana od dana nastanka oštećenja, odnosno od dana prestanka okolnosti pod kojima je oštećenje nastalo”. Promjena roka koji se odnosi na dokumentaciju, od “neposredno nakon” u “najkasnije godinu dana od dana nastanka oštećenja”, za većinu bivših logoraša ne predstavlja značajno poboljšanje.

Početna osnovica za utvrđivanje mjesečnog iznosa civilne invalidnine iznosila je u toku 2007. godine 351 KM (ekvivalentno 180 eura) (iznos koji su dobijali civil-

190 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 60/ 07, 5. juli 2007., član 2 (uvodeći novi član (36b) u Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata).

191 Dopis Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, 26. septembar 2008.

192 Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 25/93, 30. decembar 1993., član 2.

193 Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

194 Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 25/93, 30. decembar 1993., članovi 2 i 3.

Jula 2005. godine, Narodna skupština Republike Srpske je usvojila novi Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, ali Vijeće naroda Republike Srpske ga je osporilo zbog zaštite nacionalnog interesa bošnjačkog i hrvatskog naroda. Zakon je vraćen predlagaču (Vladi) na ponovni postupak. Intervju sa predstavnicima Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

195 Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, čl. 37(2).

196 Telefonski intervju sa Branislavom Dukićem, predsjednikom Saveza logoraša Republike Srpske, 4. juni 2008.

ni invalidi prve kategorije).¹⁹⁷ Ovaj iznos usklađuje se početkom svake godine sa indeksom kretanja maloprodajnih cijena u prethodnoj godini i visinom raspoloživih sredstava u budžetu Republike Srpske planiranim za te namjene.¹⁹⁸ Krajem godine, prosječna plata u Republici Srpskoj iznosila je 628 KM (321 euro).¹⁹⁹

Članovi porodice civilne žrtve rata, ubijenog, poginulog, umrlog ili nestalog lica ostvaruju pravo na porodičnu invalidninu u visini 40 posto od iznosa civilne invalidnine prve kategorije, a što u praktičnom smislu znači da porodična invalidnina iznosi 140,40 KM (72 eura).²⁰⁰

Zakonska regulativa u Republici Srpskoj nejednako tretira civilne i vojne žrtve. Vojnim licima se invaliditet priznaje kod oštećenja organizma od 20 posto (usljed rane, povrede ili ozljede), odnosno 40 posto (ako je do oštećenja došlo usljed bolesti), dok oštećenje kod civila mora iznositi najmanje 60 posto.²⁰¹ Ratni vojni invalidi prve kategorije dobijali su u decembru 2007. godine maksimalna primanja u iznosu od 1.544 KM (790 eura).²⁰² Maksimalna primanja ratnog civilnog invalida prve kategorije bila su bitno niža – 877,50 KM (449 eura).²⁰³

Državni nivo

Nakon nekoliko neuspješnih pokušaja u 2006. godini da izradi nacrt državnog zakona o pravima civilnih

žrtava rata i žrtava torture, koji bi dobio podršku entitetskih vlasti i udruženja žrtava, Vijeće ministara BiH, odnosno nadležno Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, tokom 2007. godine nije pokušavalo obnoviti inicijativu za donošenje zakona. Zakon bi trebao regulirati kategorije žrtava, predvidjeti procedure i kriterije za utvrđivanje njihovog statusa žrtve, i odrediti njihova prava. Nadležni u Ministarstvu smatrali su da su stavovi entitetskih vlasti toliko različiti da u toku godine nije bilo realno očekivati da ih usaglase u mjeri koja bi omogućila donošenje zakona na državnom nivou.²⁰⁴ Osim toga, dva od tri udruženja logoraša koja su prvobitno zagovarala donošenje državnog zakona, u međuvremenu su odustala od inicijative. Savez logoraša RS-a, u skladu sa svojim općim stavom o ignoriranju zajedničkih bosanskohercegovačkih institucija, usmjerio je aktivnosti u 2007. godini na poboljšanje relevantnih zakona u RS-u. Udruga hrvatskih logoraša Domovinskog rata u BiH, sa sjedištem u Mostaru, riješila je status najvećeg broja svojih članova time što im je priznato svojstvo vojnih invalida, pri čemu ove osobe od Hrvatske dobijaju razliku između naknade koju primaju od bosanskohercegovačke države i naknade koju bi primali da po istom osnovu primaju naknadu u Hrvatskoj.²⁰⁵ Jedino je Savez logoraša BiH, čije članstvo uglavnom čine Bošnjaci, nastavio lobirati za donošenje državnog zakona o pravima civilnih žrtava rata i žrtava torture.²⁰⁶

197 Međunarodna komisija za nestale osobe, Institut za nestale osobe, i Centar za slobodan pristup informacijama, *Vodič za civilne žrtve rata: Kako ostvariti pravo na zaštitu kao civilna žrtva rata u Republici Srpskoj* (Sarajevo, 2007.), str. 5, www.ic-mp.org/wp-content/uploads/2007/12/rs-guidebook.pdf (pristupljeno 15. augusta 2008.).

198 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 37/07, 28. februar 2007., član 4 (mijenjajući član 10 Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata).

199 Republički zavod za statistiku, *Saopštenje Statistike rada: decembar 2007*, 24. januar 2008., www.rzs.rs.ba/Saopstenja/Rad/RadDecembar07.pdf (pristupljeno 15. augusta 2008.).

200 Međunarodna komisija za nestale osobe, Institut za nestale osobe, i Centar za slobodan pristup informacijama, *Vodič za civilne žrtve rata*, str. 6. Za određeni broj korisnika isplaćivala se i dodatna novčana pomoć, dodatak za samohranost, i dodatak za člana domaćinstva nesposobnog za rad, a ukupna suma po ta tri osnovna bila je 112,70 KM (58 eura). Dopis Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, 26. septembar 2008.

201 Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca Odbrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 46/04 i 53/04, čl. 4; Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, čl. 2.

202 Dopis Ministarstva rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske, 26. septembar 2008. Ova primanja su se sastojala od lične invalidnine (u iznosu od 468 KM), uvećanog dodatka za njegu i pomoć (561,60 KM), ortopedskog dodatka (135,70 KM) i dopunskog materijalnog obeštećenja (379 KM).

203 Isto. Pri tome, vijednost lične invalidnine bila je 351 KM, dodatne novčane pomoći - 70,20 KM, dodatka za njegu i pomoć drugog lica - 280,80 KM, i dodatka za člana porodice nesposobnog za rad - 175,50 KM.

204 Telefonski intervju sa predstavnicom Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, 5. maj 2008.

205 Videti gore, odjeljak Reparacije na osnovu zakona – Bosna i Hercegovina – Federacija BiH.

206 Intervju sa Šaćirom Srebrenicom, potpredsjednikom Saveza logoraša BiH, Sarajevo, 23. april 2008.

Srbija

Zakonodavstvo Republike Srbije obezbeđuje materijalnu i drugu državnu pomoć uskom krugu lica – invalidima rata i porodicama lica koja su poginula u oružanom sukobu, ili umrla od posledica ranjavanja/povređivanja. Ovakvo određivanje korisnika državnih programa ostavlja po strani osobe kod kojih nije došlo do oštećenja organizma ili gubitka života, iako su tokom oružanog sukoba, ili u vreme vlasti Slobodana Miloševića, pretrpele ozbiljna kršenja prava, poput silovanja, mučenja, i nezakonitog lišavanja slobode. Sledeće ograničenje sastoji se u tome što se invalidima rata smatraju samo lica kod kojih je oštećenje organizma zadobijeno usled delovanja “neprijateljskih formacija”, a ne i lica čije zdravlje je narušeno postupanjem državnih organa Srbije. Stoga na osnovu zakonodavstva Srbije nema osnova za plaćanje naknada civilima (uključujući građane Srbije) čiji organizam je oštećen torturom ili ranjavanjem od strane srpske policije ili vojske. Ova lica mogu jedino u sudskom postupku da tuže državu za naknadu štete izazvane postupcima njenih organa.

U toku godine nije donet jedinstveni zakon o boračko-invalidskoj zaštiti, na čijoj izradi je Vlada Republike Srbije počela da radi 2006. godine. Zakon bi trebalo da kodifikuje zakonodavstvo koje se odnosi na prava vojnih i civilnih žrtava rata. Nacrt zakona, koji je Vlada usvojila krajem godine, izašao je u susret boračko-invalidskim udruženjima koja su tražila da se invalidnine revalorizuju mesečno, prema rastu plata u Srbiji, a ne dva puta godišnje, kako je raniji nacrt predviđao. Takođe, Vlada je prihvatila inicijativu ratnih vojnih invalida da se formira fond stambene izgradnje za tu kategoriju invalida.²⁰⁷

Invalidi rata

Postoje dve kategorije invalida rata: vojni i civilni. Vojni invalid rata je borac koji je zadobio ranu, povredu,

ozledu ili bolest, pa je zbog toga kod njega nastupilo oštećenje organizma najmanje za 20 odsto.²⁰⁸ Ovo uključuje i osobe sa psiho-somatskim oboljenjem.²⁰⁹ Civilni invalid rata je civilno lice kod kog je stepen oštećenja zbog rane, povrede ili ozlede najmanje 50 odsto.²¹⁰ Pravo na naknadu stoga nemaju žrtve seksualnog nasilja, osim ako je prilikom silovanja došlo i do povrede nekog unutrašnjeg organa, odnosno druge povrede tela. Za razliku od vojnih invalida, civili nemaju pravo na ličnu invalidninu ako je njihovo oštećenje organizma izazvano bolešću zadobijenom u vezi sa ratnim okolnostima.

U Srbiji su krajem 2007. godine 1.972 osobe imale status civilnog ratnog invalida, na osnovu čega su, zavisno od stepena invaliditeta, dobijale novčane naknade i druge pogodnosti. Iako nije poznat precizan broj vojnih invalida, nesumnjivo je da je taj broj bio daleko veći od broja civilnih invalida. Nemogućnost utvrđivanja tačnog broja vojnih invalida proističe otuda što nadležno Ministarstvo za socijalna pitanja ima brojčane podatke o korisnicima na osnovu dva zakona (iz 1989. i 1998. godine), pri čemu neutvrđen broj osoba uživa beneficije iz oba zakona, odnosno pojavljuje se na oba spiska – jednom, od 24.630 lica, po zakonu iz 1998. godine, i drugom, od 8.824 lica, po zakonu iz 1989. godine.²¹¹ Treba napomenuti da se cifre o broju korisnika ličnih vojnih invalidnina najvećim delom (oko dve trećine) odnose na pripadnike partizanskog pokreta iz II svetskog rata, a manjim delom na veterane iz ratova 1990-ih.

Iako Zakon o pravima civilnih invalida rata ne sadrži izričitu odredbu po kojoj svojstvo civilnog invalida rata može da se prizna samo za oštećenja nastala na teritoriji Srbije, Ministarstvo za socijalna pitanja tumači zakon na takav način da se oštećenja zadobijena na području drugih delova bivše Jugoslavije ne prihvataju kao osnov za priznanje invaliditeta.²¹² Zato se, na primer, srpskom civilu iz Hrvatske koji je zbog povreda zadobijenih u operaciji *Oluja* 1995. godine

207 Intervju sa Sašom Dujovićem, predsednikom Izvršnog odbora Udruženja ratnih i vojnih invalida Srbije (URVIS), Beograd, 13. mart 2008.

208 Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, *Službeni list SRJ*, br. 24/98, 29/98, i 25/2000, član 3.

209 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 17. jun 2008.

210 Zakon o pravima civilnih invalida rata, *Službeni glasnik RS*, br. 52/96, čl. 2.

211 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 17. jun 2008.

212 *Isto*. Ovakvo rešenje sadrži i vladin predlog zakona iz 2006. godine.

postao invalid, u Srbiji ne priznaje status civilnog invalida rata.²¹³

Status ratnog vojnog invalida se priznaje i državljanima Srbije koji su postali invalidi boreći se u Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini do aprila 1992. godine “radi očuvanja suvereniteta i integriteta SFR Jugoslavije”.²¹⁴ S obzirom da je u aprilu te godine nastala SR Jugoslavija, učešće u borbama u Hrvatskoj i BiH nakon tog datuma nije predstavljalo borbu za očuvanje teritorijalnog integriteta nove srpsko-crnogorske države. Zakon zato ne priznaje status vojnog invalida onima koji su narednih godina ranjeni na područjima van Srbije.²¹⁵

Porodice poginulih/umrlih boraca i civila

Osim vojnih i civilnih invalida, postoji i veliki broj korisnika vojnih porodičnih invalidnina, odnosno tzv. mesečnih novčanih primanja. Porodične invalidnine pripadaju članovima porodica boraca koji su poginuli u oružanom sukobu, ili umrli od posledica ranjavanja/povređivanja, pri čemu pravo na invalidninu ne zavisi od porodičnog materijalnog stanja. Pravo na mesečna novčana primanja pripada porodicama poginulog civila, koji je umro od posledica ranjavanja/povređivanja, ako porodice imaju prihode ispod cenzusa određenog zakonom.²¹⁶ Prema stanju iz decembra 2007. godine, 19.230 lica – članovi porodica palih boraca – bili su

korisnici vojne porodične invalidnine.²¹⁷ Republičke vlasti nisu imale sistematizovane informacije o broju članova porodica poginulih civila, i civila umrlih od posledica ranjavanja/povređivanja, koji imaju pravo na mesečna novčana primanja.²¹⁸

Različit tretman porodica, zavisno od toga da li je pokojno lice bilo borac ili civil, zasniva se na razlici u principima na kojim se zasniva pomoć dvema kategorijama. Kod porodica palog borca, taj princip se sastoji u preuzimanju odgovornosti za smrt osobe koja se borila za državu; kod porodice civila, obezbeđivanje naknada za porodice zasniva se na solidarnosti prema osobama u teškom materijalnom stanju.²¹⁹

Porodice nestalih

Iako Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, iz 1998. godine, porodicu palog borca određuje kao porodicu “lica koje je poginulo, umrlo *ili nestalo* pod okolnostima [vezanim za oružani sukob]”, porodice moraju da proglase nestalo lice umrlim kako bi dobile pravo na naknadu. Isti zahtev postavlja se i pred porodice nestalih civila. U najvećem broju slučajevu, članovi porodica ne znaju za zakonsku mogućnost dobijanja mesečnih naknada u slučaju proglašenja lica umrlim,²²⁰ ili ne žele da pokreću takav postupak, iz pijeteta prema žrtvi.²²¹

213 Nasuprot tome, vlasti Republike Srbije su priznavale status vojnog invalida rata iz Hrvatske i Bosne koji su kao pripadnici tamošnjih srpskih oružanih formacija stradali u ratu u prvoj polovini devedesetih, a potom su došli u Srbiju kao izbeglice. Priznanje statusa u odnosu na ovu kategoriju je predstavljalo vid humanitarne pomoći, i zasnivalo se na uredbi Vlade Srbije. Potom su, 2000. godine, vlade SR Jugoslavije i Republike Srpske zaključile protokol na osnovog kog je Republika Srpska preuzela na sebe obavezu da obezbedi naknadu i pomoć za one korisnike sa prebivalištem u SR Jugoslaviji koji su, kao borci, ranjeni nakon 19. maja 1992. godine (datum povlačenja bivše Jugoslovenske narodne armije iz BiH). SR Jugoslavija je nastavila da se stara o onim vojnim invalidima rata koji su ranjeni pre 19. maja. Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 2. februar 2007.

214 Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, *Službeni list SRJ*, br. 24/98, 29/98, i 25/2000, član 2(1) (tačka 5).

215 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 17. jun 2008.

216 Dok pravo na dobijanje porodične invalidnine ne zavisi od imovinskog stanja članova porodice, postoje drugi uslovi koje oni treba da zadovolje kako bi stekli pravo na invalidninu. Za supružnika postoji starosna granica iznad koje stiču pravo na porodičnu imovinu (45 godina za suprugu, 50 za supruga), a za decu postoje uslovi vezani za školovanje (mogu da ostvare pravo dok se nalaze na redovnom školovanju, a najkasnije do 27. godine). Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 17. jun 2008.

217 Intervju sa Đordem Stefanovićem, Pomoćnikom Gradskog sekretara za socijalnu i dečiju zaštitu - Sektor za boračku zaštitu, Beograd, 14. mart 2008.

218 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 17. jun 2008.

219 *Isto*.

220 *Isto*.

221 Intervju sa predstavnicima Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 2. februar 2007 i 17. jun 2008.

Iznos novčanih naknada i drugih davanja

Iznosi koje primaju vojni i civilni invalidi zbog oštećenja nastalog ranom, povredom ili ozledom, izjednačeni su.²²² Invalidi prve kategorije primaju iznos prosečne plate u državi, uvećan za 80 odsto.²²³ Krajem 2007. godine ovo je iznosilo nešto ispod 53.000 dinara (oko 670 eura). Ako se tome dodaju druge beneficije koje pripadaju toj kategoriji invalida – dodatak za negu i pomoć, ortopedski dodatak, mesečno novčano primanje po osnovu nezaposlenosti – ukupan novčani iznos mogao je da dosegne i 154.000 dinara (1.950 eura). Niže kategorije primale su manje iznose, zavisno od stepena invaliditeta, tako da su neke osobe iz desete kategorije dobijale 3.200 dinara (40 eura) mesečno.²²⁴

Porodična invalidnina zbog smrti člana porodice-borca iznosila je krajem godine oko 47.600 dinara (600 eura) za jednog korisnika, a za svakog sledećeg korisnika 50 odsto od tog iznosa. (Na taj način, tročlana porodica dobijala je oko 92.500 dinara (1.170 eura) na ime porodične invalidnine.) Nasuprot tome, porodice poginulog civila, odnosno civila koji su umrli od posledica ranjavanja/povređivanja, nisu dobijale nikakve iznose (ako su imale prihode iznad zakonom propisanog cenzusa), ili su dobijale tzv. mesečna novčana primanja (ako su imale niske prihode) u znatno nižem iznosu od iznosa porodičnih invalidnina - oko 14.750 dinara (187 eura) po porodici, bez obzira na broj korisnika.²²⁵

Kosovo

Krajem 2007. godine, naknade zbog smrti ili invaliditeta nastalog tokom sukoba iz 1998-99. godine primalo je na Kosovu, prema podacima Ministarstva rada i socijalne zaštite, 9.486 osoba, od čega su oko 5.200 bili civili.²²⁶ Broj civila-korisnika značajno je uvećan u odnosu na prethodnu godinu, kada je njih manje od 3.000 dobijalo naknadu.²²⁷

Dve kategorije – invalidi-borci Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) i porodice žrtava-boraca, s jedne strane, i civilni invalidi i porodice civilnih žrtava, s druge strane, dobijali su naknade na osnovu različitih pravnih osnova. Za borce OVK i članove njihovih porodica osnov za isplatu naknada predstavljao je Zakon o pravima ratnih invalida, boraca-bivših pripadnika OVK, i civilnih žrtava, koji je Skupština Kosova usvojila 23. februara 2006. godine. Zakon je počeo da se primenjuje od januara 2007. godine, ali – zbog ograničenih resursa – samo u delu koji se odnosi na vojne invalide i porodice poginulih ili nestalih boraca.²²⁸ Civilne žrtve rata, uključujući civilne invalide, nastavile su da primaju skromnija primanja na osnovu Uredbe 2000/66.²²⁹

Uredba 2000/66 i prateće Administrativno uputstvo Specijalnog predstavnika (2001) predviđaju da pravo na naknadu imaju osobe koje su zadobile fizičko oštećenje od najmanje 40 odsto u neposrednoj vezi sa oružanim sukobom na Kosovu, kao i porodice pripadnika OVK i civila koji su izgubili život u vezi sa sukobom.²³⁰ Uredba se ne odnosi na srpske policajce i

222 Do ovog neobičajenog ujednačavanja primanja došlo je nakon demonstracija civilnih invalida rata, 1996. godine.

223 Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica paliih boraca, *Službeni list SRJ*, br. 24/98, 29/98, i 25/2000, član 28.

224 Intervju sa predstavnikom Ministarstva za socijalna pitanja Republike Srbije, Beograd, 17. jun 2008

225 *Isto*. Ako je korisnik lice starije od 80 godina, mesečno primanje je u decembru 2007. iznosilo nešto više – 17.200 dinara (218 eura).

226 Intervju sa Bajramom Pajazitijem, direktorom Odeljenja za pale borce, veterane, invalide rata, civilne žrtve i nestale, pri Ministarstvu rada i socijalne zaštite Vlade Kosova, Priština, 27. mart 2008.

227 Documenta, Fond za humanitarno pravo, i Istraživačko-dokumentacioni centar, *Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama: Izveštaj za 2006. godinu*, str. 48.

228 Intervju sa Muhamedom Gjocaj-em, Direktorom Odeljenja za socijalnu zaštitu u Ministarstvu rada i socijalne zaštite, Priština, 20. februar 2007; intervju sa Bajramom Pajazitijem, direktorom Odeljenja za pale borce, veterane, invalide rata, civilne žrtve i nestale, pri Ministarstvu rada i socijalne zaštite Vlade Kosova, Priština, 27. mart 2008.

229 *Isto*.

230 Uredba 2000/66 o povlasticama za ratne invalide na Kosovu i za najbliže srodnike lica koja su izgubila život zbog oružanog sukoba na Kosovu, 21. decembar 2000., član 2(1); Administrativno uputstvo br. 2001/19 za sprovođenje Uredbe 2000/66 o povlasticama za ratne invalide na Kosovu i za najbliže srodnike lica koja su izgubila život zbog oružanog sukoba na Kosovu, 28. novembar 2001., odeljak 2.

vojnike,²³¹ ali kada je o civilima reč, uživanje prava iz uredbe nije vezano za pripadništvo određenoj etničkoj grupi. U praksi, međutim, broj nealbanaca koji su tražili naknade na osnovu uredbe bio je simboličan. Krajem 2007. godine, oko 30 Srba i 20 Roma koji su izgubili člana porodice primali su socijalna davanja od kosovskih vlasti.²³²

Naknade isplaćivane krajem 2007. godine za civile-invalidne sa 80-procentnim oštećenjem bile su 117 eura, a naknade porodicama poginulih civila iznosile su 130 eura. Naknade invalidima-borcima OVK bile su 182 eura (kod procenta oštećenja 80 odsto), a porodične invalidnine su iznosile 234 eura za jednog poginulog člana porodice-borca OVK. (Ako je iz iste porodice poginulo dvoje ili više osoba-boraca, iznosi se povećavaju, po poginulom članu, u proseku za po 25-30 eura.) Poređenja radi, prosečna plata na Kosovu iznosila je krajem godine 217 eura.²³³

Podređen položaj civilnih žrtava vidljiv je i iz činjenice da za veterane OVK koji *nisu* žrtve rata, i za članove njihovih porodica, zakon predviđa određene privilegije – kao što su prednost pri zapošljavanju i pri upisu u obrazovne institucije – kakve ne postoje za civilne žrtve rata.²³⁴

Prava porodica nestalih

UNMIK-ova Uredba 2000/66, koja se 2007. godine i dalje primenjivala u odnosu na porodice ubijenih civila, ne pominje izričito porodice nestalih lica kao moguće primaocce mesečnih naknada. Iz toga proiz-

ilazi da su porodice nestalih, da bi mogle da dobijaju naknadu, morale najpre da proglase lice umrlim. Mali broj Albanaca je bio spreman da to učini.²³⁵ S obzirom da se Uredba odnosi samo na period do 20. juna 1999. godine,²³⁶ porodice nestalih Srba, Roma i drugih, koji su u najvećem broju nestali nakon tog datuma, ne mogu da računaju na prava prema pomenutoj Uredbi. Iz oba ova razloga, bio je zanemarljivo mali broj lica koja su, prema podacima Ministarstvu rada i socijalne zaštite Vlade Kosova, primala naknade po ovom osnovu – samo osam porodica lica koja su nestala u ratu, prema stanju iz decembra 2007.²³⁷

Prema novom Zakonu o pravima boraca, invalida i civilnih žrtava rata, iz februara 2006. godine, porodice ne moraju da proglase člana porodice mrtvim kako bi ostvarile pravo na novčanu naknadu.²³⁸ Kao što je gore rečeno, Zakon se u toku godine primenjivao samo u delu koji se odnosio na vojne porodice nestalih boraca, a ne i civila.

Crna Gora

Broj lica kojima je država isplaćivala naknade krajem 2007. godine, a u vezi oružanih sukoba iz devedesetih, ostao je gotovo nepromenjen u odnosu na prethodnu godinu: 254 ratna vojna invalida, pet civilnih invalida, i porodice 198 poginulih bivših pripadnika JNA.²³⁹ Razlog zbog koga je broj korisnika relativno mali je u tome što na teritoriji Crne Gore nije vođen oružani sukob, sa izuzetkom kraćeg perioda NATO bom-

231 International Committee of Red Cross, Legal study: The families of the missing in Serbia and Montenegro (2004), str. 56.

232 Intervju sa Bajramom Pajazitijem, direktorom Odeljenja za pale borce, veterane, invalide rata, civilne žrtve i nestale, pri Ministarstvu rada i socijalne zaštite Vlade Kosova, Priština, 27. mart 2008.

233 Podaci dobijeni u Ministarstvu rada i socijalne zaštite, 27. mart 2008.

234 Videti članove 10(1), 10(2) i 11.

235 Informacija dobijena u OMPE, Priština, 19. februar 2007. Studija Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz 2004. godine je pokazala da je manje od 12 odsto porodica nestalih lica na Kosovu proglasilo svog člana umrlim. International Committee of Red Cross, Legal study: The families of the missing in Serbia and Montenegro (2004), str. 116, fusnota 156.

236 Uredba 2000/66 o povlasticama za ratne invalide na Kosovu i za najbliže srodnike lica koja su izgubila život zbog oružanog sukoba na Kosovu, 21. decembar 2000., čl. 1(5).

237 Podaci dobijeni u Ministarstvu rada i socijalne zaštite, 27. mart 2008.

238 Zakon o statusu i pravima porodica mučenika, invalida, veterana i članova OVK, i porodica civilnih žrtava rata, 23. februar 2006., čl. 11(6).

239 Intervju sa predstavnicom Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja Republike Crne Gore, Podgorica, 18. mart 2008. Godinu dana ranije, relevantne cifre su bile 258, pet, i 184.

bardovanja 1999. godine. Poginuli ili ranjeni borci uglavnom su stradali u oružanim sukobima u drugim delovima bivše Jugoslavije. S obzirom da je broj ubijenih ili nestalih civila-crnogorskih državljana mali, zakonodavstvo Crne Gore ne predviđa kompenzacije za porodice ubijenih i nestalih civila. Ovo predstavlja propust, s obzirom da je određeni broj civila-građana Crne Gore stradao u ratnim okolnostima, pa nepostojanje zakonskog osnova sprečava članove porodica da dobiju reparacije. Ilustracije radi, tokom NATO bombardovanja u selu Murino (između Andrijevice i Plava) smrtno je stradalo šest civila, kojima država nije povodom toga odbezbjedila nikakvu naknadu.²⁴⁰

Lična ratna invalidnina (vojna i civilna)

Za priznanje statusa ratnog *vojnog* invalida, u Crnoj Gori je dovoljan niži procenat invaliditeta (20 odsto) nego za priznanje statusa ratnog *civilnog* invalida (50 odsto).²⁴¹ Invalidi prve kategorije dobijali su krajem godine 415 eura (prosečna plata u Crnoj Gori iznosila je 376 eura), a iznos se smanjuje za svaki sledeći stepen invaliditeta. Za prvu kategoriju je predviđen i dodatak za negu i pomoć (207 eura), kao i ortopedski dodatak (150 eura).²⁴²

Porodična invalidnina za članove porodica poginulih boraca

Krajem 2007. godine, porodična invalidnina za jednog korisnika (člana uže porodice poginulog borca) iznosila je 249 eura. Bračni drug i jedno dijete na školovanju primali su 601 euro, na osnovu uvećane porodične invalidnine i tzv. materijalnog obezbeđenja. Bračni drug i dvoje dece dobijali su po ovim raznim osnovama 888 eura (godinu dana ranije - 800 eura). Država je, osim toga, gotovo za sve porodice palih boraca rešila stambeno pitanje, iako takva obaveza ne postoji u zakonu.²⁴³

Materijalne reparacije na osnovu sudskih odluka

U zemljama naslednicama bivše Jugoslavije, obuhvaćenim ovim izveštajem, izvestan broj civilnih žrtava rata i osoba čija su ljudska prava ozbiljno kršena u prethodnom periodu nastoje da ostvare naknadu štete sudskim putem. Na sudsko traženje pravde uglavnom se odlučuju oni koji, zbog ograničenja u zakonima o invalidima i drugim žrtvama rata, nisu uključeni ni u jednu kategoriju žrtava koja dobija redovnu naknadu administrativin putem. Tužioci su često, iako ne isključivo, pripadnici etničke manjine u datoj sredini, ili državljani drugih post-jugoslovenskih država u odnosu na državu koja se tuži. Zahtevi tužilaca uglavnom se odnose na naknadu nematerijalne štete zbog nezakonitog pritvaranja, oštećenja organizma, i prozrokovanja duševnih patnji, uključujući patnje zbog smrti ili nestanka člana porodice. U 2007. godini broj podnosilaca tužbi se značajno povećao u odnosu na prethodni period, zbog organizovanih napora preduzetih od strane udruženja bivših logoraša u BiH da hiljadama tužbi nateraju vlasti da poboljšaju zakone o žrtvama rata, odnosno da od javnosti i vlasti dobiju simboličko priznanje statusa žrtve.

Ipak, sa izuzetkom bivših logoraša koji nastupaju organizovano, većina drugih žrtava retko se odlučuje da sudskim putem traži reparaciju. Postupci protiv države kao tužene traju dugo, iziskuju znatne troškove na strani žrtve-tužioca, a pozitivan ishod je neizvestan zato što je teret dokazivanja visok i leži na tužiocu. Žrtve-svedoci u suđenjima za ratne zločine često nemaju pravno znanje koje bi im omogućilo da pokrenu odvojen, građanski postupak za naknadu štete od optuženog, a ni u jednoj zemlji ne postoji delotvoran sistem besplatne pravne pomoći koji bi olakšao žrtvama da se upuste u takav postupak.

240 Intervju sa Velijom Murićem, predsednikom Crnogorskog komiteta pravnika za zaštitu ljudskih prava, Podgorica, 20 mart 2008. Advokat Murić zastupa žrtve u sudskom postupku za naknadu štete koji su žrve odlučile da pokrenu protiv države Crne Gore.

241 Zakon o boračkoj i invalidskoj zaštiti (2003), članovi 8 i 18.

242 Podaci dobijeni emailom od Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja Republike Crne Gore, 17. mart 2008.

243 Isto.

Bosna i Hercegovina

U toku 2007. godine, u Bosni i Hercegovini, mediji i najveća udruženja žrtava nisu registrirala nijedan slučaj u kojem su podnosioci zahtjeva za naknadu štete prouzrokovane ratnim djelovanjem dobili presudu u svoju korist. U rijetkim slučajevima iz prethodnih godina u kojima su sudovi odlučili u korist tužilaca, presude su ostale neizvršene.

Ipak, 2007. godina donijela je do sada najaktivnije nastojanje žrtava da putem tužbi pokušaju ostvariti pravo na novčanu naknadu. Savez logoraša BiH, čiji su članovi uglavnom Bošnjaci, podnio je u toku godine oko 12.000 takvih tužbi, tražeći naknadu za patnje koje su tužiocima preživjeli u logorima na području Republike Srpske i, u manjem broju slučajeva, u Federaciji BiH, Hrvatskoj i Srbiji.²⁴⁴ Do kraja godine, nijedan sud u BiH i susjednim državama nije zakazao pripremno ročište po bilo kojoj od ovih tužbi.²⁴⁵ I ako bi logoraši dobili presude u svoju korist, malo je vjerovatno da bi u dogledno vrijeme takve presude bile izvršene. Oko 15.000 osoba je, prema navodima iz Boračke organizacije Republike Srpske, u drugoj polovini devedesetih godina dobilo presude protiv Republike Srpske zbog oštećenja organizma ili zbog pogibije člana porodice kojeg su vlasti Republike Srpske mobilizirale u toku rata. Međutim, presude nisu izvršene zbog nedostatka sredstava, odnosno Republika Srpska je oštetu proglasila javnim dugom.²⁴⁶

Prema informacijama kojima raspolaže Savez logoraša BiH, samo jedan bivši logoraš – Zijahudin Smajlagić – uspio je prethodnih godina dobiti sudski spor protiv Republike Srpske po osnovu nezakonitog zatvaranja. Prvostepena odluka suda u Banjoj Luci iz marta 2003. potvrđena je odlukom drugostepenog suda u oktobru 2005. godine, i Republika Srpska je obavezna da tužiocu isplati 4.500 konvertibilnih maraka (2.300 eura).

Međutim, do kraja 2007. godine ni ova presuda nije izvršena.²⁴⁷

I Savez logoraša Republike Srpske je u toku 2007. godine radio na prikupljanju tužbi za naknadu štete prouzrokovane patnjom koju su na području današnje Federacije BiH u toku rata pretrpjeli Srbi zatočeni u logorima.

Iz nekih izjava koje su tokom godine dali predstavnici Saveza logoraša BiH i Saveza logoraša RS-a, čini se da pravi cilj tužbi nije dobijanje naknade na osnovu sudskih presuda, s obzirom na malu vjerovatnoću da bi bilo koji entitet bio u stanju isplatiti zatražene iznose. Motiv Saveza logoraša BiH bio je da pokrenutim sporovima izvrši pritisak na vlasti u entitetima i na državnom nivou da pospješe zakonodavni okvir u kojem bi, administrativnim putem, žrtve dobijale naknade.²⁴⁸ Predsjednik Saveza logoraša RS-a je podnošenje tužbi protiv Federacije BiH objasnio željom da se javnosti pokaže kako su i bosanskohercegovački Srbi tokom rata bili žrtve kršenja prava i ratnih zločina.²⁴⁹

Srbija

Na osnovu zakona, civil može da dobija naknadu ako je usled delovanja neprijateljskih formacija zadobio ranu, povredu, ozledu ili bolest, pa je zbog toga kod njega nastupilo oštećenje organizma najmanje za 50 odsto, ili ako je član porodice poginulog civila ili civila umrlog od posledica ranjavanja/povređivanja. Dakle, zakonodvstvo ne omogućava dobijanje naknada u onim slučajevima u kojima je telesno oštećenje civila izazvano delovanjem državnih organa Srbije, bilo u toku rata ili nakon njega. Ne postoji državni program reparacija za kršenje ljudskih prava u prošlosti, a posebno u vreme vlasti Slobodana Miloševića.

244 Intervju sa Šaćirom Srebrenicom, potpredsjednikom Saveza logoraša BiH, Sarajevo, 23. april 2008.

245 "Podneseno 12 hiljada tužbi", *Dnevni avaz* (Sarajevo), 12. januar 2008., prenijeto na web adresi http://aktuelno.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=223&Itemid=94.

246 Intervju sa Miloradom Kalamandom, generalnim sekretarom Boračke organizacije Republike Srpske, Banja Luka, 23. januar 2007.

247 Intervju sa Šaćirom Srebrenicom, potpredsjednikom Saveza logoraša BiH, Sarajevo, 23. april 2008.

248 Istup Murata Tahirovića, predsjednika Saveza logoraša BiH, na konferenciji o pravima civilnih žrtava rata, Sarajevo, 11. april 2007.

249 I.K., "Logoraši Republike Srpske tužit će Federaciju BiH", web stranica Index.hr, 11. novembar 2007., www.index.hr/vijesti/clanak/logorasi-republike-srpske-tuzit-ce-federaciju-bih/364563.aspx (citirana izjava predsjednika Udruženja logoraša Republike Srpske).

Lica kojima su fizičku štetu ili duševnu bol prouzrokovali državni organi Srbije mogu da ostvare naknadu jedino kroz sudske postupke protiv države. Međutim, država može odgovarati samo ako je tužba podneta u roku od tri godine od saznanja žrtve za štetu i učinioca. Taj rok je istekao a da mnogi potencijalni tužiocu nisu podigli tužbe i sada nemaju mogućnost da to učine. Osim toga, tamo gde su tužbe pokrenute na vreme, sudski postupci nisu bili primereni kontekstu i prirodi kršenja ljudskih prava iz više razloga: teret dokazivanja je na žrtvi, postupci dugo traju i iziskuju velike troškove, dosuđene novčane naknade ne odgovaraju težini krivičnih dela, a odnos sudova prema državi je zaštitnički.

U ime 780 srpskih izbeglica iz Hrvatske, koje su 1995. godine, posle operacije *Oluja* izbegle u Srbiju, FHP je prethodnih godina podneo tužbe protiv Republike Srbije zbog protivpravnog lišenja slobode, te povrede Konvencije o statusu izbeglica i srbijanskog Zakona o izbeglicama, zato što ih je policija hapsila u Srbiji i vraćala u ratne zone. Tamo su ova lica bila izložena nečovečnom postupanju od strane komandnih struktura u srpskim jedinicama, ili su zadobila povrede tela u vojnim operacijama. U 2007. godini FHP je nastavio da zastupa 53 žrtve prinudne mobilizacije u čije ime je u periodu od 1998. do 2001. godine pred sudovima u Srbiji pokrenuo sedam postupaka za naknadu štete. Sudovi su 2007. godine doneli šest presuda, od kojih je u pet utvrđena odgovornost države za nezakonito hapšenje i mobilizaciju izbeglica, te je zbog toga država obavezana da četrdeset devetorici izbeglica na ime naknade nematerijalne štete isplati sume od 40.000 (oko 500 evra) do 680.000 dinara (oko 8.500 evra).

Zbog stava koji je Vrhovni sud Srbije zauzeo u februaru 2004. godine o pitanju zastarelosti, one žrtve koje nisu podnale tužbu do te godine ne mogu ostvariti pravo. Pre ove odluke Vrhovnog suda, ako je šteta prouzrokovana izvršenjem krivičnog dela kao što je nezakonito pritvaranje, potraživanje protiv države je zasteravalo u roku u kom zastaruje i krivično delo, što

je znatno duži rok nego optši rok zastarelosti iz Zakona o obligacionim odnosima za potraživanje naknade prouzrokovane štete (subjektivni rok od 3 godine, koji se računa od dana saznanja oštećenog za štetu i učinioca, odnosno objektivni rok od 5 godina). Prema stavu Vrhovnog suda, međutim, u dužim rokovima mogu da budi tuženi samo identifikovani pojedinci-izvršiocu krivičnog dela, a ne i država.²⁵⁰ Nasilno mobilisanim izbeglicama nije poznat identitet policajaca i vojnika koji su ih hapsili, pa zbog zastarelosti nema uslova za pokretanje postupka. Nije moguć ni postupak protiv pojedinaca koji su se nalazili na čelu političkih i policijskih struktura sredinom 1990-ih, jer više nisu živi ili su nedostupni zbog toga što im se sudi pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju. Pravni stav koji je zauzeo Vrhovni sud Srbije sprečio je veliku većinu žrtava da podnesu tužbe. Od oko 10.000 prinudno mobilisanih izbeglica, samo oko 1.000 je, preko FHP ili drugih organizacija za ljudska prava, u zakonom propisanom roku podnelo tužbe za naknadu nematerijalne štete.²⁵¹

U ime žrtava torture i drugih povreda ljudskih prava u vreme vlasti Slobodana Miloševića, FHP i druge organizacije za ljudska prava su proteklih godina podnale veći broj tužbi za naknadu štete protiv države. U ime više desetina nekadašnjih aktivista pokreta *Otpor* i drugih učesnika akcija i protesta protiv vlasti, FHP je pokrenuo postupke sa zahtevom da im država isplati naknadu nematerijalne štete zbog duševnih bolova pretrpljenih hapšenjem i zlostavljanjem 1999. i 2000. godine.²⁵² Vrhovni sud Srbije je u 2007. godini izrekao dve presude, čime je okončan postupak koji je FHP pokrenuo u ime 10 pripadnika *Otpora*: država je obavezana da aktivistima koji su bili nezakonito lišeni slobode isplati ukupan iznos od 1,170.000 dinara (oko 28.000 eura).

Kosovski Albanci, žrtve kršenja prava tokom 1998. i 1999. godine, predstavljaju sledeću kategoriju tužilaca u postupcima za naknadu štete. U 2007. godini, u Srbiji je u toku bilo pet postupaka zbog protivpravnog

250 Pravno shvatanje Gradanskog odeljenja Vrhovnog suda Srbije, utvrđeno na sednici 10. februara 2004. godine.

251 Mojca Šivert, "Naknada štete u slučajevima prinudno mobilisanih izbeglica", u Goran Opačić i drugi (ur.), *Posledice prinudne mobilizacije izbeglica 1995. godine* (IAN – Međunarodna mreža pomoći, Beograd, 2006), str. 167.

252 Tokom 2000 i 2001. godine, FHP je podneo 60 tužbi u ime 86 članova *Otpora*. Svi postupci su okončani pozitivno, osim u dva slučaja gde je posle odluke Vrhovnog suda Srbije po reviziji tužba odbijena. Iznosi naknada su se kretali od 10.000 do 200.000 dinara (od 130 do 2.560 eura, prema odnosu valuta sa kraja 2006. godine).

lišavanja slobode, pokrenutih na osnovu tužbi FHP-a 2004, 2005. i 2007. godine. U toku je bio i postupak koji je FHP u januaru 2007. godine pokrenuo protiv države Srbije u ime 24 bliska srodnika 14 albanskih žena i dece koje su pripadnici jedinice *Škorpioni*, koja je delovala u okviru rezervnog sastava MUP-a Srbije, ubili u martu 1999. godine u Podujevu.

Tokom 2007. godine, pred Prvim opštinskim sudom u Beogradu bilo je u toku pet postupaka za naknadu štete protiv države Srbije, koje je FHP tokom 2006. i 2007. godine pokrenuo u ime pet Bošnjaka iz Sandžaka zbog odgovornosti države za torturu koju su u periodu 1991-1995. godine nad njima vršili pripadnici MUP-a Srbije. Presudom Prvog opštinskog suda iz februara 2007. godine, država Srbija je obavezana da Himzi Kamberoviću i Kasimu Hajdareviću, zbog odgovornosti za torturu koju su nad njima u februaru 1994. godine izvršili pripadnici MUP-a Srbije, isplati ukupno 1.690.000 dinara.

U maju 2007. godine, Prvi opštinski sud u Beogradu je usvojio tužbu FHP-a podnetu 2006. godine protiv Republike Srbije, u ime Alije Halilovića, koji je 1993. godine bio žrtva nezakonitog pritvora u trajanju od 16,5 meseci. Sud je presudom obavezao državu da zbog odgovornosti za nezakonit pritvor Aliji Haliloviću isplati obeštećenje u iznosu 1.300.000 dinara. Presuda je tokom 2007. godine postala pravosnažna.

Hrvatska

Tužbeni zahtjevi za štetu izazvanu aktima terora i drugim nasiljem za naknadu namaterijalne štete uglavnom su odbijeni s obrazloženjem zastare ili ratne štete za koju država Hrvatska nije odgovorna ili su o obrazloženju navedena oba razloga.²⁵³ U nekoliko slučajeva sudovi su usvojili tužbene zahtjeve, na

temelju prethodno utvrđene kaznene odgovornosti. Bilo je i primjera da su sudovi (primjerice Općinski sud u Sisku) usvajali tužbene zahtjeve tužitelja iako prethodno nije bila utvrđena individualna kaznena odgovornost, no takve presude nije potvrdio drugostupanjski sud.

“Ratna šteta” je šteta nanescena preduzimanjem vojnih operacija ili djelovanjem u izravnoj i neposrednoj funkciji takvih operacija. Bilo je, međutim, više slučajeva u kojima su pripadnici hrvatskih snaga prouzrokovali nematerijalnu štetu izvršenjem ubojstva kao ratnog zločina, što ne potpada pod pojam “ratne štete”. U nekoliko je slučajeva prvo, vođenjem kaznenog postupka, ustanovljena kaznena odgovornost optuženih za ratni zločin. Preživjeli članovi obitelji žrtava dobili su kompenzaciju u naknadno pokrenutom parničnom postupku.²⁵⁴ Primjera radi, u predmetu vezanom za zločin u selu Paulin dvor, Županijski sud u Zagrebu je pravomoćnom presudom iz listopada 2006. naložio Republici Hrvatskoj da svakom od tri tužitelja (Labus Dušanka, Janković Kosana i Labus Jovan) na ime naknade nematerijalne štete isplati 220.000 kuna (29.780 eura, u vrijeme donošenja odluke). Vrhovni sud je na sjednici održanoj u svibnju 2007. odbio zahtjev za reviziju koji je podnijela Republika Hrvatska kao neosnovan, uz obrazloženje da se šteta prouzrokovana ubojstvom u zoni izvan ratnih djelovanja ne može podvesti pod pojam ratne štete. Čak i da je počinitelj u vrijeme izvršenja bio na odmoru, kako se u zahtjevu za reviziju navodi, tužena Republika Hrvatska bi po načelima objektivne odgovornosti bila odgovorna tužiteljima za štetu zbog gubitka njihova supruga, odnosno oca, jer je ubojstvo izvršeno opasnim sredstvom koje je pripadalo Hrvatskoj vojsci.²⁵⁵

Osim toga u nekim slučajevima sudovi su dodijelili naknadu štete članovima obitelji ubijenih Srba, iako

253 Prema relevantnim zakonskim odredbama, država odgovara za štetu izazvanu terorističkim akcijama ili štetu koju su proizveli njezini organi. Zakon o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija, Narodne novine, br. 117/03, 23. srpnja 2003., čl. 1 st. 1; Zakon o odgovornosti Republike Hrvatske za štetu uzrokovanu od pripadnika hrvatskih oružanih i redarstvenih snaga tijekom Domovinskog rata, Narodne novine, br. 117/03, 23. srpnja 2003., čl. 1.

254 Općinski sud u Zagrebu presudom koja je postala pravomoćna dodijelio je naknadu u vrijednosti 220.000 kuna Mirjani Tepšić, kćerki Draginje Katić koju je u Paulin Dvoru ubio Nikola Ivanković, kao pripadnik Hrvatske vojske.

255 Vrhovni sud Republike Hrvatske, Presuda u predmetu Rev 272/07-2, 9. svibnja 2007.

prethodno nije utvrđena individualna kaznena odgovornost za zločin.²⁵⁶ Brojniji su, ipak, slučajevi u kojima su sudovi odbijali zahtjeve, s obrazloženjem da su tužitelji zahtjev podnijeli poslije isteka roka zastare, odnosno da se radi o ratnoj šteti za koju država ne odgovara.²⁵⁷ Jedan od takvih je i poznati slučaj obitelji Solar, u kojem je 18. prosinca 2007. godine Općinski sud u Sisku odbio tužbeni zahtjev zbog zastare i nepostojanja uvjeta iz Zakona o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija. Slučaj se odnosi na ubojstvo Ljubice Solar 1991. godine u Sisku, snajperskim metkom.²⁵⁸

Djelovanje srpskih formacija može biti osnova za obvezu države da nadoknadi nematerijalnu štetu ako je imalo karakter terorističke akcije. No sudovi po pravilu presuđuju da je šteta koju su proizvele srpske snage bila izraz ratnog djelovanja, a ne terorističkih akcija. Neki komentatori su osporili logičku i pravnu utemeljenost širokog tumačenja pojma “ratna šteta”, i objašnjavali su stavove sudova kao izraz potrebe države da izbjegne situaciju u kojoj će brojnim tužiteljima isplaćivati značajne novčane iznose za štetu koju su prouzročile srpske formacije.

Županijski sud u Šibeniku ukinuo je presudu Općinskog suda u Drnišu iz 2006. godine kojom je Republici Hrvatskoj naloženo da nasljednicima četvero Hrvata iz sela Čitluk kraj Drniša ubijenih u siječnju 1993. godine na ime naknade nematerijalne štete isplati 2,5 milijuna kuna, i predmet vratio prvostupanjskom sudu na ponovno suđenje da bi sud bolje obrazložio zašto je akciju srpskih paravojskih formacija okarakterizirao kao teroristički akt.²⁵⁹ Prvostupanjska presuda,

od 12. srpnja 2006., tretirala je zločin srpskih paravojskih postrojbi kao teroristički napad i naložila državi da nadoknadi štetu prema Zakonu o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija.

Sudovi u Sisku, Karlovcu, Vojniću, Gvozdu i Glini uglavnom su odbijali u prvostupanjskim postupcima u tijeku 2007. godine tužbene zahtjeve tužitelja za naknadu nematerijalne štete prouzročene djelovanjem srpskih formacija. Sudovi su negativne odluke obrazlagali time da je šteta prouzrokovana ratnim djelovanjem, te da država, prema Zakonu o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija, za tako stvorenu ratnu štetu ne odgovara.²⁶⁰

Kada je riječ o tužbenim zahtjevima za naknadu materijalne štete, bez obzira na to tko ju je prouzročio, sudovi takve zahtjeve odbijaju i upućuju tužioce na podnošenje zahtjeva nadležnom vladinom ministarstvu na osnovi Zakona o obnovi, iz 1996. godine.²⁶¹

Crna Gora

U Podgorici je tokom 2007. godine održan veći broj suđenja na osnovu tužbi porodica bošnjačkih žrtava iz BiH protiv države Crne Gore za naknadu štete zbog deportacije njihovih najbližih, u maju 1992. godine iz Crne Gore u Republiku Srpsku, gde su mnogi potom ubijeni. (Videti gore, poglavlje *Suđenja za ratne zločine – Crna Gora*). Do kraja 2007. godine, Osnovni sud

256 Općinski sud u Sisku dodijelio je naknadu u vrijednosti 200.000 kuna Milji i Petru Bojinoviću, majci i ocu čija je kći ubijena. Općinski sud u Sisku je također u 2006. godini na ime naknade nematerijalne štete dosudio iznos od 62.300 kuna tužitelju Aleksandru Vukičeviću koji je tijekom rata bio ranjen.

257 Sud je odbio tužbeni zahtjev Petra Damjanovića iz Petrinje. Općinski sud u Vojniću odbio je tužbeni zahtjev tužitelja Marije i Nikole Gaćeša, s obrazloženjem da se radi o ratnoj šteti za koju država ne odgovara. Tužiteljima je naloženo plaćanje troškova parničnog postupka u iznosu od 25.000 kuna.

Prema odredbi članka 376. st. 1. Zakona o obveznim odnosima, potraživanje naknade uzrokovane štete zastarijeva za tri godine od kad je oštećenik doznao za štetu i za osobu koja je štetu učinila.

258 Vidjeti presudu i rješenje općinskog suda u Sisku od 18. prosinca 2007. godine.

259 Telefonski razgovor s odvjetnikom mr. Zrinkom Zrilićem, zastupnikom velikog broja tužilaca hrvatske nacionalnosti sa šireg zadarskog područja u tužbi protiv države za naknadu nematerijalne štete, 9. rujna 2008.

260 Intervju s odvjetnikom Lukom Šuškom, zastupnikom obitelji hrvatskih Srba u više predmeta u kojima su tužitelji zahtijevali od države naknadu štete koju je počinila Hrvatska vojska ili policija, Zagreb, 5. srpnja 2008.

261 Vidjeti, u tom smislu, presude Vrhovnog suda iz 2007. godine u slijedećim predmetima: Rev 449/2007-2 (presuda od 5. lipnja 2007.), Rev 450/2007-2 (27. lipnja 2007.), Rev 983/2006-2 (29. kolovoza 2007.), i Rev 858/07-2 (26. rujna 2007.).

u Podgorici doneo je prvostepene presude u 30 slučajeva, od čega je u 28 utvrđena odgovornost države za štetu pričinjenu neosnovanim lišavanjem slobode. Sud je dosuđivao različite iznose za tužioce, od 15.000 do 30.000 eura. Sudska veća su odbila tužbene zah-teve po osnovu pretrpljenog straha tužilaca i povreda prava ličnosti (zbog nečovečnog i ponižavajućeg postupanja u neefikasnom sprovođenju istrage, zbog etničke/verske diskriminacije). Tužioci su se stoga žalili na prvostepene presude.

Na presude se žalila i država, sa argumentom da između akcija crnogorske policije i kasnijih smrti nije postojala uzročno-posledična veza. Ni u jednom predmetu, do kraja 2007. godine nije doneta drugostepena presuda. S obzirom na mogućnost da prvostepene presude budu ukinute i da drugostepeni sud zatraži ponovno suđenje, čime bi se produžila agonija za članove porodica, pravni zastupnici tužilaca su u decembru 2006. godine predložili premijeru Crne Gore postizanje odgovarajućeg poravnanja u svih 36 sudskih predmeta.²⁶² Do kraja 2007. godine, premijer nije odgovorio na tu ponudu.

Naredna grupa postupaka za naknadu štete pred sudovima u Crnoj Gori odnosi se na zločin u Štrpcima (u BiH), počinjen 27. februara 1993. godine, kada su pripadnici jedinice *Osvetnici* kojom je komandovao Milan Lukić oteli iz voza 18 Bošnjaka i jednog Hrvata, kao i jedno neidentifikovano lice, i potom ih likvidirali. Tokom 2007. godine donete su dve prvostepene presude osnovnih sudova za naknadu štete, jedna u Plavu, a jedna u Bijelom Polju. Opštinski sud u Bijelom Polju je na ime duševnog bola dodelio po 15.000 eura braći i majci jedne od žrtava. Opštinski sud u Plavu dodelio je roditeljima druge žrtve po 20.000 eura, a deci i supruzi po 15.000 eura.²⁶³

Treća velika grupa postupaka za naknadu štete u Crnoj Gori odnosila se na zločine počinjene na gra-

nici između Crne Gore i Kosova tokom NATO bombardovanja u proleće 1999. godine. Prema podacima Crnogorskog komiteta pravnik za ljudska prava, u selu Kaluđerski Laz, 18. aprila 1999. godine, osobe za koje se pretpostavlja da su pripadale Vojsci Jugoslavije ubile su sedam osoba iz grupe u kojoj su bila 32 izbegla lica sa Kosova, koja su pokušala da nađu utočište u Crnoj Gori. Do sredine juna na tom području ubijeno je ukupno 21 lice, među njima veći broj starijaca, dece i žena. Porodice ubijenih su u toku 2005. i 2006. godine podigle dvanaest tužbi za naknadu štete, protiv državne zajednice Srbije i Crne Gore i Vojske Srbije i Crne Gore, kao prvotuženih. Drugotužena u ovim postupcima je Republika Crna Gora, čiji MUP nije zaštitio živote izbeglica. Osim ovih slučajeva, 36 porodica iz više sela u graničnom području između Crne Gore i Kosova takođe je tužilo državnu zajednicu i Vojsku Srbije i Crne Gore, zbog uništavanja ili nanošenja štete na njihovoj imovini, u aprilu 1999. godine. Kolegijum sudija parničnog odeljenja pri Osnovnom sudu u Podgorici je u junu 2006. godine zauzeo stav da postupke povodom događaja u Kaluđerskom Lazu treba prekinuti dok se ne utvrdi koja od dve sada nezavisne države je pravni sledbenik državne zajednice Srbije i Crne Gore.²⁶⁴ U toku 2007. godine postupci su nastavljani.

Tokom 2007. godine, pred Osnovnim sudom u Podgoricu bila su u toku tri postupka za naknadu štete protiv Republike Crne Gore koje je FHP pokrenuo 2006. godine. Dva postupka su pokrenuta u ime dva Bošnjaka i jedne Bošnjakinje, žrtava torture u novembru 1992. godine i februaru 1993. godine u bukovičkim selima Mrčići i Čejrenci (opština Pljevlja). Jedan postupak je pokrenut u ime jednog Bošnjaka iz bukovičkog sela Vitine, čija je imovina uništena u aprilu 1994. godine.

262 Pismo Advokatske kancelarije Prelević Predsedniku Vlade Republike Crne Gore Željku Šturanoviću (Inicijativa za poravnanje u pogledu naknade štete žrtvama deportacije bosanskih izbeglica 1992. godine), Podgorica, 13. decembar 2006.

263 Intervju sa Velijom Murićem, predsednikom Crnogorskog komiteta pravnik za zaštitu ljudskih prava, Berane, 18. mart 2008.

264 D.B., "Nema rješenja dok se ne utvrdi nasljednik", *web stranica Vijesti* (Podgorica), 7. jun 2006. (www.vijesti.cg.yu/naslovna.php?akcija=advview&id=202399).

Kosovo

Kosovski Srbi su od 1999. do 2007. godine predali sudovima na Kosovu oko 15,000 tužbi za naknadu štete za imovinu uništenu neposredno nakon završetka rata 1999. godine i u toku martovskog nasilja 2004. godine.²⁶⁵ Vlasnici imovine su tužili Vladu Kosova i opštinske vlasti, a često i UNMIK i KFOR (međunarodne snage na Kosovu). Imunitet štiti UNMIK i KFOR od ovakvih tužbi. Što se tiče kosovskih vlasti, one su uspostavljene tek 1. januara 2002. te smatraju da nisu odgovorne za uništavanje 1999. godine. Sudovi su se u 900 slučajeva oglasili stvarno nenadležnim, a u preostalim slučajevima ročišta nisu zakazivana do kraja 2007. godine.²⁶⁶

FHP je u januaru 2007. godine pokrenuo jedan postupak za naknadu štete u ime Srbina sa Kosova koji je nakon dolaska KFOR-a bio u nezakonitom pritvoru pod sumnjom da je izvršio ratni zločin. Presudom je pravosnažno oslobođen.

Povrat i obnova imovine

Iako je u Hrvatskoj i BiH oružani sukob okončan pre dvanaest godina, povrat zauzete imovine i obnova razorene ili oštećene imovine nisu kompletirani ni do kraja 2007. godine. Naprotiv, nekoliko desetina hiljada porodica i dalje je čekalo na obnovu imovine. Uz to, vlasti u Hrvatskoj uradile su sasvim malo kako bi omogućile bivšim nosiocima tzv. stanarskih prava da dobiju iste ili zamenske stanove, za razliku od BiH koja je to pitanje gotovo sasvim rešila još 2004. godine uprkos tome što je problem oduzetih stanova prava u BiH bio rasprostranjeniji. Obe države su najvećim delom vratile vlasnicima zauzetu privatnu imovinu (kuće). Na Kosovu, gde je konflikt završio četiri godine nakon okončanja ratova u Hrvatskoj i BiH, postoji još uvek nekoliko hiljada kuća i stanova koje su nelegalni korisnici zauzeli na uštrb vlasnika.

Hrvatska

Pitanje povrata i obnove imovine u Hrvatskoj odnosilo se u 2007. godini, kao i prethodnih godina, pretežno na stambeno zbrinjavanje hrvatskih Srba – bivših nosilaca tzv. stanarskih prava, kao i na obnovu razrušene i oštećene imovine u vlasništvu Srba. Hrvati koji su bili prinuđeni da tijekom rata napuste stanove u dijelovima Hrvatske pod srpskom kontrolom vratili su svoju imovinu u godinama poslije rata, a obnova njihove razrušene i oštećene imovine završena je do 2003.– 04. godine.

Prije rata desetine tisuća Srba u urbanim sredinama živjeli su u stanovima koji su pripadali državi ili državnim poduzećima, i nad kojima su imali tzv. stanarsko pravo. Radilo se o imovinskom pravu, koje je po većini svojih obilježja bilo jednako vlasništvu, osim što nositelj stanarskog prava nije mogao prodati predmetni stan, a država ga je mogla oduzeti pod određenim, ograničenim okolnostima. Tijekom rata i neposredno potom vlasti su primjenom diskriminacijskih mjera oduzele desetine tisuća stanarskih prava koja su pripadala izbjeglim Srbima.²⁶⁷ Približno 23.700 stanarskih prava, koja su pripadala hrvatskim Srbima, oduzeta su u sudskim postupcima tijekom i nakon rata. Riječ je o stanovima s područja koje su u ratu kontrolirale hrvatske vlasti. Uz to, tisuće stanarskih prava u područjima koja su držale srpske pobunjeničke snage (Krajina), prestale su postojati na osnovi zakona donesenog u rujnu 1995. godine, nakon što je hrvatska vlada preuzela kontrolu ovoga dijela zemlje.²⁶⁸

U područjima koja su tijekom rata kontrolirali Srbi (područja od posebne državne skrbi – u daljnjem tekstu PPDS), približno 8.100 bivših nositelja podnijelo je zahtjeve za stambeno zbrinjavanje do listopada 2007. Od toga broja, vlada je na osnovi programa iz 2000. godine, stambeno zbrinula 3.638 aplikanta, a 3.653

265 Intervju sa Trifunom Jovanovićem, rukovodiocem Kancelarije za veze sa sudovima pri Odeljenju sudske integracije, Department pravde UNMIK-a, Gračanica, 21. februar 2007.

266 Intervju sa Trifunom Jovanovićem, Gračanica, 27. mart 2008.

267 Human Rights Watch, *Croatia: A Decade of Disappointment: Continuing Obstacles to the Reintegration of Serb Returnees*, rujan 2006., str. 4.

268 *Isto*.

slučajeva, uglavnom u povodu molbi hrvatskih Srba, ostalo je neriješeno (ostatak zahtjeva je odbijen).²⁶⁹ Većina dosadašnjih korisnika bili su etnički Hrvati, koji su po raznim osnovama zadovoljavali uvjete na osnovi kojih su mogli dobiti stambeno zbrinjavanje na PPDS. Modeli zbrinjavanja uključuju: najam stana u državnom vlasništvu na PPDS-u; najam kuće u državnom vlasništvu na PPDS-u; zaštićenu najamninu; davanje osnovnoga građevinskog materijala osobi za gradnju kuće na vlastitom zemljištu; i, davanje građevinskog zemljišta i osnovnog građevinskog materijala za gradnju kuće.²⁷⁰ Vlada se tijekom 2007. godine dva puta javno obvezala da će do kraja godine predati 1000 stambenih jedinica po načelu "ključ u ruke" bivšim nositeljima stanarskog prava na području državne skrbi.²⁷¹ Do sredine studenog, međutim, vlasti su predale stanove samo 550 obitelji.²⁷²

Vlada Republike Hrvatske je 28. lipnja 2007. donijela uredbu na osnovi koje će država ponuditi na prodaju dosadašnjim i budućim korisnicima stambenog zbrinjavanja na PPDS blizu 4.800 obiteljskih kuća i 6.300 stanova u vlasništvu države. Prema Vladinom obrazloženju Uredbe, raspon prodajnih cijena za prosječan stan od 60 m² kreće se od 7.000 do 14.000 eura, a za prosječnu kuću od 100 m² cijena se kreće od 8.700 do 23.500 eura.²⁷³ Ove su cijene značajno niže od tržišnih. Kako su većina dosadašnjih korisnika stambenog zbrinjavanja na PPDS-u bili etnički Hrvati, vjerojatno je da će uredba iz lipnja 2007. prije svega njima biti od koristi, u tom smislu što će iz statusa najmpromicma moći prijeći u status vlasnika.

Za područja koja su bila pod kontrolom države tijekom rata (područja izvan područja posebne državne skrbi), hrvatska vlada je u lipnju 2003. usvojila Zaključak o načinu stambenog zbrinjavanja povratnika bivših nositelja stanarskog prava u stanovima u društvenom vlasništvu, koji bi bivšim nositeljima stanarskog prava trebao omogućiti da iznajme ili kupe državne stanove ispod tržišne cijene. Do isteka roka 2005. godine, 4.425 nekadašnjih nositelja stanarskog prava, uglavnom Srba, je predalo molbe za stambeno zbrinjavanje na osnovi ovoga programa. Vlasti procjenjuju da oko 2.200 aplikacija ispunjava tražene uvjete.²⁷⁴ Vlada se javno obvezala da će do kraja 2007. godine osigurati stambeno zbrinjavanje za 400 bivših nositelja stanarskog prava na ovom području. Međutim, od početka provedbe programa 2003. godine do 31. prosinca 2007., samo je 158 obitelji dobilo smještaj, od čega 124 u 2007. godini.²⁷⁵

U Hrvatskoj je do kraja 2007. godine od 195.000 kuća i stanova razorenih ili oštećenih u ratu obnovljeno ukupno 142.480.²⁷⁶ Od 2003. većina korisnika kojima su kuće obnovljene su hrvatski Srbi, a oni su uložili i većinu od blizu 14.000 žalbi protiv rješenja kojima se odbija obnova kuća. S obzirom na stroge kriterije za pomoć u obnovi, nadležno ministarstvo (mora, prometa, turizma i razvitka) preusmjeravalo je odbijene aplikante u drugi program kroz koji bi im se osigurala pomoć u građevinskom materijalu.²⁷⁷

Srbi-vlasnici stotinjak poljoprivrednih zemljišta u okolici Zadra i Benkovca još uvijek ne uspijevaju vratiti zemlju koju su im nakon vojne operacije *Olu-*

269 OSCE Mission to Croatia, *News in brief*: 3 – 16 October 2007, www.osce.org/documents/mc/2007/11/27905_en.pdf, str. 1.

270 Zakon o područjima posebne državne skrbi, dio "Poticajne mjere za naseljavanje i razvitak područja od posebne državne skrbi", *Narodne novine*, br. 26/2003, 20. veljače 2003.

271 OSCE Mission to Croatia, *News in brief*: 14 – 27 November 2007, www.osce.org/documents/mc/2007/12/29157_en.pdf, str. 4.

272 OSCE Mission to Croatia, *News in brief*: 31 October – 13 November 2007, http://www.osce.org/documents/mc/2007/11/28166_en.pdf, str. 3.

273 Vlada Republike Hrvatske, Uredba o izmjenama i dopuni Uredbe o uvjetima za kupnju obiteljske kuće ili stana u državnom vlasništvu na područjima posebne državne skrbi - Obrazloženje, 28. lipnja 2007.

274 *Isto*. Među uvjetima za dobivanje stambenog zbrinjavanja za bivše nositelje stanarskog prava, najvažniji su taj da aplikant nema drugu imovinu u vlasništvu i da se namjerava vratiti u Hrvatsku.

275 Organization for Security and Co-operation in Europe - Office in Zagreb, *Report of the Head of the OSCE Office in Zagreb Ambassador Jorge Fuentes to the OSCE Permanent Council*, 6. ožujka 2008, www.osce.org/documents/mc/2008/03/30456_en.pdf, str. 12.

276 *Isto*, str. 13.

277 *Isto*.

ja zaposjeli domaći i doseljeni Hrvati. Vlasnici koji su s pomoću pravnih lijekova pokušali vratiti svoju zemlju nisu uspjeli, zahvaljujući promjenama zakona od 1996. kojima su do tada postojeći pravni lijekovi ukinuti, a novi do kraja 2007. godine nisu uspostavljeni.²⁷⁸

Bosna i Hercegovina

Na završetku rata, oko 250.000 kuća i stanova u BiH bilo je zauzeto od strane privremenih korisnika.²⁷⁹ Prije svega zahvaljujući aktivnoj ulozi predstavnika međunarodne zajednice u BiH, između 2000. i 2004. sproveden je program za povrat imovine prijeratnim stanojima.²⁸⁰ Obnova porušene i oštećene imovine odvijala se sporije, i još uvijek nije okončana.

Kao posljedica rata, djelimično ili potpuno razoreno je oko 453.000 domova u BiH, što je više od trećine prijeratnog stambenog fonda. Uništavanje je nastavljeno i nakon prestanka oružanih sukoba, tako da je poslije potpisivanja mirovnog sporazuma devastirano još blizu 14.000 stambenih jedinica.²⁸¹ Do kraja 2007. godine, od ukupno 467.000 oštećenih ili uništenih stambenih jedinica, obnovljeno je njih 317.000, što uključuje obnovu donatorskim sredstvima, sredstvima koja je obezbijedila država BiH, ili sredstvima samih vlasnika.²⁸² Cifra kojom je Ministarstvo baratalo krajem 2007. godine bazirana je na reviziji stanja stambenog fonda u BiH, odnosno na informacijama koje je tokom godine Ministarstvo dobilo od svih opština u zemlji, o broju još uvijek razrušenih stambenih

jedinica. Prije sprovedene revizije, Ministarstvo je smatralo da je broj obnovljenih kuća i stanova bio oko 260.000, značajno manje od stvarnog broja. Pretpostavlja se da razlika između ranije procjene i novoutvrđenih cifara proizilazi iz toga što su mnogi vlasnici sami izvršili obnovu, naročito u onim slučajevima u kojima su oštećenja bila manjeg obima, a podaci o tako obnovljenim objektima nisu bili registrirani.²⁸³

Prema podacima Ministarstva s kraja 2007. godine, u BiH je bilo 150.000 neobnovljenih stambenih jedinica. Međutim, prema prijavama raseljenih osoba i izbjeglica za pomoć u obnovi, stvarna potreba da se imovina obnovi postojala je u odnosu na oko 45.000 stambenih jedinica.²⁸⁴ U toku 2007. godine obnovljeno je 4.586 jedinica.²⁸⁵ Time je nastavljen opadajući trend u broju obnovljenih kuća i stanova godišnje, s obzirom da je 2004. godine bilo obnovljeno 7.783 stambenih jedinica, 2005. godine njih 7.371, i 2006. godine – 5.476.²⁸⁶

Sve do 2003. godine, obnova je uglavnom finansirana sredstvima inostranih donatora. To je bilo razumljivo, s obzirom na ograničene ekonomske mogućnosti domaćih vlasti u poratnom periodu i na značaj koji je međunarodna zajednica pridavala obnovi ratom razorene zemlje. Povlačenjem donatora iz BiH, domaće vlasti su preuzimale sve važniju ulogu u finansiranju obnove. Krajem 2003. godine zatvoreno je Odjeljenje za obnovu i povratak (RRTF) pri Uredu Visokog predstavnika i njegove nadležnosti su prešle na Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. U periodu 2003.–2006., domaćim sredstvima finansirano je oko 70 posto obnove.²⁸⁷ U 2007. godini, punih 81 posto

278 Primjer je Gligorije Radak, čiju je zemlju država prije 11 godina dodijelila na korištenje doseljeniku iz Vojvodine, na period od 8 godina. Unatoč njegovim nastojanjima od kraja 1995., žalbama lokalnoj upravi, sudu, vladi i nadležnom ministarstvu, Radak nije uspio povratiti vlasništvo nad svojom zemljom iako je odluka o dodijeli poništena prije više od 7 godina. OSCE Mission to Croatia, *News in brief: 7-18 September 2007*, www.osce.org/documents/mc/2007/10/27142_en.pdf, str. 4.

279 Rhodri Williams, *The Contemporary Right to Property Restitution in the Context of Transitional Justice*, International Center for Transitional Justice, ICTJ Occasional Paper, maj 2007., str. 33.

280 *Isto.*, p. 40.

281 Podaci dobijeni od Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, 5. maj 2008.

282 *Isto.*

283 Telefonski intervju sa predstavnicom Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, 9. oktobar 2008.

284 *Isto.*

285 Podaci dobijeni od Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, 5. maj 2008.

286 Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Analiza stanja u oblasti razrušenosti stambenog fonda izbjeglica iz BiH i raseljenih osoba i dosadašnje rekonstrukcije sa procjenom sredstava potrebnih za obnovu preostalih stambenih jedinica u svrhu povratka u BiH*, februar 2007., str. 6.

287 *Isto.*, str. 5.

obnovljenih kuća rekonstruirano je sredstvima koja su osigurala domaće institucije.²⁸⁸

Kosovo

Procesom povrata imovine upravljala je 2007. godine Kosovska agencija za imovinu (KPA – *Kosovo Property Agency*), nezavisno administrativno telo uspostavljeno u martu 2006. godine. Pre toga, od 1999. godine, zaštita i povrat imovinskih prava bio je u nadležnosti Direkcije za stambeno-imovinska pitanja (HPD - *Housing and Property Directorate*), kao dela Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK). Dok se mandat HPD odnosio samo na kuće i stanove, osnivanjem KPA uspostavljen je mehanizam koji bi trebalo da omogući i povrat poslovnih prostora i poljoprivrednog zemljišta.

Do isteka mandata za podnošenje zahteva HPD-u (jul 2003), direkcija je primila oko 29.160 zahteva.²⁸⁹ Daleko najveći broj zahteva (nešto više od 27.100) pripadao je "C" grupi, tj. odnosio se na povrat imovine koju su vlasnici, uglavnom nealbanci, napustili u toku i nakon NATO bombardovanja (mart-jun 1999).²⁹⁰ Međutim, više od polovine ovih zahteva (oko 16.000) nisu bili relevantni, jer su se odnosili na uništenu imovinu koja nije bila zauzeta, ili podnosioci zahteva nisu dokazali da su imali posed nad imovinom pre NATO bombardovanja 1999. godine, ili su vlasnici iz raznih razloga (najčešće zbog prodaje imovine) povukli zahteve.²⁹¹

Do kraja 2007. godine, HPD i njen naslednik KPA doneli su odluke povodom praktično svih zahteva, nezavisno od kategorije kojoj su pripadali.²⁹² Ako se uzme u obzir oko 11.100 zahteva čiji su vlasnici nesumnjivo imali posed pre NATO bombardovanja, i čija je imovina posle bombardovanja bila uzurpirana, 5.582 slučaja okončana su do kraja 2007. godine tako što su vlasnici preuzeli imovinu, 3.279 imovina je bilo pod upravljanjem KPA, a u 2.250 slučajeva KPA je donela odluku da privremeni korisnik treba da se iseli, ali do iseljenje još nije došlo, uglavnom zbog odbijanja privremenih korisnika da napuste zauzetu imovinu i sporosti u postupcima deložacije.²⁹³

Kad je reč o 5.582 stambene jedinice vraćene u posed, veruje se da većina podnosilaca zahteva ne živi u vraćenoj imovini, zbog bezbednosnih i drugih razloga. KPA nema podatke o tome koliko vlasnika se vratilo da živi u kući ili stanu, s obzirom da mandat organizacije ne uključuje praćenje ovog pitanja.

Model upravljanja imovinom od strane KPA podrazumeva da privremeni korisnik može i dalje da stanuje u stanu, odnosno u kući, uz saglasnost vlasnika.²⁹⁴ Od marta 2006. godine, privremeni korisnik ima obavezu da plaća stanarinu vlasniku, ako ovaj to zatraži. Krajem 2007. godine, ovakva šema primenjivana je u 917 slučajeva. Privremeni korisnik je obavezan da svakog meseca stavi Agenciji na uvid račun o plaćenju stanarini. Visinu mesečne naknade određuje opština. Cene izdavanja su ispod tržišne vrednosti, jer bi se u suprotnom ovi stanovi teško izdali, a naročito bi bilo

288 Podaci dobijeni od Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, 5. maj 2008.

289 Intervju sa Xhevatom Azemijem, zamenikom direktora Agencije za imovinu Kosova (KPA), Priština, 27. mart 2008.

290 Zahtevi iz kategorije "A" usmereni su na potvrdu vlasništva nad imovinom koja je primenom diskriminativnih mera oduzeta kosovskim Albancima u toku vladavine Slobodana Miloševića; 1.212 takvih zahteva je podneto HPD-u. Napokon, zahtevi iz kategorije "B" (ukupno 766) odnose se na potvrdu vlasništva u slučajevima neuknjiženog prenosa nepokretnosti u periodu 1991-1999, kada su srpske vlasti, u nastojanju da spreče prodaju srpske imovine i time podstaknu ostanak što većeg broja Srba u pokrajini, uslovljavale kupoprodaju nepokretnosti izdavanjem posebne dozvole, a stranke nisu tražile ili nisu dobile dozvolu. U odnosu na zahteve iz "A" ili "B" grupe (u zbiru manje od 2,000), pozitivno rešenje sastoji se u tome što HPD/KPA potvrđuje da je podnosilac zahteva imao posed nad stambenom jedinicom 24. marta 1999. godine.

291 Podaci o broju imovina koje su vraćene, koje se nalaze se pod upravljanjem KPA, ili u kojima se i dalje protivpravno nalaze privremeni korisnici, preuzeti su iz table KPA o implementiranim zahtevima, dostavljene istraživaču za ovaj izveštaj u martu 2008. godine.

292 Intervju sa Xhevatom Azemijem, zamenikom direktora Agencije za imovinu Kosova (KPA), Priština, 27. mart 2008.

293 Isto.

294 Telefonski intervju sa službenikom KPA za odnose s javnošću, Priština, 21. februar 2007.

teško u kratkom roku naći stanara. Do kraja 2007. godine, KPA je kontaktirala još oko 2.000 vlasnika sa ponudom da njihovi stanovi, odnosno kuće, uđu u šemu iznajmljivanja. Ogromna većina vlasnika je odgovorila potvrdno.²⁹⁵

Prema tvrdnjama kosovskih vlasti, u toku 2007. godine značajno je opao broj ponovnih uzurpacija stana, odnosno kuće. Do ove pojave godinama je dolazilo kada se vlasnik ili osoba od njegovog poverenja nisu useljavali u objekat odmah posle prve deložacije privremenog korisnika. Pošto se radilo o raspostranjenijoj pojavi, KPA je 2007. godine napravila dogovor sa Kosovskom policijskom službom (KPS) da 72 sata nakon deložacije KPS čuva kuću od ilegalnog useljavanja.²⁹⁶

Kada je reč o zauzetom zemljištu i poslovnom prostoru, KPA je do isteka roka 3. decembra 2007. godine primila 39.574 zahteva za povraćaj, četiri puta više nego što se očekivalo pri formiranju KPA, 2006. godine.²⁹⁷ U devet od deset slučajeva, zahtevi se odnose na povraćaj poljoprivrednog zemljišta. U 96 odsto slučajeva zahtevi su podneti na srpskom jeziku, pa u KPA pretpostavljaju da su podnosioci Srbi i ostali nealbanci. KPA procenjuje da je na Kosovu uzurpirano između 25 do 30 odsto zemljišta. Do kraja godine KPA je donela rešenja o 5.743 zahteva, ali realizacija donetih rešenja još nije započela.²⁹⁸

Ni jedna od organizacija ili institucija na Kosovu, domaćih i međunarodnih, nema precizne podatke o ukupnom broju uništenih ili oštećenih stambenih jedinica koje još nisu obnovljene. Pretpostavlja se da je u toku sukoba 1998-99. uništeno ili oštećeno oko 100.000 kuća kosovskih Albanaca, a u mesecima iza toga i neutvrđen broj kuća u vlasništvu izbeglih nealbana. ²⁹⁹ Do 2002. godine, obnova kuća čiji su vlasni-

ci Albanci uglavnom je okončana.³⁰⁰ Obnova imovine nealbana još uvek traje. U poslednje tri godine, kosovska vlada postala je najveći pojedinačni finansijer projekata povratka, uključujući obnovu. Vlada je sama finansirala i obnovu imovine Srba i Roma koja je uništena u nasilju marta 2004. godine. Obnova je vezana za povratak, tako da država ne obnavlja kuće za vlasnike koji nisu zatražili povratak.

Preovlađujući model obnove je onaj koji se koristi kao deo organizovanog povratka raseljenih lica i izbeglica. Tokom 2007. godine, Ministarstvo za povratak i zajednice je organizovalo povratak za Srbe u selu Berkovo u opštini Klina, gde je sagrađeno 19 kuća, kao i u selu Klinovac (opština Klina), u kom je za te potrebe sagrađeno 15 kuća. Osim toga, doveden je do kraja povratak Roma, Aškalija, Egipćana i Čerkeza u opštinu Vučitrn. Za njih su kosovske vlasti sagrađile 17 kuća u gradu Vučitrnu, i tri kuće u selu Donje Stanovce.³⁰¹ Bilo je, međutim, i situacija u kojima je Ministarstvo za povratak i zajednice obnovilo izvestan broj stambenih objekata za potencijalne povratnike, a do povratka nije došlo. U selu Srpski Babuš (opština Uroševac), u toku 2007. godine završena je izgradnja 75 kuća, škole i ambulante. Meštani sela su se prethodnih godina uglavnom već trajno adaptirali u raseljenu u unutrašnjosti Srbije. Osim toga, pre rata oni se nisu isključivo bavili poljoprivredom, a projekat povratka bio je baziran na pretpostavci da će baviti tom delatnošću kada se vrate. Srbi se stoga nisu vratili u selo.³⁰²

Osoba ili porodica koja želi da se individualno vrati podnosi preko opštine zahtev za povratak Ministarstvu za povratak i zajednice. Zajednička komisija Ministarstva i Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) izlazi na teren kako bi ocenila u kom je stanju kuća. Stanje se meri na skali od 1 do 5, gde oznaka

295 Intervju sa Xhevatom Azemijem, zamenikom direktora Agencije za imovinu Kosova (KPA), Priština, 27. mart 2008.

296 *Isto*.

297 *Isto*.

298 *Isto*.

299 Podatak o broju uništenih kuća potiče iz "Kosovo: The human rights situation and the fate of persons displaced from their homes", *Izveštaj Alvara Gil-Roblesa, Komesara za ljudska prava, Parlamentarnoj skupštini i Savetu ministara Saveta Evrope*, 16. oktobar 2002, para. 109.

300 "Kosovo: The human rights situation and the fate of persons displaced from their homes", *Izveštaj Alvara Gil-Roblesa, Komesara za ljudska prava, Parlamentarnoj skupštini i Savetu ministara Saveta Evrope*, 16. oktobar 2002, para. 180.

301 Intervju sa Sašom Ivićem, rukovodiocem Sektora za realizaciju projekta, u Ministarstvu za povratak i zajednice, Priština, 28. mart 2008.

302 *Isto*.

5 znači da je kuća potpuno uništena. Veličina kuće koja će biti sagrađena određuje se prema broju članova porodice koji će se vratiti, a maksimum je 75m². Adaptacija ili gradnja kuće ne prelazi cifru od 12.000 do 14.000 eura, s tim da se adaptacija obavlja i za kuće čija veličina prelazi 75 m². U praksi, broj adaptacija je zanemarljivo mali, odnosno akcenat je na izgradnji novih kuća.³⁰³ U 2007. godini je na osnovu individualnog povratka završena izgradnja 164 kuće, uz finansijsku podršku britanske i kosovske vlade.³⁰⁴

Izvinjenja

Jedini slučaj izvinjenja, kao oblika simboličke reparacije, u toku 2007. godine bio je izvinjenje srbijanskog predsednika Borisa Tadića, u televizijskom intervjuu u Zagrebu, namenjeno hrvatskoj javnosti. Tadić je, gostujući u popularnoj emisiji *Nedeljom u dva*, 24. juna izjavio: "Svim građanima Hrvatske i svim pripadnicima hrvatskog naroda koje su učinili nesrećnima pripadnici moga naroda upućujem izvinjenje i preuzimam za to odgovornost".³⁰⁵ Iako su hrvatski predsednik Stjepan Mesić i lider najveće opozicione partije Zoran Milanović (Socijal-demokratska partija) sa odobravanjem prokomentarisali Tadićev potez, izvinjenje nije ostavilo značajnijeg traga u Hrvatskoj i regionu. Tadić je u istom intervjuu naglasio "činjenicu da su takve stvari činjene i prema mom narodu", i pozvao je druge političare na Balkanu da "više preuzimaju na sebe odgovornost". Predsednik Srbije je na sličan način, u decembru 2004. godine, u Sarajevu uputio izvinjenje "svima protiv kojih je činjen zločin u ime srpskog naroda", istovremeno naglasivši da su "isti zločini vršeni protiv našeg naroda i u tom smislu svi dugujemo jedni drugima izvinjenje".³⁰⁶ Isticanjem

potrebe da se i drugi izvine Srbima, u istim govorima u kojima se izvinjavao drugima, Tadić nije uspeo da uveri veći deo javnosti u BiH i Hrvatskoj u značaj sopstvenog čina.

U Srbiji, koalicioni partner Tadićeve Demokratske stranke u Vladi Srbije, Demokratska stranka Srbije, nije zvanično reagovala na Tadićevo izvinjenje u Zagrebu, ali član najužeg rukovodstva stranke, Dušan Proroković, izrazio je neslaganje sa Tadićem, navodeći kao argumente da izvinjenja na prostoru bivše Jugoslavije nisu dala nikakve rezultate, i da bi i drugi trebalo da se izvine Srbima s obzirom na stradanja pripadnika tog naroda.³⁰⁷ Najveća opoziciona partija, Srpska radikalna stranka, oštro je kritikovala Tadića, a pohvale su uglavnom izricali predstavnici nevladinog sektora.³⁰⁸

Spomen obeležja

U svakoj od post-jugoslovenskih zemalja, gotovo potpuno odsustvo spomen-obeležja o stradanjima manjinskog naroda na datom području izražava rasprostranjen stav da uloga pravedne žrtve isključivo pripada većinskom narodu. U retkim slučajevima u kojima memorijali obeležavaju stradanja pripadnika manjinskih zajednica, same te zajednice, bez učesća vlasti, podižu spomenike, često na izolovanim lokacijama. U svim post-jugoslovenskim državama osim Hrvatske, opštine, boračka udruženja i porodice poginulih vojnika i civila često podižu spomen-obeležja ne tražeći saglasnost nadležnih ministarstava, tako da vlasti po pravilu nemaju potpun uvid u praksi podizanja spomenika. Zbog toga je teško doći do preciznih zbirnih informacija o broju i tipu obeležja u ovim državama.

303 Intervju sa Sašom Ivićem, rukovodiocem Sektora za realizaciju projekta, u Ministarstvu za povratak i zajednice, Priština, 28. mart 2008.

304 Telefonski intervjua sa predstavnikom kancelarije UNDP u Prištini, 28. mart 2008.

305 "Tadić se izvinio građanima Hrvatske", web stranica B-92 (Beograd), 24. jun 2007., www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=06&dd=24&nav_category=11&nav_id=252551.

306 "Tadić: Svi dugujemo izvinjenje", web stranica B-92 (Beograd), 6. decembar 2004., www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=12&dd=06&nav_id=157274.

307 "Izvinite zbog izvinjenja", web stranica B-92 (Beograd) 25. jun 2007., www.b92.net/info/emisije/kaziprst.php?yyyy=2007&mm=06&nav_id=253980 (transkript intervjua sa Dušanom Prorokovićem u emisiji "Kažiprst").

308 "Tadić se izvinio građanima Hrvatske", web stranica B-92.

Bosna i Hercegovina

U Bosni i Hercegovini, najveći broj spomen-obilježja podiže se pripadnicima etničke grupe koja predstavlja većinu na datom području. Postoji nekoliko izuzetaka od tog pravila, a najpoznatiji je onaj u Potočarima, u Republici Srpskoj, gdje je 2003. godine otvoreno spomen-obilježje posvećeno stradalima u genocidu u Srebrenici. Ni u tom primjeru, međutim, spomen-obilježje nisu izgradile vlasti koje su odgovorne za stradanje zbog kojeg je memorijal ustanovljen (vlasti Republike Srpske, u ovom slučaju).

Tadašnji Visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH Christian Schwarz-Schilling nametnuo je 25. juna 2007. donošenje Zakona o Memorijalnom centru Srebrenica-Potočari, na osnovu kojeg je odgovornost za finansiranje spomen-obilježja prešla na državu BiH. Do tada, spomen-obilježje je djelovalo kao fondacija, i finansirano je putem državnih subvencija, donacija i drugih izvora. Prema Zakonu iz 2007. godine, Memorijalnim centrom upravlja Vijeće ministara BiH, koje imenuje i članove Upravnog odbora.³⁰⁹ Politički vrh Republike Srpske bio je protiv donošenja Zakona, smatrajući da se njime jedan dio RS-a izdvaja iz nadležnosti tog entiteta, čime se teritorijalno preuređuju RS i BiH.³¹⁰ S druge strane, porodice ubijenih Bošnjaka su svoj zahtjev da se upravljanje memorijalom prenese na nivo BiH objašnjavale strahom da će, nakon zatvaranja Ureda Visokog predstavnika, memorijal pripasti RS-u.³¹¹

U RS-u postoji veliki broj spomen-obilježja za bosanske Srbe koji su izgubili život u ratu 1992.–1995.

Boračka organizacija je 2006. godine započela prikupljati podatke radi izrade registara svih spomenika i spomen-obilježja, uključujući i memorijale za nesrpske žrtve. Tokom 2007. godine, postupak nije okončan jer je manje od polovine općinskih odbora Boračke organizacije dostavilo podatke sjedištu.³¹² U nekim dijelovima Republike Srpske, kao što je područje Prijedora, spomen-obilježja sa imenima vojnih žrtava iz reda srpskog naroda postoje ispred velikog broja osnovnih i srednjih škola.³¹³

Povratnici Bošnjaci su na nekoliko lokacija u Republici Srpskoj podigli spomen-obilježja poginulima mještanima. Uglavnom je riječ o lokacijama u vlasništvu Islamske zajednice, mjestima ukopa žrtava, i javnim lokacijama u povratničkim naseljima, van područja u kojima živi većinsko srpsko stanovništvo. U toku 2007. godine tako je, naprimjer, na području općine Prijedor podignuta spomen-ploča na mjestu Stari Kevljani, gdje je tri godine ranije pronađena masovna grobnica sa tijelima stotina lokalnih Bošnjaka.³¹⁴ Bošnjaci povratnici u selo Biščani – zaselak Sredice također su tokom godine podigli spomen-ploču.³¹⁵

Ni u toku 2007. godine, bivši zatočnici *Omarske*, najzloglasnijeg logora na području BiH u toku rata 1992.–1995., nisu uspjeli realizirati svoju inicijativu da se jedan od objekata u logoru (*Bijela zgrada*) pretvori u Memorijalni centar. Prostor se sada nalazi u sklopu Novih rudnika Ljubija, čiji je većinski vlasnik multinacionalna kompanija *Mittal Steel*. Rukovodstvo *Mittal Steela* pokazalo je spremnost za prihvatanje inicijative, ali su se općinske (srpske) vlasti Prijedora protivile, uz objašnjenje da bi postojanje centra povećalo tenzije između Srba i Bošnjaka u općini.³¹⁶

309 Zakon o Memorijalnom centru Srebrenica – Potočari, spomen-obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine, 25. juni 2007., www.ohr.int/decisions/plipdec/default.asp?content_id=40029, čl. 8.

310 Gordana Katana, “Skupština RS odbacila Šilingov zakon o Memorijalnom centru Potočari”, web stranica *Voice of America*, 27. juni 2007., www.voanews.com/Serbian/archive/2007-06/2007-06-27-voa6.cfm.

311 A. Omeragić, “OHR podržao zakon o Memorijalnom centru”, *Oslobođenje* (Sarajevo), 15. juni 2007., www.oslobodjenje.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=50697&Itemid=44.

312 Telefonski intervju sa Miloradom Kalamandom, generalnim sekretarom Boračke organizacije Republike Srpske, 7. maj 2008.

313 Telefonski intervju sa Seidom Karabašić, predsjednicom Udruženja prijedorskih žena “Izvor” (Prijedor), 24. april 2008.

314 Sade Alić, “Tugo moja kozaračka”, web stranica www.kevljani.eu, 29. mart 2008. (www.kevljani.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=238&Itemid=2) (tekst je popraćen fotografijama spomen-ploče).

315 Telefonski intervju sa Seidom Karabašić, predsjednicom Udruženja prijedorskih žena “Izvor” (Prijedor), 24. april 2008.

316 *Isto*.

U toku godine zabilježeni su i slučajevi oštećivanja ili uklanjanja spomen-obilježja, tamo gdje su se ova odnosila na stradanja manjinskog stanovništva u datoj sredini. Jedan ovakav slučaj desio se u Stocu, gradu u Federaciji BiH u kojem danas većinu stanovništva čine Hrvati. Savez logoraša BiH je 9. maja 2007. postavio spomen-ploču na zgradu bivše Koštane bolnice u gradu, u kojoj je u toku rata Hrvatsko vijeće obrane držalo logor za Bošnjake. Dva dana nakon postavljanja spomen-ploče, nepoznati počinioci su istu razbili. Savez logoraša BiH je kasnije postavio novu ploču, koju su ubrzo potom nepoznati počinioci skinuli.³¹⁷ U selu Donja Ljubija, kod Prijedora, nepoznati počinioci su u noći između 26. i 27. februara oskrnavili spomen-obilježje Bošnjacima žrtvama prijedorskih logora *Omarska* i *Keraterm*. Na spomen-obilježju žrtvama počinioci su počupali zasađene ruže i od njih napravili krstove, a na asfaltu ispred obilježja iscrtali krstove sa četiri S, tradicionalnim srpskim simbolom.³¹⁸

Hrvatska

U Hrvatskoj su u razdoblju nakon rata 1991. – 95. pronađene 143 masovne grobnice s tijelima hrvatskih vojnika i civila. Zaključno s prosincom 2007. godine vlasti su podigle 51 spomen-obilježje, vezano za 91 mjesto masovnih grobnica. U slučajevima da se dvije ili više grobnica nalaze u neposrednoj blizini, obilježavanje se vrši postavljenjem jednog spomen-obilježja. Pet spomen-obilježja podignuto je tijekom 2007. godine uz masovne grobnice Smoljanac, Čakovci, Gornje Taborište, Sonković i Golubnjača-Ljubovo.³¹⁹ Također, tijekom godine podignuta je spomen-ploča Udruge zagrebačkih branitelja Vukovara, u Vlaškoj ulici u Zagrebu. Tijekom godine nije otkriven nijedan spomenik žrtvama sa srpske strane rata.

Kao i ranijih godina, uz spomenike žrtvama koje je podigla Vlada na lokacijama masovnih grobnica, podizani su i spomenici braniteljima, od strane lokal-

nih vlasti i braniteljskih udruga. U Dubrovniku 5. kolovoza 2007., na Dan pobjede i domovinske zahvalnosti, svečano je otkriven Spomenik braniteljima na Pilama. Spomenik koji je osmišljen kao “kocka mora”, čini pravilan kubus, definiran s vanjske strane ekranima i zrcalima, a crvena zemlja u njegovu podnožju simbolički predstavlja Hrvatsku natopljenu krvlju branitelja.

U zavjetnoj crkvi Sveta mati slobode na zagrebačkom Jarunu uređen je 4. studenog 2007. zajednički kenotaf (prazan grob) za 15 840 poginulih branitelja u Domovinskom ratu. U kamene ploče kojima su obloženi unutarnji zidovi abecednim su redom uklesana njihova imena. Popis poginulih godinu je dana sastavljao pomoćnik ministrice Jadranke Kosor Dinko Mikulić, koji je objasnio da je objedinjen broj pripadnika Hrvatske vojske i Hrvatskog vijeća odbrane (HVO – oružana formacija bosansko-hercegovačkih Hrvata u razdoblju 1992.-95.).

Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti potpisalo je Sporazum o izgradnji spomenika hrvatskim ratnim vojnim invalidima u Zagrebu s HVIDR-om (udruženjem hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata) Grada Zagreba. Prema sporazumu, od 2008. godine to će ministarstvo imati posebno osigurana financijska sredstva za sufinanciranje izgradnje spomenika.

Predsjednik Vlade Ivo Sanader otkrio je 24. listopada 2007. kraj vukovarske Opće bolnice spomenik žrtvama stradalima u Vukovaru i vukovarskoj bolnici.

Srbija

Na užem području Srbije još uvek nema spomenika koji bi obeležili stradanja nesrpskog stanovništva u oružanim sukobima tokom devedesetih godina. Skupština opštine Priboj je 2005. godine donela odluku da će finansirati izgradnju spomenika za sedamna-

317 Intervju sa Šaćirom Srebrenicom, potpredsjednikom Saveza logoraša BiH, Sarajevo, 23. april 2008.

318 D.K., “Incidenti uznemirili povratnike”, *Nezavisne novine* (Banja Luka), 28. februar 2007. (www.nezavisne.com/vijesti.php?vijest=6546&meni=4) (izjava Seada Hasanagića, predstavnika Islamske zajednice u Donjoj Ljubiji).

319 Vlada Republike Hrvatske, *Izvešće o provedbi Zakona o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članoava njihovih obitelji za razdoblje od 01.01.2007. do 31.12.2007.*, travanj 2008. str. 105.

est sandžačkih Muslimana koje su pripadnici vojske bosanskih Srba oteli 22. oktobra 1992. godine iz autobusa u mestu Mioče, na teritoriji BiH i potom ubili. Porodice žrtava su prvobitno tražile da se spomenik izgradi u mestu Mioče, gde su žrtve otete. Opštinske vlasti u Rudom su dale saglasnost da se na teritoriji opštine Rudo podigne spomenik. Međutim, javno preduzeće na čijem zemljištu se nalazi mesto gde je otmica putnika izvršena (*Bosna šume*, odeljenje u Republici Srpskoj) odbilo je inicijativu. Porodice su potom odlučile da se spomenik postavi u Sjeverinu, ali vlasti do kraja 2007. godine nisu obezbedile odgovarajuću lokaciju.³²⁰

Uprkos višegodišnjim nastojanjima porodica žrtava da se u Prijepolju izgradi spomenik Bošnjacima koje su 1993. godine u Štrpcima kidnapovali i potom likvidirali naoružani bosanski Srbi iz jedinice Milana Lukića, ni u 2007. godini ta inicijativa nije realizovana. Skupština opštine Prijepolje je još 2005. godine jednoglasnu odlučila da će se podići spomenik, i zadužila je opštinsko veće da sprovede odluku. Tokom 2007. godine raspisana su dva tendera za idejno rešenje spomenika, sredinom i krajem godine. Veće je usvojilo idejno rešenje – stilizovanih 19 prozora koji predstavlja 19 žrtava i šine koje asociraju na voz i na voznu stanicu Štrpce. Takođe, odlučeno je da lokacija za spomenik bude kod mosta na reci Lim, na mestu na kom se prethodnih godina završavala komemorativna procesija povodom zločina.³²¹

Do kraja 2007. nije započeta izgradnja spomenika za poginule borce sa teritorije Beograda, iako je još u septembru 1997. godine Republičko Udruženje ratnih vojnih invalida Srbije pokrenulo inicijativu. U kategoriju lica za koja bi se spomenik izgradio ulaze i oni poginuli borci koji nisu rođeni u Beogradu, ali su se njihove porodice iz Bosne, Hrvatske ili Kosova tu doselile. Kao plod kompromisa sa gradskim vlastima

ratni vojni invalidi su prihvatili da se osim borbama, spomenik posveti i civilnim žrtvama ratova 1990-1999. Inicijativa je usvojena u aprilu 2005. godine. Skupština grada je tada donela odluku da spomenik podigne na Savskom trgu. Krajem 2006. godine usvojeno je idejno rešenje i plan urbanističkog uređenja Savskog trga.

Kosovo

Fond za humanitarno pravo je tokom godine nastavio da dokumentuje memorijale na području Kosova, i preliminarno ustanovio da takvih memorijala ima više stotina. U većini slučajeva, obeležja su podigle porodice žrtava ili stanovnici sela, odnosno opštine. Većina memorijala je posvećena žrtvama-civilima, a oko trećine spomenika je podignuto za pripadnike OVK. Samo jedan memorijal podignut je za žrtve srpske nacionalnosti, i nalazi se u opštini Vitina.

Crna Gora

U toku godine nisu podizana nova spomen-obeležja u Crnoj Gori, vezana za oružene sukobe tokom devedesetih.³²² Prethodnih godina, spomenici su podignuti u Golubovcima (pored Podgorice), Andrijevići, kasarni Masline u Podgorici, Mojkovcu, Grnčarevu (kod Bijelog polja), Nikšiću i Beranama, uglavnom od strane udruženja boraca Crne Gore. Vlada bivše SR Jugoslavije je finansirala podizanje spomenika u selu Murino, za šestoro civila-žrtava NATO bombardovanja aprila 1999. godine, kao i Grnčarevu. U naselju Sutorina, kod Herceg-Novog, Savez boraca Drugog svetskog rata je podigao spomenik za četiri borca poginula u ratovima 1990-ih.³²³

320 Intervju sa Džemailom Halilagićem, predsednikom Odbora za ljudska prava i humanitarnu pomoć, Priboj, 6. mart 2008.

321 Intervju sa Nedžadom Turkovićem, predsednikom Skupštine opštine Prijepolje, Prijepolje, 5. mart 2008; intervju sa Nailom Kajovićem, nezvaničnim predstavnikom porodica žrtava zločina u Štrpcu, Prijepolje, 5. mart 2008.

322 Telefonski intervju sa Radanom Nikolićem, predsednikom Udruženja boraca ratova od 1990. godine Crne Gore, 15. septembar 2008.

323 Videti Fond za humanitarno pravo, Documenta i Istraživačko-dokumentacioni centar, *Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama: Izveštaj za 2006. godinu*, str. 68-69.

Zaključak

U oblastima tranzicione pravde koja izazivaju najviše pažnje javnosti, uključujući tu i međunarodnu zajednicu, vlasti u post-jugoslovenskim zemljama su 2007. godine učinile značajne korake ka ujednačenom tretiranju žrtava ratnih zločina i drugih kršenja ljudskih prava iz devedesetih godina. Ovo se prvenstveno odnosi na tužilaštva za ratne zločine, koja su inicirala veći broj suđenja protiv pripadnika većinske nacije. Isto tako, inicijative usmerene na traženje nestalih osoba u većini zemalja nisu bile opterećene privilegovanim tretiranjem žrtava iz jedne etničke grupe, na uštrb drugih.

Međutim, u drugim područjima tranzicione pravde, vlasti su bile pasivne ili su nastavile da privilegova-

no tretiraju pripadnike većinske etničke zajednice u odnosu na pripadnike manjina. Pristrasnost je naročito upadljiva na polju utvrđivanja i saopštavanja činjenica o ratnim zločinima, odnosno u parlamentarnim raspravama o ratnim zločinima i u načinu na koji obrazovni sistem obrađuje događaje iz devedesetih. Diskriminativan tretman je upadljiv na polju reparacija, materijalnih i simboličkih. Kada je, pak, reč o institucionalnim reformama i uspostavljanju komisija za istinu, ni u jednoj post-jugoslovenskoj zemlji nije na tom planu u 2007. godini bilo značajnijih zvaničnih inicijativa. S obzirom da pasivan i diskriminativan odnos vlasti prema tranzicionoj pravdi ima prevagu nad aktivnim i nepristrasnim, u svim etničkim zajednicama u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu i dalje je rasprostranjeno uverenje da pravda nije zadovoljena.

Izdavač:
Fond za humanitarno pravo

Za izdavača:
Nataša Kandić

Tiraž:
1000

ISBN-978-86-7932-016-2